

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

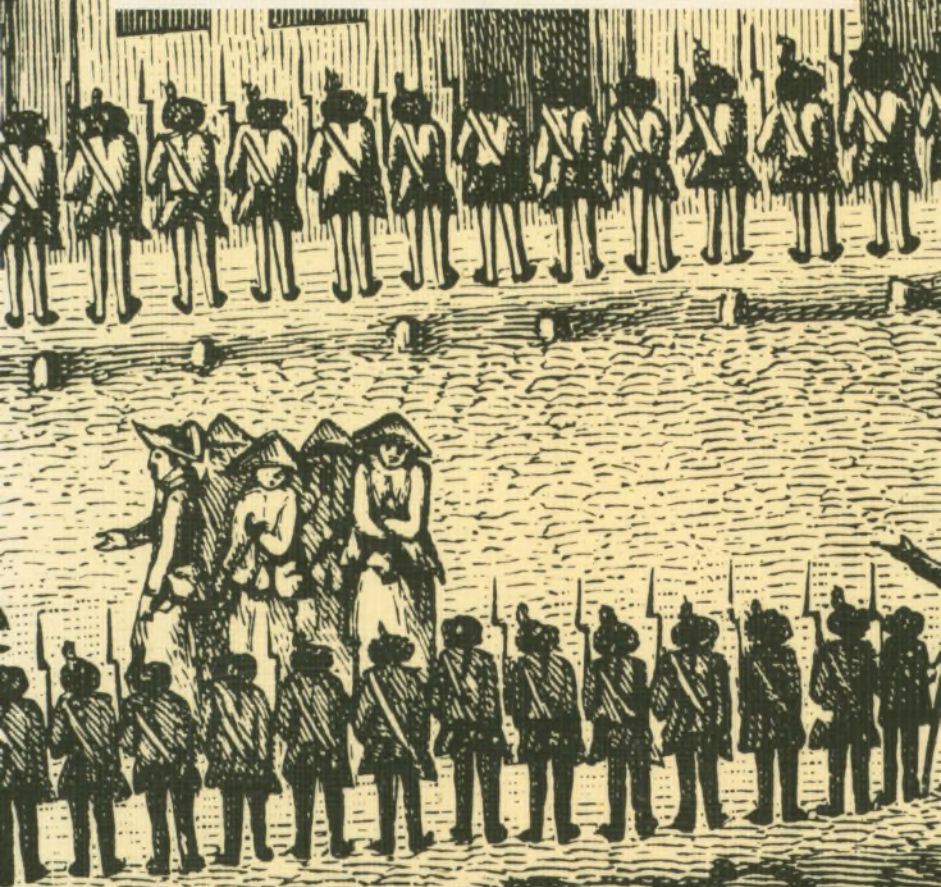
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Preben Sørensen

UNDER HERRER OG MESTRE

- om arbejdsvilkår og Danmarks
første storkonflikt i 1794

Preben Sørensen er konsulent i LO og medredaktør af »Udviklingsforum«, »International Horisont« og »Arbejdsmarkedets Håndbog«.

Medlem af Pressenævnet og andre medieudvalg.

Tidligere lokalredaktør ved A-Pressen, redaktør af LO-Bladet samt arbejdsmarkedsråd i Tyskland og Storbritannien.

Har skrevet talrige artikler, håndbøger og debathefter om arbejderhistorie, mediespørgsmål samt om aktuelle arbejdsmarkedsforhold i ind- og udland.

Under herrer og mestre

»Jeg har anet slægters striden
imod fremtids fjerne mål.
Jeg har set trælletoget i tiden
blive mænd bag ved kampfanens bål«

(Oskar Hansen, 1923)

Preben Sørensen

**UNDER HERRER
OG MESTRE**

- om arbejdsvilkår og Danmarks
første storkonflikt i 1794

Af samme forfatter er tidligere udkommet:

Faglig Debat

(LO-temahæfter 1979-81)

Fagpressen – fremtidens medie

(Dansk Fagpresseforening, 1980)

Arbejdsmarkedsordbog

(AOFs forlag, 1987)

Forkort – Forklar

(AOFs forlag, 1989)

»De udelukkede«

(AOFs forlag, 1989)

Nordisk arbejdsmarkedsordbog

(AOFs forlag, 1990)

Fagbevægelsen og fremtiden

(NFS-temahæfte, 1990)

»Verden og vi«

(LO-udgivelse, 1990)

»Fra fagligt jerntæppe til markeds-strategi«

(SFAH-Årbog 1991)

»Kampen om medierne – en kamp for demokratiet«

(»ARF-Mediedebat«, 1992)

Under herrer og mestre

© 1992 by Preben Sørensen og SFAH

Sats og tryk: Werks Offset, Århus

Omslag og layout: Per Falck-Rasmussen

Redaktion: Henning Grelle, Vagn Oluf Nielsen

1. udgave Printed in Denmark

ISBN 87 87739-348

Bd. 30 i SFAH's skriftserie

Udgivet med støtte fra LO's Oplysningsfond

Forord

Citatet fra arbejderdigteren Oskar Hansens »Når jeg ser et rødt flag smælde«, beskriver meget godt den oplevelse man får under studierne af arbejdernes historie. Vilkårene var forskellige i de forskellige tidsperioder, men arbejdernes placering i samfundet og i forhold til arbejdsgiverne havde alligevel mange lighedstræk.

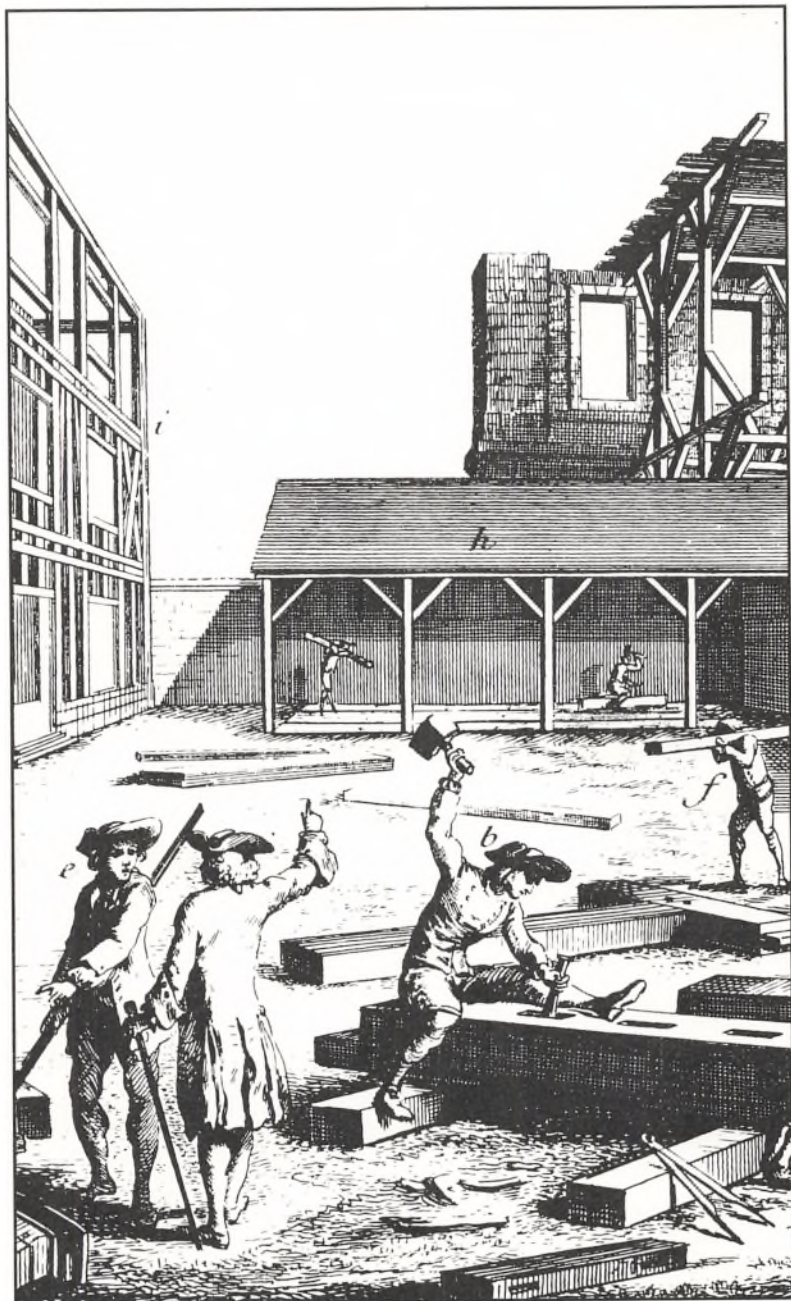
I slutningen af 1700-tallet var man midt i en opbrudstid med de følger, som dette fik for arbejdernes vilkår og for arbejdsmarkedet fremover. De københavnske håndværkssvende i 1794 følte sig næppe som »trælle« og havde ingen politisk »kampfane« at gå efter. Men deres arbejdskamp og sammenhold viste alligevel vej for kommende generationer.

Det danske sprog anno 1794 og i dag er forskelligt på mange punkter, også i forhold til stavemåde og sætningsopbygning. For at lette læsningen af citater fra den tids skrifter, forordninger m.v. har jeg valgt at »oversætte« sådanne tekster til nudansk sprog- og stavemåde i nogle tilfælde, men at bibeholde dem i andre – for ikke at ødelægge teksternes korrekte indhold og patina.

Preben Sørensen

Indhold

Lader eder ikke forskrække!	9
Med bøde eller straf på kroppen	11
Lønkrav og opsigelser	31
6 dage på vand og brød	36
Tømmerkroen i centrum	39
Som et herrens får	45
Ført til kastelet	53
Forhør og domme	59
Et blad for menigmand	65
Landsforvisning	75
Kommission nedsættes	85
Første resultater	95
Tilbagekomst	104
Den offentlige mening	108
Senere resultater	115
1800-forordningen	121
Viste vej	133
Kildehenvisninger	138

Tømrersvende (og mester) på en byggeplads i 1700-tallet.

Lader eder ikke forskrække!

Da 126 strejkende arbejdere den 8. august 1794 under bevogtning blev bragt ombord på 3 kanonbåde og sejlet til Tyskland, var det kulminationen på en så spændt situation i datidens København, at kongen og andre myndigheder greb ind i flere omgange for at knægte de pågældende håndværkssvende.

Selv i en tidsperiode, der blev betegnet som »oplysningstiden« fordi samfundsudviklingen fandt sted i en mere liberal retning, var der således snævre grænser for hvad samfundets herrer og håndværksfagenes mestre ville tillade svendene og andre dele af arbejdsstanden at søge gennemført.

Derfor blev Danmarks første større arbejdsnedlæggelse med deltagelse af de fleste håndværksfag en realitet, da svendene for knap 200 år siden forlod deres arbejde i en solidarisk aktion for at hjælpe deres arbejdskammerater.

Det var i forvejen en politisk og økonomisk urolig tid både herhjemme og i udlandet, og denne første arbejdskonflikt af sin art vakte stor opsigt i offentligheden. I visir og flyveblade blev der udtrykt sympati med de strejkende, og den unge digter og student *Malthe Conrad Bruun*, fik sit blad »Vækkeren« beslagnet af politiet, da han deri sendte følgende hilsen til svendene:

»I, mine agtværdige og nyttige medborgere! I, som mangan stolt dumrian foragter, skønt I føde og ernære ham og alle hans lige, lader Eder ikke forskrække! I ere landets styrke og folkets kjerne«.

Baggrunden for »Tømrerskruen« i 1794, som den blev kaldt, beskrives i de kommende afsnit og endvidere selve handlingsforløbet samt konfliktens afslutning med et efterfølgende kommissionsarbejde herom.

Både begivenhederne under selve denne generalstrejke og resultatet af det efterfølgende kommissionsarbejde viste klart, at kollektive aktioner og arbejdsnedlæggelser ikke blev tilladt under

nogen form i datidens Danmark. Enhver overtrædelse af arbejdsregler- og forordninger blev omgående indbragt for politi og domstole, med strenge straffe især hvis flere arbejdere reagerede over for sådanne bestemmelser.

Med baggrund i disse erfaringer er fagbevægelsens ønsker om et særligt arbejdsretsligt system med direkte medvirken af arbejdsmarkedsparterne yderligere forståeligt. Men der skulle gå over 100 år, inden der via Septemberforliget i 1899, blev skabt basis herfor.

Overtrædelser og Straffe: ville blive meget sjældnere, naar Loven stemte overeens med Folkets almindelige Villje. Derfor desuagtet en eller anden gjorde sig oprørsk, vilde snart den almindelige Overeenstemmelse tvinge dem til Orden. — Men naar Lovene ere uretfærdige, ubillige, usforstaaelige, saa har Folket Ret at være misfornøjet med dem. — Saa hjælpe alle Evangelmidler, al Corporalstræf, alle Bajonetter slet intet. Der ved kan aldrig Orden og Lykkeligheit tilvejebringes mellem et frit Folk, som føler sine Rettigheder og sit Værd.

J, mine ægtværdige og nyttige Medborgere! J, som saamangen stolt Dumrian foragter, skjønt J føde og nære barn og alle hans Lige, lader Eder ikke affrække fra at blive stedse meer kloge og oplyste. J ere Landets Styrke, Folkets Kiærne! Man kalder Eder de ringere Stænder. J maae for Guds Skyld ikke troe, at det Ord ringere vil sige: at J have ringere Værdie som Mennesker og Borgere. Nej! som Mennesker og Borgere ere vi alle, alle lige.

Den unge republikaner, Malthe Conrad Bruun, stillede stærke lighedskrav i sit lille blad for »menigmand« med titlen »Vækkeren«, som disse linier viser.

Med bøde eller straf på kroppen

Selvom selve ordet strejke (fra det engelske ord »strike«, der betyder at stryge sejlene og ligge stille) først blev dansk sprogbrug i midten af 1800-tallet, var der langt tidligere flere tilfælde af større arbejdsnedlæggelser.

Det var således tilfældet i København i 1733, hvor murersvende strejkede i protest over en korporlig revselse af en kollega, og der opstod også uro blandt stenhuggerne. Dette førte til det første strejkeforbud i Danmark, idet regeringen i et reglement for samtlige bygningshåndværkere, i april 1734, bestemte at svende, der rottede sig sammen og nedlagde arbejdet, skulle straffes ikke blot med fængselsarbejde på Københavns fæstning, men endog efter omstændighederne kunne miste livet.

Der fandt dog fortsat arbejdsnedlæggelser sted og efter en skomagerstrejke i 1748 (hvor svendene endda fik støtte fra udlandet) og en grovsmedestrejke året efter, blev straffebestemmelserne fra 1734 nu udstrakt til at gælde for samtlige laug ligesom alle, der gik i en eller anden form for sympatiaktion, også kunne arresteres.

Yderligere større strejker i København blev registreret i 1775 blandt skomagersvendene, blandt tømmerne i 1778 og hos snedkervendene i 1781. Efter sidstnævnte aktion udstedes en yderligere forordning for at indføre en »tienligere orden« blandt snedkerlaugets svende, og »hemme adskillige uordener, som efterhånden havde indsneget sig iblandt dem«.

I forordningen bestemmes det således, at ingen svend må gå ledig, men har pligt til at gå i arbejde hos den mester han anvises af oldermanden. Hvis dette- og andre påbud ikke overholdes eller der direkte vises opsætsighed herimod, kan man risikere enten en penge-mulkt (bøde) eller »straf på kroppen«.

I alle de her registrerede tilfælde var der således tale om strejker blandt håndværkssvende-de eneste arbejdergrupper, der på dét tidspunkt havde et fællesskab gennem deres faglærte uddan-

På eet døgn nedbrændte Christiansborg Slot og Slotskirken, i februar 1794. Her ses branden fra Slotspladsen med redningsfolkene i fuld aktivitet

nelse og laugssystemet. Der fandtes andre arbejdergrupper i 1700-tallet, bl.a. daglejere ved landbruget og flere byerhverv, men uden et fælles samlingspunkt og spredt ud på mange små arbejdspladser.

Der var en begyndende industrialisering i gang (i 1770 nævnes 112 fabrikker og »manufaktur« i København og 64 i resten af landet), bl.a. sukkerfabrikker, klædefabrikker, møller, skibsværfter og bryggerier, men stadig under beskedne forhold og uden en egentlig arbejderklasse som i det efterfølgende århundrede.

Netop tilstedeværelsen af store arbejdspladser og en stor medarbejdergruppe var en vigtig baggrund for faglige aktioner også i 1700-tallet, således i København hvor genopbygningen af Christiansborg slot efter at kongens slot nedbrændte i 1728 og 1794, kom til at danne rammen om flere arbejdsnedlæggelser kulminerende med tømrerstrejken ved århundredets slutning.

Udenlandsk indflydelse

Efter mange års byggearbejde i forbindelse med opførelsen af det nye Christiansborg slot efter nedbrændingen i 1728, opstod der en ny katastrofe den 26. februar 1794, da ilden brød ud i et af værelserne ud mod Ridebanen i den fløj, der i det nuværende slot rummer Folketinget. Kongefamilien tog dette med fatning, man var vant til at bygningen plagedes af skorstensbrande, idet hele slottet var gennemtrukket af røgkanaler til de talrige kakkelovne.

Men ilden bredte sig, og trods en stor indsats fra redningsmandskabets side blev hovedslottet og slotskirken flammernes bytte i løbet af det kommende døgn. Der blev nu udarbejdet en kongelig plan for opbygning af et *Frederiksstaden*, altså kvarteret omkring Amalienborg, og dette gav masser af arbejdsopgaver for håndværksmestrene og deres svende i sommeren 1794 og fremefter.

Alene inden for tømrerfaget var der 80-90 svende beskæftigede med om- og nybygning af Amalienborg-palæerne, og både disse – og andre byggeopgaver efter storbranden skabte et så stort behov for håndværkere, at svende strømmede til også fra Nordtyskland.

Af de svendelister, som de strejkerante tømrermestre afleverede til politiretten i august, fremgik det således at der blandt de 280 svende var 54 fra Tyskland. De var kommet til København i sommerens løb for at få arbejde bl.a. ved slotsbyggeriet, og de fik logi, ofte flere sammen hos danske kolleger eller i andre københavnske småkårshjem-tydeligvis kun for et midlertidigt ophold til disse bygge-opgaver var overståede.

Blandt de tyske svende kom flere fra havnebyen Rostock, som Danmark havde en tæt småskibsforbindelse her. Her havde arbejderne gennemført flere faglige aktioner, således besatte håndværkere fra alle fag byens rådhus den 19. juli 1794, og det er sandsynligt at fagligt aktive var blandt de tyske håndværkere, der i sommerens løb kom til København.

Revolution og reformer

Det danske samfund blev også præget af den store omvæltning, der skete i form af Den store franske revolution i 1789, hvis frihedsidealere bredte sig ud over Europa. Forfattere som *P. A. Heiberg* og *Malthe Conrad Bruun* forfægtede ideerne om frihed, lig-

Christian VII havde en omtumlet skæbne – 17 år ved tronbestigelsen – og angrebet af en sindssygd, der fik ham til at ture rundt med drikkebrødre og øve kiv. Efter henrettelsen af Struensee – hans nærmeste fortrolige – tog skizofronien så alvorligt et omfang, at Frederik VI (til højre) blev indsat som prinsregent i 16 års alderen.

Både som fungerende – og fra 1808 som reel konge, repræsenterede han den »ophyste enevælde« og blev i brede kredse hyldet som en landsfader.

hed og broderskab herhjemme, og deres skrifter og flyveblade af forskellig art skabte nye diskussioner om borger og samfund.

Når P.A. Heiberg i sin satiristiske artikel »Sprog-granskning« beskriver ordet *revolution* som »en forbrydelse, som består deri, at en nation gør sig vred, når regentens håndlangere efter at have flået skjorterne af folk, begynder med at flænge på huderne. Regenten har lov til at gøre revolution imod sit folk, men folket ikke imod regenten«, er det både et angreb på de herskende myndigheder og kongemagten.

I Danmark var situationen den, at den sindssyge kong *Chr. VII* var sat fra magten ved et statskup i 1784 og landet blev nu formelt ledet af den kun 16-årige kronprins, den senere *Frederik VI*, men reelt af politikeren og diplomaten *A.P. Bernstorff* sammen med en kreds af andre fremsynede godsejere og ledende embedsmænd.

Disse ledende kræfter iværksatte en vis liberalisering af lovgivningen, således indførtes der trykkefrihed fra 1772, stavnsbåndet blev ophævet i 1788 og da Danmark samtidig befandt sig i en økonomisk opgangsperiode takket være ikke mindst en voksende

udenrigshandel, var der økonomisk fremgang også for dele af befolkningen med mere jævne indkomster bl.a. inden for handel og håndværk.

Af de godt 1 mill. danskere i slutningen af 1700-tallet var over halvdelen dog fortsat knyttet til landbruget. Provinsbyerne var små, således havde den største – Odense – kun 6.000 indbyggere, hvor Københavns indbyggertal var på godt 100.000.

Af hovedstadens indbyggere var under halvdelen beskæftiget med industri, håndværk og handel, mens militæret beskæftigede 20 pct – og embedsstanden 10 pct. Resten af Københavns befolkning – altså en femtedel – udgjordes af tyende, daglejere samt borgere som fattigvæsenet tog sig af.

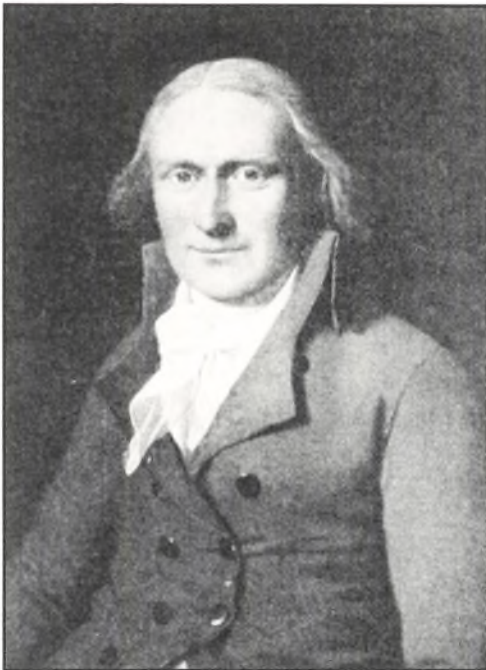
De sociale forskelle fremgår bl.a. af borgernes skatteansættelser. I 1810 blev 40 pct af den københavnske befolkning sat i skat, og af disse havde *1 pct mere end 17 pct* af den samlede indkomst.

Det lå nu heller ikke de styrende kræfter i datidens Danmark stærkt på sinde ligefrem at indføre de franske frihedsidealer. Man var nok i princippet tilhængere af frie borgerrettigheder, men der var hverken ønsker eller planer om at indføre et egentligt folkestyre.

Reformpolitikken fik imidlertid forfattere og skribenter til at vove sig frem og kaste sig ud i en direkte kritik og debat om gud, konge og fædreland, i en hidtil uset grad.

Når Heiberg i den førnævnte artikel kalder *aristokrater* for »den bedste sort jagthunde, der pudses på demokrater og får steg for at bide dem« og tørt konstaterer, at »*frihed* er en fabriksvare, som man i de senere år har lagt sig stærkt på at fabrikere i Frankrig, men er aldeles kontrabande i Danmark, skønt den nye toldrulle ikke taler derom,« siger det meget om den reelle situation i slutningen af 1700-tallet, men viser også, at den slags bidende sentenser dog offentliggjordes og kunne læses frit.

Der opstod i disse år en række almennyttige selskaber og klubber, der havde til formål at højne borgernes oplysning og moral, og under kampen om landbrugsreformerne 1784-90 var der en offentlig debat af hidtil ukendt omfang i enevældstiden. Udover den positive betydning som disse reformer fik for bondens frigørelse (dog ikke husmænd og landarbejdere) skabte hele røret herom utvivlsomt grundlag for en friere og bredere meningsdannelse end hidtil.

Med en blanding af sentimentalitet og fornuft viste flere forfattere i slutningen af 1700-tallet et politisk og kunstnerisk vovemod, som blev straffet dels med Trykkefrihedsforordningens gennemførelse i 1799 dels med landsforvisning af bl.a. forfatteren P.A.Heiberg, (billedet), der drog til Frankrig samme år.

Heibergs mest kendte verselinier er fra »Selskabs-Sang«, 1790:

*»Ordener hænger man på Idioter,
Stjærner og Baand man kun Adelen gier,«*

Senere i samme vers tilføjer han:

*»Dog, har man Hjærne,
kan man jo gjærne
undvære Orden og Stjærne«*

Digteren slutter sin »selskabs-sang« med verselinierne:

*»Stormanden spirer og glemmer den arme,
kan ham med kold Ligegyldighed se,
Vi ere Småfolk og føle med Varme,
midt under Sviren, Elendigheds Vê«*

Datidens aviser

Det må dog understreges, at det fortsat var en stærkt begrænset kreds, der deltog i debatten og havde mulighed for at skabe sig selvstændige meninger herom gennem reelle informationer fra ind- og udland.

Størstedelen af befolkningen havde hverken lært at læse eller skrive eller mulighed for løbende at skaffe sig nye skriftlige informationer om tidens spørgsmål.

Det var alene det »bedre borgerskab« i København og provinsen, embedsmænd og andre akademikere, litterater, adel og præstestand samt større handelsfolk og fabrikanter, der havde disse muligheder og deltog i sådanne debatter offentlige eller i deres egen kreds.

En offentlig debat om aktuelle spørgsmål fandt således ikke sted i datidens aviser. Af »politiske tidender« fandtes der kun to i København, familien Berlings »*Kjøbenhavnske Tidender*« og madam Høppfners »*Posttidender*«, begge fire siders aviser i bogformat, og de udkom to gange om ugen. De første varige provinsblade, de senere Stifttidender, oprettedes i Ålborg, Odense, Viborg, Fredericia og Århus i perioden 1767-94.

For både hovedstads- og provinsaviserne gjaldt det, at de udkom i kraft af post- og annonceprivilegier, således at de politisk var helt uden egne meninger og i bedste fald kun refererende.

Avisernes hovedindhold var annoncer i form af officielle bekendtgørelser, handelslister, annoncer om nye varer, auktion, dødsfald osv. og det redaktionelle stof var næsten 100 pct. orientering om forhold i udlandet i form af oversatte uddrag af udenlandske aviser, først og fremmest tyske. En aktuel orientering om hjemlige politiske emner, om samfundsudviklingen osv. fandtes ikke i 1700-tallets aviser.

Man vil således kunne konstatere, at i sommeren og efteråret 1794 blev hele situationen omkring tømmerstrejken og den efterfølgende generalstrejke i København ikke omtalt med eet ord i f.eks. »*Kjøbenhavnske Tidende*« – man ønskede ikke at sætte avisens kgl. privilegier på spil ...

Også i dette tilfælde blev avis-læsere kun informeret om visse hjemlige forhold gennem kongelige forordninger og andre bekendtgørelser. Således kunne man den 4. august 1794 læse en beskeden notits i denne avis med følgende tekst:

»Nylig er udkommen fra pressen: Noget til eftertanke for enhver Københavns indvåner, fra den ringeste til den højeste, i anledning af tømrersvendenes fordring, fås til købs hos boghandler Malling i Springgaden nr 34 for 4 skilling.«

Udlandsnyhederne

Det var gennem særlige udgivelser, småskrifter og flyveblade, men også i form af de forskellige månedsskrifter bl.a. »Minerva« og »Morgen-Posten« at politiske, sociale og litterære emner blev genstand for en reel omtale.

Der fandtes også andre masse-publikationer for almindelige borgere, i København således »Kjøbenhavns Aftenpost« og »Adresseavisen«, men de indeholdt mest annoncer og ellers lokalstof uden på nogen måde at behandle politiske emner.

Den store franske revolution og dens løbende nyhedsdækning også i de danske aviser, skabte usædvanlig interesse for denne samfunds-omvæltning og de frihedsidealer, der lå bag. Skildringerne af revolutionens hastige og blodige udvikling blev et spændende læsestof, men gav desuden stof til eftertanke og debat i alle kredse også herhjemme.

Begivenhederne i Paris i slutningen af juli 1794 er således udføreligt beskrevet på hele forsiden og mere til, i »Kjøbenhavnske Tiden-*de*« den 18. august, hvor det bl.a. oplyses:

Den 25., 26. og 27. juli er her 135 personer, mest adelige, blevet henrettede. Robertspierre har, da han blev arresteret, værget for sig med en kniv i hånden, og derved skåret sig selv en del af ansigtet ... Den 28. om eftermiddagen klokken 4, er Robertspierre og en del af de medskyldige, tilsammen 22, under folkets fryderåb blevet bragt til Revolutionspladsen, og efter klokken 7 har sammes henrettelse været forbi. Robertspierres, Henriots og Dumas' og nogle andres hoveder blev fremvist for folket.«

De blodige begivenheder på den franske skueplads gjorde godt nok indtryk i Danmark, men i lyset af den igangværende reformpolitik herhjemme udviste kun få en lignende revolutionær kampgejst. Det kom dog til tumulter mellem militærpersoner og københavnske studenter, støttet af matroser fra Holmen, men gemytterne faldt hurtigt til ro.

Notis ee udføremen fra Pressen: Noget til Eftertanke for
enhver Kiøbenhavnns Indvaaner, fra den Ringeste til den
Høieste, i Anledning af Lemmingsvæntenes Forbring, faaes til
Kiøbs hos Boghandler Walling i Springgaden No. 34 for 4 R.

Nyhederne om Danmarks første storkonflikt skulle man lede godt efter i datidens hovedstadsblade. Her gengives en annonce i »Kjøbenhavnske Tidende« den 4. august 1794.

Leve af almisser

For datidens småkårsfolk var kampen for det daglige brød betydeligt vigtigere end rygterne om samfundsomvæltninger i et andet land.

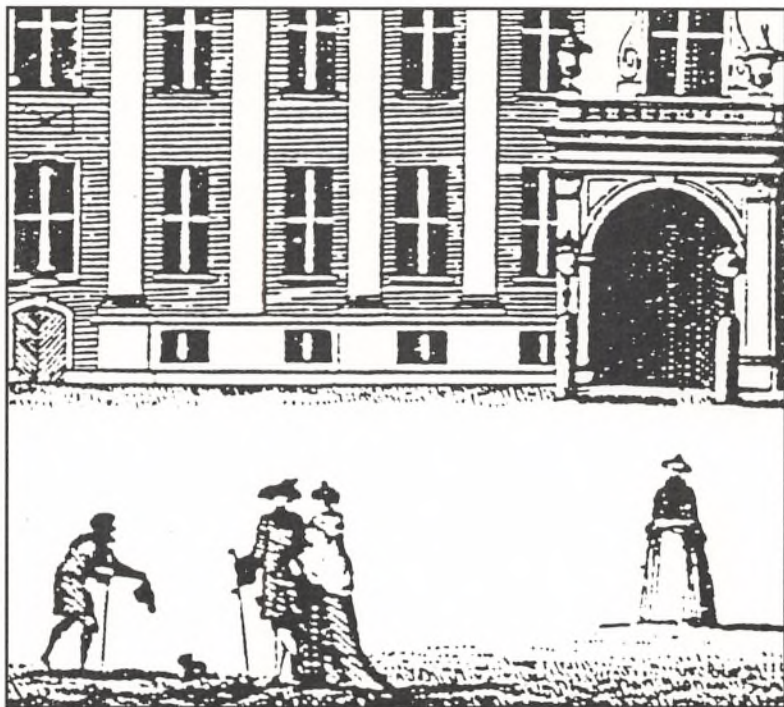
En svensker, der opholdt sig i København i 1768, klagede således over, at man mødte tiggere allevegne, og fire år senere blev det opgjort, at en tiendedel af hovedstadens indbyggere understøttedes af fattigforsorgen.

I hovedstaden og rundt om i landet fandtes således et stort antal betlere på gader og veje. Foruden de professionelle tiggere, heri blandt mange udlændinge bl.a. de såkaldte tatere, måtte store befolkningsgrupper i perioder supplere deres små indtægter ved tiggeri.

Husmænd og daglejere havde knap nok til det daglige brød, og i tilfælde af dyrtid eller arbejdsløshed var de nødt til at tigge for at kunne overleve. I år med misvækst for landbruget gik det endnu værre.

I 1787 anslås det således, at for hele Sjælland måtte ca. 15.000 ud af de 200.000 landboere havde hjælp fra andre for at kunne eksistere. De mange ildebrande kunne også gøre folk både arbejds- og hjemløse. I 1700-tallet er der således registreret 22 betydelige ildebrande i 12 jyske byer, hvor størstedelen af de pågældende bolig- og erhvervsområder blev lagt øde.

Både i København og flere provinsbyer var der garnisoner af hvervede soldater, og da deres aflønning var meget dårlig, måtte de som regel have ekstrajobs ved siden af eller i værste fald slå sig på tiggeri. En tysk gæst i København i 1794 – der ligeledes noterer sig det omfattende tiggeri i gaderne – bemærker således at »selv de herværende soldater ikke skammer sig for at tigge og dels på deres poster dels i gaderne, klager sig til de forbigående over deres nød, sult og elendighed«.

Tiggeriet var et udbredt fænomen i datidens samfund, som her i Stormgade i København, hvor en betler beder et nobelt klædt par om en skilling. I 1772 understøttedes omkring 10 pct af hovedstadens befolkning af fattigforsorgen.

Der var gennemført en forordning af 1708 om almindelig fattigforsørgelse for enhver, der ikke kunne tjene til livets ophold. Men der var kun tale om små støttebeløb og kun til de allermost trængende. Desuden skulle hvert sogn derefter underholde sine egne, og der var stor forskel på behovene og myndighedernes muligheder (og lyst) til at opfylde disse rundt om i landet ...

Det var derfor nødvendigt også med privat støtte til hjælp for de almisstrængende. En løbende indsamling af penge til de fattige fandt således sted i kirkerne i den særlige blok (indsamlingskasse) hertil, suppleret med kollekttavler, der gik rundt iblandt

kirkegængerne ved de store kirkelige højtider. Ved større private fester gik fattigbøsser rundt til indsamling, og sådanne indsamlingsbøsser fandtes også på kroer, færgesteder og posthuse.

I København uddeltes den offentlige fattiggave fra »*Conventhuset for stadens fattige væsen*«, på hjørnet af Silkegade og Pilestræde, hvor de fattige mødte op een gang om ugen og modtog deres understøttelse.

I december 1751 blev det således noteret, at 2.278 personer (godt 3 pct. af hovedstadens indbyggere), fik støtte fra Conventhus-kassen.

Endelig skal det nævnes, at der rundt om i byerne blev etableret mange stiftelser, arbejdsanstalter og hospitaler, hvor man tog sig nødtørftigt af de fattige, hvad enten det var børn, folk i den arbejdsduelige alder eller gamle og syge.

Fattigdommen var udbredt over mange grupper i 1700-tallets Danmark, med en betydelig forskel i levevilkårene for de enkelte samfundsklasser. Disse forskelle blev imidlertid ikke debatteret eller beskrevet i datidens aviser eller litteratur i nævneværdigt omfang.

Dog har digteren *Henrich Steffens* beskrevet de vilkår en fattig kandidat (hans huslærer i 1787-90) levede under:

»I et baghus steg man op ad en sort, mørk, halv forfalden trappe, til 4. stokværk. Man trådte ind i et snævert, mørkt rum, en kvalm af slet tobak opfyldt stue. Senge-omhængt hang i smudsige laser, på sengen selv vovede man næppe at kaste et blik. 2 sønderbrudte stole, et lille bord, en halvt forfalden hylde med nogle halvt sønderrevne skolebøger og en gammel kuffert opfyldte således de andre dele af den snævre stue, at der næppe manglede, og hullet dækket med påklinet papir. At se noget gennem de lukkede vindue var umuligt. Når vinduet om sommeren var åbent, opdagede man den smudsigste krog i huset. Aldrig så jeg et mere rædselsfuldt billede på den dybeste armod.«

Således levede imidlertid mange arbejdere i datidens Danmark, særligt i de større byer, hvor dette blot at skaffe sig den daglige føde og tag over hovedet, var en *hård kamp i dagligdagen*.

»Kun som et mundsvejr«

Et eksempel på den københavnske bedsteborgers indtryk af den franske revolution og interessen herfor herhjemme, er embedsmandsmanden *Jacob Gudes* erindringer. Han var leder af Vajsenhuset og skildrer situationen således:

»Den franske Revolution, som har havt saa megen Indflydelse paa Tænkemaaden m.v. hos de fleste Folkeslag i Europa, havde heller ikke været uden Virkning paa Kjøbenhavns Indvaanere, næsten af alle Stænder; i Særdeleshed Trykkefrihedens Misbrug havde meget bidraget til en Tone blandt Publicum, som ikke var god. Ordene Frihed og Lighed hørtes tidt af de ringere Stænders og unge Menneskers Munde i forskellige Classer, oftest vel kun som et Mundsvejr, men undertiden og paa en Maade, som opvakte Eftertanke hos den tænkende Mand og rolige Borger, og nu og da et Slags Frygt for Følgerne af en Tænkemaade, som ikke vilde undlade at forværre Sæderne og udbrede Ringeagtelse for alle Foresatte, om den ikke ledede til borgerlig Uenighed.

Utidig Embedsiver, for store Tanker om sin egen Betydelighed havde i Forening med et svagt Nervesystem, maaske og egen Overbevisning om, at man ikke var yndet, fordi man havde misbrugt sin Indflydelse og Myndighed, forstørret denne Frygt hos andre og malede dem bestandigen Skrækk billeder for Øjnene, som man realiserede for sig selv ved at tænke tilbage paa de smaa Uroligheder, som nu og da havde været i Kjøbenhavn, i hvilke man troede at øjne Grundspiren til en Revolution á la française.«

N° 6

Bekjendtgjørelse.

S Overensstemmelse med en Kongelig allernaadigst til os ergangen Befaling af 10de October dette Aar, hvorved en her i Kallundborg af et Selvskab oprettet Arbeids-Anstalt til at hævne Betleriet og forskaffe fattige deres Underholdning ved et med deres Kræfter passende Arbejde, bestaaende i et Uld-Karrierie, Spinderie og Vinderie, ikke allene har erhvervet Kongelig Sanction, og med adskillige Venaadninger er opmuntret, men tillige berunder er bleven os paalaag og indskræpet nøagtigen at yaae Overholdelsen af de Anordninger, som forbyde Betlerie, og befale medtvillige Betlere afstraffede, er det, at man herved advarer og paalegger samtlige Kallundborgs Indvaanere og alle Vedkommende:

1) At, endskjont det ikke bør formodes, at nogen af os bebøve en sig Advarsel, der seer Kierlighed for det af os indbyrdes oprettede Arbeids-Institut til at forskaffe vere trængende Medbrødre Underholdning paa en gavnligere og værdigere Maade, end ved Væsen og Lediggang, kunne vi dog et andet, end i Opfyldelse af den allernaadigste Befaling at betnde og indskræpe alle og enhver af Byens Indvaanere, at ingen efterdags underlader sig at give Almisje til nogen, enten uden eller indenbyes Betlere, for deres Døere, og meget mindre paa Gaden og paa offentlige Steder, under Straf af i Rdt., der hver Gang tilfalder Angiveren, hvis Navn forties, og Sagen behandles for Politteretten.

2) At Markederne pleie at indfinde sig her i Flokkvis Betlere, ikke alleene Arbeidsføre, men for største Deelen Speltakulose og Elendige, der fremviser deres Straf og Skade, og ved den Byens, Synet af disse Uvirkelige forarsager, tiltrække sig Føltes utidige Almisser, og have ofte forvoldet største Skade for frugtsommelige Koner. Dette, som stridende luod af god Orden og Politie, maan ikke længer finde Sted. Der er derfor her sat den Foranstaltning, at til naastaaende Marked i Kallundborg blive de første uden Skaansel opbragte, og efter befændende Omstændigheder afstraffede, og de sidste, som pleie at aage, blive afsliste ved Bommen, og ingenlunde tilløbte at komme ind i Byen.

Svovest for alle og enhver Vedkommende maan vide sig at rette, og for Skade at tage vare.

Kallundborg den 3de April 1794.

Handwritten signature

»Det er en almindelig erkjendt Sandhed at Betlerie, som oftest er en Datter af Dovenskab og Ørkesløshed, og at ingenting er mere skadelig for den menneskelige Virksomhed og moralske Karakter. Det er altså af vigtighed, at få dette, al Vindskabelighed qvælende Tiggerie afskaffet«, hed det i et »Forslag til Betleriets Afskaffelse i Kalundborg« i 1793 fra det nydannede Patriotiske Selskab i byen.

Hovedsynspunktet blandt selskabets stiftere, bl.a. lokale arbejdsgivere, var at de fattige var dovne, og det eneste der kunne få dem til at arbejde og holde op med at tigge, var sult og tvang. Året efter kom da også en bekendtgørelse fra de lokale myndigheder (billedet) med meddelelse om oprettelsen af et »Arbeids-Institut« (en lokal arbejdsanstalt i form af et spinderi) til at »forskaffe vore trængende medbrødre underholdning på en gavnligere og værdigere måde end ved betlen og lediggang«.

(Landsarkivet for Sjælland)

»Det åndelige opsving«

I den efterfølgende litteratur om denne tidsepoke, er følgende karakteristik foretaget af historikeren *A. D. Jørgensen* i »Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie« (1882) et typisk eksempel på den almindelige, borgerlige opfattelse:

»Der fandt et almindeligt og stærkt opsving sted i vort fædreland i den sidste trediedel af forrige århundrede. Ludvig Holberg havde ved sine lystspil og sin skarpe skjemt bidraget til at udrydde mange af fortidens dårskaber, medens han på den anden side havde skabt en skueplads og en litteratur, der langt overgik, hvad man forhen havde kendt til i det danske sprog.

»Samtidig var der kommen en inderligere retning op i det kirkelige liv, og Fædrelandets historie havde ved manges forenede anstrengelser opnået en helt anden stilling end tilforn. Den tyske påvirkning havde dernæst i høj grad hævet vort landbrug og de andre næringsveje og givet de åndelige bestræbelser en større mangfoldighed og styrke.

»Den stadig voksende kamp for at hævde bondestandens ret til en bedre stilling i samfundet, ligesom også den kraftige ytring af nationalfølelsen overfor det alt for vidt drevne »tyskeri«, var frugter af en vågnende folkeånd, hvis virkninger snart skulle lade sig til syne på mange andre områder«.

»Den gode borger«

I værket »Danmarks Riges Historie«, som samme *A. D. Jørgensen* var bidragyder til, hedder det endvidere om denne periode, at »idealet var den gode borger, *Dannerborgeren*, manden med borgerdyd, og man så da også et selskab blive stiftet netop med det mål at fremme borgerdyd. Den gode borger, det var den, der elskede sin konge og sit fædreland, »attråede ved pletfri dåd i lille kreds at gavne« og var velvilligt stemt imod sine medmennesker, som han ønskede alt godt og gerne selv ville hjælpe.«

Hertil føjes dog, at »dybtgående var denne livsanskuelse unægteligt ikke. Der var i høj grad noget udadvendt ved den, og dette udadvendte blev kun alt for tit til overfladiskhed, tilsat med lyst til at nyde livet... Der lyder ideligt i hin tid klage over, at den danne-
de verden stærkt gik op i tomt selskabsliv med forkærlighed for rigelige middagsgilder og aftenselskaber med kortspil og punchedrikken«.

De fleste Københavnerne boede inden for voldene med de 4 porte, der blev lukket hver aften. Efter arbejdstid var der mange små ølknejer, hvor menigmand mødtes, mens borgerskabet samledes bl.a. i de sel-skabelige og »samfundsopbyggende« klubber af forskellig art. Her var punchebollen og drikkeviserne et vigtigt led i samværet. Chr. Flensborgs drikkeviser »O, ædle punch, udvalgte drik« var således trykt med den her gengivne vignette.

De udendørs fornøjelser var en tur på voldene eller i Kongens Have, og udflugten gik til Dyrehaven eller den mere folkelige Bakken.

Arbejderklassen

Der skulle gå over 100 år inden den mest talrige del af arbejderklassen nemlig landarbejdere, tyende, karle og piger på landet fik del i denne »bedre stilling i samfundet«...

Det var andre, som måtte gå i spidsen i 1700- og 1800-tallet: De faguddannede håndværkere, som i forvejen var organiserede i laugene med århundrede-gamle traditioner for aftaler om arbejdsforholdene gennem foreskrifter om uddannelse, løn- og arbejds-vilkår o.s.v.

Selvom denne arbejdergruppe og dens laugsbindinger først og fremmest betød et tæt forhold til mesteren blev disse muligheder efterhånden mindre i takt med mestrenes større svendeantal. De danske håndværkssvende befandt sig nu i en ny situation som *faglærte lønarbejdere* uden udsigt til egen virksomhed. Netop denne brydningstid træder for alvor frem for svendene i slutningen af 1700-tallet, for at fortsætte med forstærket kraft i det efterfølgende århundrede til industrialiseringen for alvor tager fart i 1870-erne, og det gamle laugsystem afskaffes ved lov i 1857.

Kan ikke tvinges

I forvejen havde håndværkssvendene en selvstændig levemåde i kraft af de århundrede gamle traditioner med »at gå på valsen«. *Ludvig Holberg* bemærkede således i et af sine *epistler*, at »håndværkssvende var de eneste lemmer udi et samfund, som ikke kan tvinges. Andre undersåtter er bundne til et vist sted, som de ikke uden vanskelighed kan forlade, men håndværkssvende har ingen bestandig bopæl, intet vist hjem eller fædreland. De bor som tatarer i telte, som uden ulejlighed eller mindste tab kan flyttes fra et sted til et andet«.

Dette var naturligvis en overdrivelse, især for de gifte svende, men mulighederne for at finde beskæftigelse i en anden by (eller et andet land) gav håndværkssvendene både et stærkt fagligt sammenhold og en større selvstændighedsfølelse end andre af datidens arbejdergrupper.

Netop i slutningen af 1700-tallet skete der desuden en opsplitning af laugene, hvor der etableredes selvstændige *svendelaug* med egen økonomi og egne *svendemøder* for det pågældende fags svende.

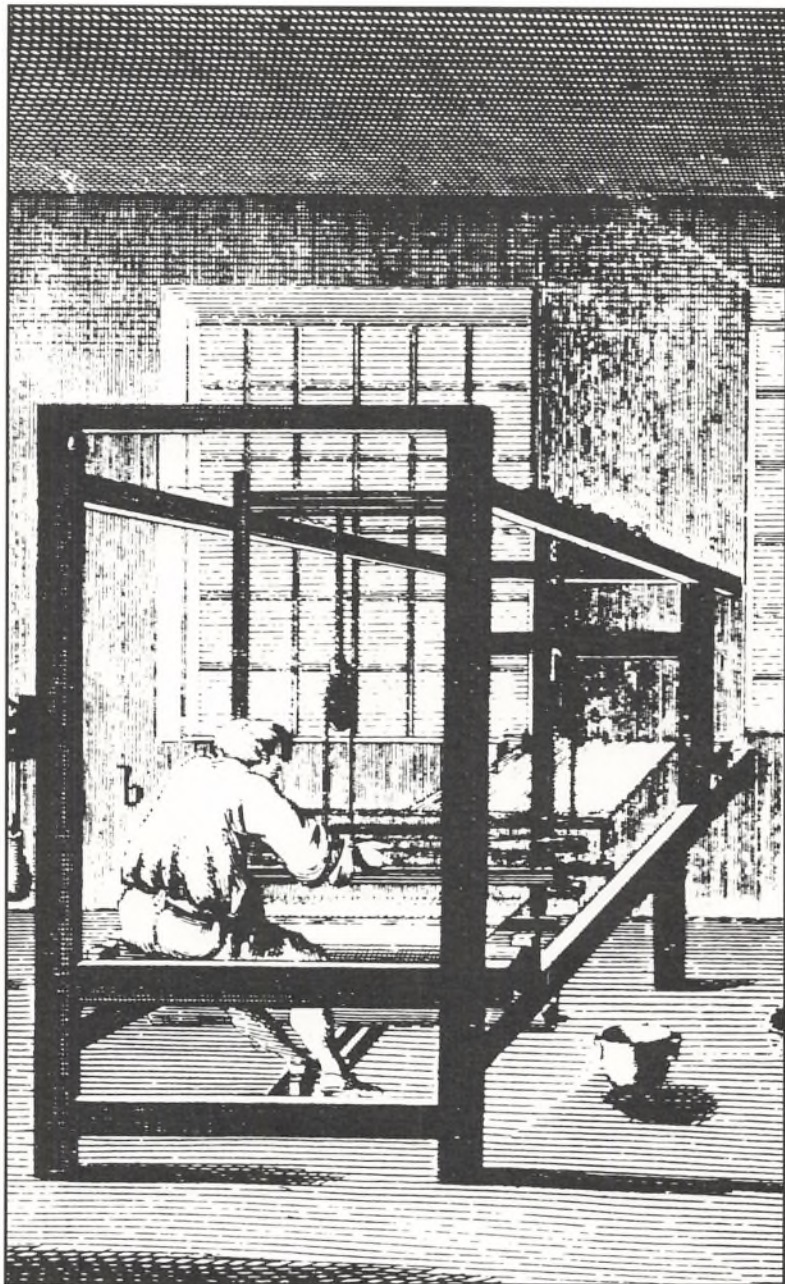
Tømrersvendenes vilkår

En beskrivelse af tømrersvendenes vilkår i 1700-tallet viser denne udvikling og danner en yderligere baggrund for tømrerstrejken opståen.

København oplevede en kraftig befolkningstilvækst i denne periode, fra 54.000 indbyggere i 1728, til 82.000 i 1769 og godt 100.000 ved århundredskiftet, og hovedstadens vækst skabte også en høj byggeaktivitet med deraf følgende øget behov for bygningshånd-

Kobberstik af Ludvig Holberg. Uden selv at være nogen revolutionær type, havde den kendte forfatter og digter en hvas pen, der tydeliggjorde mange af datidens problemer og samfundsskel, på en måde, som gav stof til eftertanke.

Der var gang i væveriernes rundt om i Danmark fra 1700-tallet. Tegningen er dog af en franskmand, Denis Diderot, fra 1765.

værkere. Yderligere bidrog storbranden i 1728, opførelsen af Frederiksstad, de københavnske storbrande i 1794 og 1795 til stor travlhed for byggefagene i hovedstaden.

Denne udvikling skabte den afgørende ændring, at tiden hvor stort set enhver håndværkssvend kunne regne med at blive mester, nu var forbi. For tømmerfaget i København var det gennemsnitlige svendetal pr mester nu konstant højt for en længere periode (i årene 1728-1812 var der i gennemsnit 28 mestre med 410 svende eller et svendehold for den enkelte mester på 14-15 personer).

Hertil kom udgifterne til at etablere sig som mestre bl.a. adgangskravet: Mesterstykket. Tømrersvendenes økonomiske vilkår var yderligere blevet forringede, fordi de store svendehold umuliggjorde at man indgik i mestrenes husstand. Man måtte klare sig selv og blev dermed langt mere afhængig af løn- og prisudviklingen.

Det er beregnet, at der således i perioden 1772-1794 skete en gennemsnitlig lønstigning på 14-20 pct., men da leveomkostningerne i samme tidsrum steg med mindst 50 pct., faldt tømrersvendenes realløn i mærkbar grad op igennem 1700-tallet.

Forholdet mellem mester og svend ændrede sig også derved, at antallet af gifte, fastboende svende steg i et sådant omfang, at det blev den dominerende svende-gruppe. Det betød at presset fra svendeside for at sikre sig faste løn- og arbejdsvilkår voksede samtidig med, at antallet af svende pr. arbejdsplads til at stå bag sådanne krav også voksede.

Arbejdsdagen

Den daglige arbejdstid for svendene var i 1700-tallet fra kl. 5-11 og igen fra kl. 13-19 om sommeren, og om vinteren fra daggry til kl. 11 og derpå fra kl. 12 til mørkets frembrud.

Der var dog tradition for, ikke mindst blandt de unge, for en frimandag ind imellem, ligesom det var skik og brug med drikkepauser i dagens løb.

Lønformen var tidløn i form af daglønninger, og der skulle gå endnu nogle årtier, inden et egentligt akkordsystem blev almindeligt inden for håndværksfagene.

Fabrikskommissær

Generelt var der en positiv udvikling i gang for dansk industri og håndværk i denne periode, med støtte fra konge og regering, som således i 1787 havde nedsat en *kommission*, der 9 år senere foreslog – og fik gennemført et *friere handels- og toldsystem*.

En oversigt over fabriktionsvirksomhedernes omfang i 1787 viste, at der på daværende tidspunkt var registreret 141 virksomheder med i alt 12.180 personer beskæftigede. Heraf var 29 fabrikker og spindeskoler i provinsen med tilsammen 2.201 ansatte.

Fabriksvirksomheder i Danmark for 200 år siden var hovedsageligt beklædnings- og tekstilvirksomheder.

For at denne industri-udvikling skulle foregå under ordnede forhold, blev der i 1774 udnævnt en fabrikskommissær for København »til varetagelse af fabrikkernes tarv«. Han skulle således holde opsyn med fabrikkerne og kvaliteten af deres produkter, og til det nyoprettede Økonomi- og Commerce-kollegium (ministerium) indsende halvårlige indberetninger om fabrikkernes tilstand.

Fabrikskommissæren havde også til opgave at forhandle med fabrikslaugenes oldermænd for at sikre, at laugene fungerede efter reglerne, og han skulle sørge for at *bilægge stridigheder, som måtte opstå mellem fabrikanter og arbejdere*. Hvis en sag måtte gå til retten, skulle han være denne behjælpelig med råd til sagens hurtige afslutning.

Kritik af håndværkerstanden

Denne oplysningens- og forandringens årti stillede også nye krav til håndværkerne, og der var tilsyneladende behov herfor. I et skrift i slutningen af 1700-tallet hed det bl.a.:

»Vore håndværkere er alle dyre, arbejder langsomt, og hvad der er værst, de arbejder som oftest slet og uden smag. Vore håndværkere er ikke så arbejdsomme som de engelske, eller så sparsommelige som de hollandske og tyske, det er derfor intet under, at de ikke kan holde pris med de fremmede.«

Skriftet uddyber kritikken med, at håndværksdrengene ikke får en ordentlig lærlingeuddannelse. Dette blev da også taget op af *laugskommissionen* de kommende år (se de kommende kapitler i bogen).

Lønkrav og opsigelser

For byggehåndværkerne i København var der livlig aktivitet og derfor ingen arbejdsløshed, i året 1794, efter branden på Christiansborg Slot. I 1790-erne havde der været flere sager, hvor håndværkssvende bl.a. tømrere havde krævet lønjusteringer, og disse var blevet behandlet ved politiretten i København. Der var også tvistigheder omkring opsigelsesregler for de enkelte håndværksfag, som der var ret forskellige regler for.

Således havde en kommission, nedsat i 1790, fremsat et forslag den 28. januar 1794, om opsigelsesvarsler med bl.a. følgende indhold:

»Vil mesteren afskedige sin svend, opsier han ham 8 dage i forvejen. Vil en svend forlade sin mesters tjeneste om Mortensdag, siger han op Mikkelsdag forhen. Skulle der foreligge gyldige årsager fra svendens side til at forlange sin afsked og mesteren ikke vil give ham den, skal magistraten dømme om den forlangte afsked bør tilstås ham eller ikke«.

Forslaget skulle omfatte murere, stenhuggere, gibser og tømrere. Kommissionens betænkning var oversendt til det særlige Kommercekollegium (handelsministeriet) til videre undersøgelse og forhandling mellem parterne, men var endnu ikke færdigbehandlet et halvt år senere, da strejken indtrådte.

Samme løn i 12 år

Også i 1780-erne havde tømrersvendene stilet lønkrav, således i november 1782, hvor de københavnske tømrere indgav en begæring til Magistraten om en lønforhøjelse på 8 skilling pr. dag, da de ikke kunne få en aftale direkte med mestrene herom.

Den almindelige dagløn blandt tømrerne var på daværende tidspunkt *2 mark om sommeren og 1 mark 8 skilling om vinteren*, men som mestrene understregede i deres redegørelse til magistraten som svar på lønkravet: *»Vi have de svende som vi give 2 Mark*

8 skilling, 3 Mark og 3 Mark 8 skilling om dagen«. Endvidere siges det beklagende, at »nu er det blevet af den gamle sædvane en lov, at én som er bleven idag løsgiven (nyudlært), påstår at ville have lige dagløn med én, som har været svend i 20, 30 og flere år, som vi har været nødsaget til at give dem, når vi har behøvet dem i arbejde«.

Mestrene var på visse betingelser parate til en lønjustering, men sagen blev af magistraten udsat indtil videre, og som en enkeltsag mellem en svend og mester i februar 1794 viser, var lønforholdene fuldstændigt de samme 12 år senere. Den pågældende tømrer havde krævet et tillæg på 8 skilling i landpenge, men arbejdsgiveren, tømrermester *Hall*, havde overfor tømrerlauget fremhævet, at svenden hidtil havde været tilfreds med sin sædvanlige dagløn, der netop nævnes som »2 Mark pr. dag om sommeren og 1 Mark 8 skilling om vinteren« samt et tillæg på 4 skilling i landpenge og 2 skilling i kvarterpenge (for ekstraudgifterne til kost og logi under arbejde på landet).

Hall ville gerne vide af tømrerlauget »hvad en tømmer svend med rette og uden nogen modsigelse kunne påstå af sin mester« ...

Fælles krav

Hvor begyndelsen af 1780-erne var en kriseperiode også for byggesektoren, var det anderledes opgangstider 10 år efter – og som nævnt med mangel på håndværkssvende – så ikke uventet indtog lauget en langt mindre afvisende holdning nu, selvom man ikke direkte ville godkende det pågældende lønkrav. I stedet meddelte man blot tømrermesteren, at laugsartiklerne tillod enhver mester at akkordere med sine svende, og man ville ikke inkludere sig på at fastslå nogen bestemt dagløn.

Men nu blev den enkelte svends lønkamp også kollegernes kamp, og den 9. juli 1794 indgav oldgesel (svendenes tillidsmand) *Johan Friedrich Wagenknecht* sammen med fire andre svende på samtlige københavnske tømrersvendes vegne et andragende til magistraten. Heri stilles der krav om at »samtlige tømrermestre her i staden måtte blive beordret til at betale os i dagløn 2 Mark 8 skilling ligesom murerne, da vi nu ikke får mere end 2 Mark«.

Selvom selve løn-andragendet kun bar de fem svendes underskrift, var der indsamlet ca. 100 navne på svende, som ønskede tillæg, så der var således tale om en samlet aktion kendt blandt alle svendene.

Efter endt læretid blev de unge håndværkere optaget i laug^{et} ved en svendeindvielse, som denne tegning viser. Stående i midten af billedet ses old gesellen med laugets store drikkekar kaldet Velkomsten, som han drikker svenden til med, samtidig med at bestemte replikker bliver fremsagt. Derefter vil han overrække drikkekaret til svenden, som drikker af den som tegn på, at han nu er optaget i laug^{et}. Bemærk også laugsskiltet i laugslokalet.

Inden for visse fag fandtes også grovere skikke i forbindelse med svendeindvielsen bl.a. såkaldte behøvlingsceremonier, ligesom den nyudlærte måtte beværte med rigeligt med drikkevarer i dagens anledning.

Svendenes krav videresendtes den 14. juli til tømmerlaugets oldermand (formand), *Joh. Volmeister*, fra magistraten, idet man ikke bare ønskede arbejdsgivernes svar herpå, men også ville have en kontrol af om den nævnte dagløn holdt stik. Kopier af lønkravet blev den 22. juli tilsendt hvert enkelt mester med en forespørgsel om vedkommende havde een eller flere underskrivere ansat, og hvor høj den pågældendes dagløn var. Oldermændene ønskede endvidere orientering om, hvorvidt svendene havde forskellige lønsatser – og hvilke.

Selv om denne »lønundersøgelse« viste, at kun een ud af de fem medunderskrivere havde en dagløn så lav som de 2 Mark, var sagen langt fra afsluttet. Svendenes lønkrav var fortsat ikke besvaret, og samtidig hørtes der nyt fra Nordtyskland. Fra de tyske svende, der i denne periode ankommer til de københavnske byggepladser, fortælles der om begivenhederne i Rostock, hvor håndværkssvendene har taget sagen i deres egen hånd og besat byens rådhus for at få deres krav igennem.

Store fortjenester

Som det fremgik af bl.a. de flyveblade, der blev udgivet under de kommende ugers konflikt, var svendene fortørnede over, at deres egne, beskedne lønkrav stadig blev »udskudt indtil videre«, mens de kunne iagttage de store arbejdsopgaver – og dermed fortjenester, som mestrene blev overdraget i genopbygningsåret 1794.

I et sådant skrift understreger svendene, at når man ser bort fra specielle tillæg som f.eks. 4 skilling i ølpenge, så er sommerdaglønnen kun de 2 Mark: »Når mestrene derefter lader sig betale 3 Mark daglig af de byggende, for hver svend, tilegner de sig derved en trediedel af lønnen for svendens sved og arbejde«.

I et andet skrift siges det, at »det er bekendt, at det meste tømmer- og murerarbejde i København falder i enkeltes lod. De af disse laug, der sidder i det meste arbejde, holder 60, 80 100, 150, ja man vil endog sige 200 svende; den fattigere eller mindre kendte derimod har 2, 4, 8, 10 svende, og begge har de lige tyngder og afgifter at svare til staten og til det almindelige. Den i meget arbejde siddende murer- og tømmermester har altså en årlig indkomst (redskabernes anskaffelse og vedligeholdelse fradraget) af 3.000-6.000 rigsdalere om året. Den i mindre arbejde og bekendtskab siddende mester fortjener derimod næppe 300 rigsdalere om året.«

Sidstnævnte skribent fastslår derpå, at »når en håndværksmand i København, hans familie være sig så stor den vil, kan sige sig at have 800 rigsdalere ren indkomst om året for sig selv, bør han anse sig for lykkelig; at tragte efter mere er blodsugeri, utilgivelig blodsugeri, som de borgerlige indretninger burde søge at hæmme ... Det ville fra mere end een side betragtet, blive gavnligt for staten og gavnligt for det Almindelige (samfundet), om laugene blev ophævede.«

Håndværkerne udgjorde i 1700-tallet langt den største borgergruppe i købstæderne, og selvom de ikke havde nogen stor indflydelse uden for deres egen kreds, havde de en række rettigheder som de holdt sammen om gennem deres mesterforeninger eller håndværkslaug. Alene i denne tidsperiode fandtes 300-400 faglige foreninger inden for det nuværende Danmarks grænser, heraf omkring et halvt hundrede i København.

Håndværkslaugene, der efterhånden deltes i mesterlaug og svendelaug, havde deres egne laugshuse både til møder, fester og som herberg for udenbys svende. Når et nyt hjemsted for et laug blev taget i brug, fandt der en festlig procession sted med flytning af laugsskilte og andet inventar fra det gamle laugslokale, som denne datidige tegning viser.

6 dage på vand og brød

På dette tidspunkt, hvor svendene mere og mere utålmodigt venter på at få opfyldt deres lønkrav, opstår så en mindre sag, der udløser den store konflikt – mere som anledning end egentlig årsag.

Hos tømremester *A. Hallander* havde tre tyske svende ønsket at holde op, men da det som nævnt var svært at skaffe nye tøm-rere, afviste mesteren dette, først overfor svenden *Johan Christopher Lindner* fra Sachsen, under henvisning til den ret som tømremestrene fortsat havde ifølge laugsartiklerne fra 1682, til kun at modtage opsigelsen af deres svende til Mortensdag.

Lindner indbragte imidlertid sagen for politiretten i hovedstaden, og da han kunne dokumentere at han ville rejse hjem fordi hans far var død og hans nærværelse i hjemmet var påkrævet, gav retten ham medhold i en kendelse den 26. juli – mesteren måtte give ham den ønskede afskedigelsessedel.

Den 27. juli om aftenen kom så yderligere to svende, *Johan Runge* og *Hermann Winther*, og bad om deres afskedigelsessedler, med begrundelsen at de ønskede at vende tilbage til Tyskland. Hallander nægtede at efterkomme deres ønske, bad dem betænke sig og komme til ham igen næste morgen. Det videre forløb har tømremesteren selv beskrevet i et indlæg i »Adresseavisen« den 8. august, da han ønskede at afkræfte et rygte om at det var en strid om akkordafløsning, der lå bag svendenes ønske om at forlade arbejdspladsen:

»Imidlertid forespurgte jeg mig om jeg kunne få et par andre svende, da jeg i så fald ville give dem seddel. Uheldigvis kunne jeg ikke få nogen anden tømrrersvend, derfor da svendene dagen derpå kom til mig, og de ikke havde forandret deres beslutning, måtte jeg gentage hvad jeg dagen tilforn havde sagt dem. – De gik fra mig til politimesteren, hr. etatsråd Flindt, som rådede dem at blive i deres arbejde efter laugsartiklerne, men da de ligeledes nægtede det, og jeg omsider skriftligt forestillede politimesteren svendenes påstand, blev de for protokollen examinerede, arresterede og dømt.«

De to tømrrersvende blev den 30. juli dømt til 6 dages fængsel på

vand og brød i rådhusarresten samt til efter udstået straf at forføje sig tilbage til arbejdet hos Hallander.

Konfliktens start

Denne afgørelse udløste omgående samme dag den første større organiserede arbejdsnedlæggelse i Danmark. Den begyndte på Københavns største arbejdsplads, de tre palæer omkring Frederiks Plads (Amalienborg), som efter Christiansborg slots brand i februar, var købt af den husvilde kongefamilie og nu var under ombygning. Der var ekstra gang i byggearbejdet her i sommertiden, mens hoffet lå på landet.

Da dommen over de to tyske svende forelå om formiddagen den 30. juli forlod de ca. 90 tømrersvende, som var beskæftiget ved palæernes ombygning, deres arbejde, og de kommende timer bl.a. i frokostpausen gik de rundt på de øvrige københavnske tømrer-arbejdspladser for at opfordre dem til at følge deres eksempel.

Kollegerne sluttede op om arbejdsnedlæggelsen og allerede senere samme formiddag møder tømrermester *Burmeister* op i politikammeret for at meddele at hans 77 tømrersvende har nedlagt arbejdet »uden at angive nogen grund«. I alt viser senere opgørelser over strejkende svende, at 294 tømrersvende hos 12 mestre i hovedstaden spontant nedlagde arbejdet den 30. juli.

Tillidsmand arresteret

Konflikten blev yderligere optrappet ved politiets arrestation af tømrersvendenes tillidsmand, oldgesellen, *J.Fr. Wagenknecht*. Om formiddagen den 30. juli opsøgte han politimesteren for at spørge om en svend ikke havde lov til at forlade sit arbejde og om hvorfor de to svende hos Hallander var blevet arresterede. *Wagenknecht* mødte op sammen med 5 andre svende, på alle tømrersvendenes vegne.

Tidligt samme morgen havde tillidsmanden opsøgt oldermænd, *Joh. Wolmeister*, for at spørge om grunden til arrestationen af Hallanders to svende, men han fik blot den besked, at det vedrørte ikke ham. Derefter gik svende-delegationen direkte til politikammeret for at protestere.

Under dette møde gjorde politimesteren opmærksom på de fortsat gældende bestemmelser i loven fra 1734 og forordningen

fra 1749 med forbud mod alle former for arbejdsnedlæggelser blandt svendene, enkeltvis, flere eller for hele lauset. Da svendene og deres tillidsrepræsentant nægtede at kende til disse bestemmelser, og Wagenknecht på denne baggrund fortsat nægtede at gå i arbejde eller at opfordre de andre svende hertil, blev han arresteret.

Tømmerkroen i centrum

Fra starten af tømmerstrejken og under hele dens forløb kom tømmersvendenes samlingssted, *Tømmerkroen* i *Adelgade 27*, til at spille en central rolle. Denne bygning i *Borgergade-Adelgade-kvarteret* i København kom også senere til at spille en vigtig rolle for svendene. Her blev således deres fagforbund, *Dansk Tømmer-Forbund* stiftet knap 100 år senere, nemlig i 1890, efter en mere beskedent start med *Hustømrernes Fagforening* i 1874.

Svendelauget havde købt ejendommen i slutningen af 1770 med tilhørende have, hvori der fandtes lysthuse og keglebaner. Der havde tidligere været værtshus på stedet under navnet »den forkerte Welt« (frit oversat efter det tyske »die verkehrte Welt«). Som krofader antog laugets fhv. fabrikør *J.C. Otto*, og *Tømmerkroen* fungerede således som et samlingssted for svendene, hvor det ofte kunne gå livligt til blandt raske- og sommetider noget »fugtige« svendekolleger.

Da krofader *Otto* senere går fallit på krodriften, gør han netop gældende at det skyldes, at »de mange erstsslagsbrødre og roforstyrre, der findes blandt tømmersvendene, haver bortjaget mine partikulære gæster ved deres idelige og horrible slagsmål«. Af kroholdets betingelser fremgik det direkte, at der kan forlanges øl i tønnevis, brændevin i pottlevis og piber i dusinvis. Priserne på kroen var således i 1779: En tønne øl 4 rigsdalere, en pot brændevin 2 Mark, et dusin store piber 1 Mark 8 skilling, en gang øl i den store kande 2 Mark 10 skilling, en velkomst-øl 6 skilling, og et skilings surbrød med kød, ost og smør kostede 4 skilling.

På samme vis, som andre håndværksfag havde deres samlingssteder, kroer, var *Tømmerkroen* også stedet hvor svendenes møder (forsamlinger) fandt sted. Her skulle således to gange årligt oplæses de før nævnte love og reglementer om forholdet til mestrene, men reelt skete dette kun sjældent, som det bl.a. fremgik af begivenhederne under tømmerstrejken.

Adelgade 27 i København, hvor Tømrekroen havde til huse inden ejendommen blev nedrevet til fordel for karrébebyggelsen Dronningens Tværgade. På muren ses det kunstfærdigt udførte laugsskilt.

»I ærbødighed og tavshed«

Deltagerne i svende-delegationen hos politimesteren den 30. om formiddagen vendte tilbage til Tømmerkroen og berettede om tillidsmandens arrestation, overfor de efterhånden forsamlede kolleger. Samtidig forsøgte politimester Flindt to gange at få svendene til at genoptage arbejdet ved at sende en politiadjutant *Ehlem* med to betjente til Adelgade 27 både kl. 10 og kl. 16. Politifolkene opfordrede svendene til at »forføje til deres arbejde igen« – en formaning, som de ifølge retsprotokollen påhørte »i ærbødighed og tavshed«, men ikke fulgte.

I stedet drøftede svendene situationen og valgte kollegaen *Lorentz Kramp* til midlertidig tillidsmand, som senere samme dag sammen med 3 andre svende henvendte sig til politimesteren for at anmode om Wagenknechts og de øvrige arresterede svendes løsladelse, men uden resultat – det lykkedes ikke.

Næste forsøg på at hjælpe de arresterede var et bønsskrift til kronprins Frederik, der som nævnt reelt fungerede som konge. Ifølge datidige oplysninger blev dette andragende skrevet på svendenes vegne af »en mandsperson i pjaltede klæder, som logerede i 1. sal i huset lige overfor Tømmerkroen«.

I henvendelsen til kronprinsen, der blev overbragt af 4 af svendene dagen efter, den 31. juli, tager samtlige tømrrersvende i staden »deres tilflugt« til den kongelige højhed i »allerdybeste underdanighed« og beskriver derefter i brevet de pågældende hændelser. Arrestationen og dommen over de to tyske svende, betegner brevskriverne som »synes os ubilligt«, og videre beskrives arrestationen af tillidsmanden, hvor der samtidig lægges vægt på at han »tillige er husejer og borger her i byen«:

– »Vi ansøger derfor allenunderdanigst, Deres Kongelige høihed allernaadigst vilde tillade og beordre af bemelte 3 Tømmer-Svenne af Deres Arrest maatte vorde løslatt. Vi forventer een Allemaadigst Bønhørelse«,

er den ordrette afslutning på henvendelsen fra samtlige byens tømrrersvende.

Nye forsøg

I en anden henvendelse til kronprinsen gør de københavnske tømrrersvende yderligere opmærksomme på den egentlige baggrund

for konflikten – ønsket om en rimelig lønforhøjelse. De redegør for deres henvendelse til magistraten den 9. juli, som endnu ikke er besvaret, og det hedder videre:

– »Da vi ikke ved vores svære arbejde samt betydelige redskabers vedligeholdelse ved vores ringe dagløn, nemlig 2 Mk om dagen er i stand til at underholde os, betale logie, extra skatt med videre, langt mindre at kunne have noget deraf i behold til de vinter måneder arbejdet opholdes, med videre, så bliver vores underdanigste bedende, at vi må blive sat i lige dagløn med murersvendene, som er 2 Mk 8 Sk daglig, da vi må arbejde lige timer både sommer og vinter.

– »Vi beder allenunderdanigst Deres Kongelige Høihed tage i betragtning, at ingen borger eller hvem som bruger os lider det ringeste derunder, thi enten een mester betaler os 2 Mk eller 2 Mk 8 Sk, beregner han bygherren ligemed muremestrene 3 Mk pr. mand, og altså når vi bekom bemelte vores ansøgte og vel fortjente, blev tømrmester og muremester og tømrrer- og murersvend lige i denne henseende,«

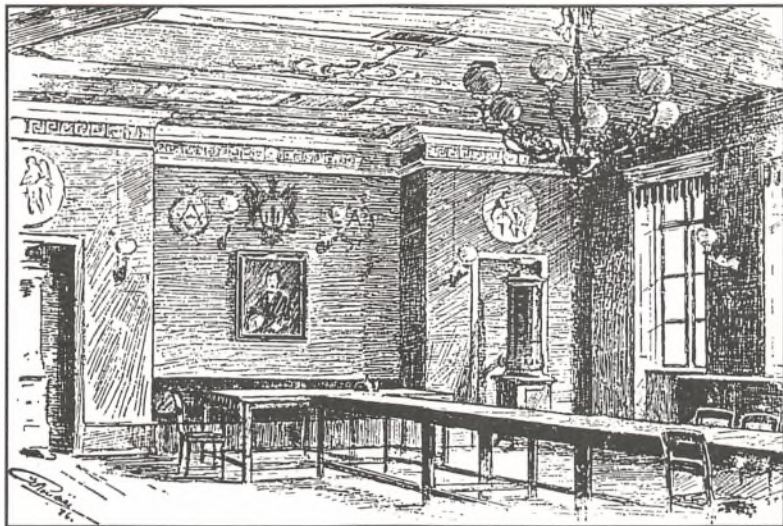
understreger svendene som slutteligt udtrykker deres tro på, at

»en mild og nådig regering indser, hvem som bærer byrder og drager åget, og derfor forventer en allernådigst bønnhørelse«.

Flere straffet

I løbet af den følgende dag skærpes konflikten. Tømrrersvendene nægter fortsat at optage arbejdet og samles i stort tal på Tømrrerkroen. Mange mestre anmelder dette til myndighederne, og politimester *Flindt* foretager en grundig afhøring den 1. august af den arresterede *J.F. Wagenknecht* samt af de fire svende, der dagen før anmodede politiet om at løslade de tre arrestanter.

Af politirettens domsprotokol fremgår det, at *Wagenknecht* blev tiltalt for at have overtrådt *Placaten* (forordningen) af 24. november 1749, ved »tillige med flere svende, hvis antal omtrent udgør 300-400 mand, den 30. juli at forlade arbejdet, ved dels kongelige- og dels private bygninger, fordi 2 af deres kammerater, efter denne rets dom, var hensadte på vand og brød, hvilket straf de forlangte de skyldige eftergivet ... da *Wagenknecht* var fremtrådt som talsmand for de øvrige og udtrykkeligt nægtet at gå tilbage til sit arbejde, hvilket vægring foranledigede hans arrest; at dette hans forfald er så meget mere lovstridigt, som han efter den bestilling han forestod i laug et ved at være oldgesell, burde foregå de øvrige svende med et godt eksempel ...

Øverst ses en tegning af tømrersvendenes mødesal, hvor de dramatiske begivenheder fandt sted. Her blev Dansk Tømrerforbund stiftet i 1890.

Nederst et foto fra dette århundrede af Adelgade 27, set fra haven. Forbundets faglige afdeling flyttede fra ejendommen i 1942.

Det hedder dog videre, at da Wagenknecht havde »påskudt uvidenhed« om den pågældende forordning, så havde han straks efter at samme i retten for ham var blevet oplæst, »indset sig afbedet sin forbrydelse med løfte om bedring« hvorfor retten lod ham slippe for korporlig straf og i stedet idømt ham en følelig mulkt (bøde), som efter hans stand og vilkår blev fastsat til 25 rigsdalere.

Værre gik det for laugsbudet *Ole Holst*, der var sendebud for lauget til svendene. I følge retsprotokollen havde han forladt sit arbejde og indfundet sig på svende-herberget (Tømmerkroen) samt deltaget i »øvrige genstridigheder, uden engang i retten at ville erkende sine fejl eller love bedring«. Han blev idømt 3 ugers ophold i Forbedringshuset.

Værst gik det for den konstituerede svende-formand, *Lorentz Kramp*, der blev idømt 5 uger i Forbedringshuset, fordi han selv om han var blevet advaret den 30. juli om 1749-forordningen, var gået tilbage til Tømmerkroen, havde modtaget de øvrige svendes lovstridige valg af ham til oldgesell, ligeledes den påfølgende dag havde forsømt sit arbejde, indfundet sig på kroen og påtaget sig endnu engang at frembære de øvrige svendes afslåede forlangende om deres dømte kammeraters befrielse for straf.

De tre andre svende, *Mathias Knudsen*, *Svend Møller* og *Lorentz Meyer*, slap for videre tiltale da de vel havde deltaget i de andre svendes »lovstridige forsamling, men dog i en mindre grad ... de havde frivilligt lovet politimesteren at forføje dem igen i deres arbejde samt i fremtiden at foregå de andre svende med et sådant eksempel, som kunne drage dem tilbage fra deres vildfarelse ...«.

»Som et Herrens får«

Resultatet af politirettens domfældelse ønskede politimester Flindt at meddele de strejkende svende for at skræmme dem til at genoptage arbejdet. De blev senere på dagen den 1. august tilsagt til at møde på rådstuen for at få kendelsen forkyndt.

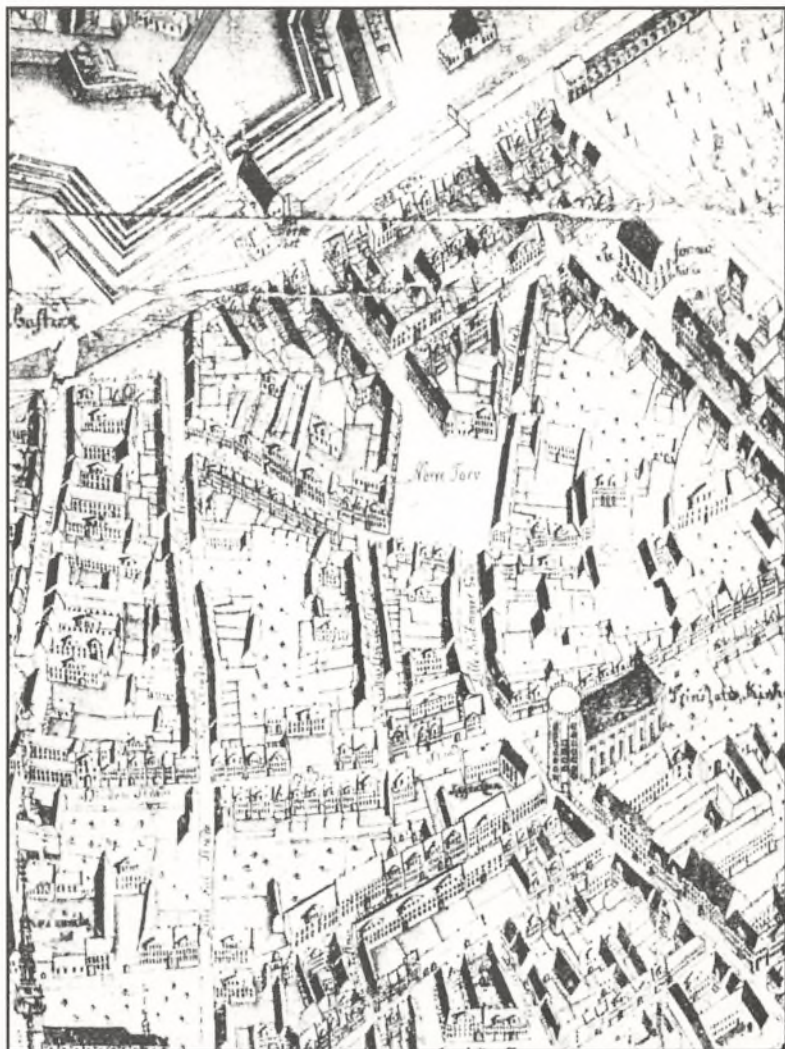
Tømrersvendene nægtede imidlertid at møde op, idet de hævdede, at de intet ulovligt foretog sig ved at forholde sig roligt på deres herberge, Tømrerkroen. Politimesteren valgte derefter at opsøge de strejkende og ankom til Adelgade 27 hen under aften efter dagens afhøringer af de fem svende.

Dagen igennem havde der været posteret en politibetjent ved navn *Moe*, der ifølge sin rapport »af etatsråd- og politimester Flindt blev befaleet at tage post ved indgangen til tømrer-herberget og der at påse og holde orden, at ingen af de der værende tømrersvende som havde forsamlet sig på herberget måtte komme ud derfra, ej heller måtte nogen af de tømrersvende som endnu ikke var indkomne på herberget, få tilladelse til at komme ind«.

Af betjentens rapport fremgår det videre, at der, som timerne gik, var adskillige tømrersvende, der forsøgte at komme ind på Tømrerkroen, men blev afvist af vagten, og *Moe* skønner at der var op imod 30 svende, der opholdt sig uden herberget, da Flindt kom på besøg.

Der havde yderligere samlet sig et opløb af nysgerrige personer i gaden, og da han måtte forlade de strejkende inde på kroen uden resultat, blev politimesteren mødt med piben og klappen af de forsamlede uden for og af disse ledsaget til hans hjem i Rådhusstræde!

En afgørende årsag hertil var, at Flindt befalede yderligere en tømrersvend arresteret, da denne sammen med to kolleger trængte igennem vagten og til politimesteren oplyste, at de ville ind på herberget til deres kammerater. Da politimesteren og betjenten førte den anholdte til stationen, kom ifølge *Moes* rapport »3-4 tømrersvende løbende efter os på hjørnet af Gothersgade og Borgergade, og råbte til den arresterede: Broder Bremer, hold dig frisk – du skal ingen nød lide!«

København anno 1761 ifølge dette kort tegnet af generalmajor Chr. Gedde. Øverst ses Nørreport og nederst til venstre Frue kirke.

I forhold til provinsen var datidens København et virkeligt centrum, med 92.500 indbyggere omkring 1770, hvor Danmarks næststørste by på dette tidspunkt, Odense, kun havde 5.200 indbyggere.

Det viste sig, at den arresterede svend hed *Andreas Titohen* og var hjemmehørende i Bremen i Nordtyskland. Han havde været i København et halvt år og arbejdede i øjeblikket netop hos den tømrmester *Hallander*, der gav starten til hele konflikten ved at nægte to tyske svende rejsesedler.

Spotteviser

Dette optrin, hvor byens politimester blev afvist af håndværks-svende, rygtedes hurtigt rundt om i København.

Således blev der udsendt en spotteviser, som digteren *P.A. Heiberg* menes at have forfattet. Om den uheldige politichef hedder det:

*»Til Tømmerkroen kækt du kom
i ordensdragt med stærke svende,
der stedse lystre hver din dom,
hvis skjulte vid du ene kende.
Tålmodigt som et Herrens får
Udforskede du fjendens kår.«*

Det skulle vise sig de kommende dage, at Flindts tålmodighed ikke varede længe.

Soldat arresteret

Myndighederne nøjedes ikke med at anholde tømrrersvende uden for kroen. Af politirettens rapport fremgår det, at samme dag kom en løjtnant *N. Wolter* tilstede ved soldatervagten ved Tømmerkroen og berettede overfor kommandanten, oberst *V. Leth*, at en musketér fra hans regiment var inde på herberget sammen med tømrrerne, da han tillige også var tømrrersvend.

Efter aftale med politimesteren gik obersten ifølge med løjtnanten og en kommando bestående af en underofficer og fire mand derefter ind på kroen. Her udpegede løjtnanten den pågældende svend, *Conrad Gustav Hintze*, som erkendte at være »land soldat af Norsk liv regiment«. Han blev taget med og indtil videre sat i arresten.

Forfatteren og maleren Hans Scherfigs herlige maleri af begivenhederne i Tømmerkroen.

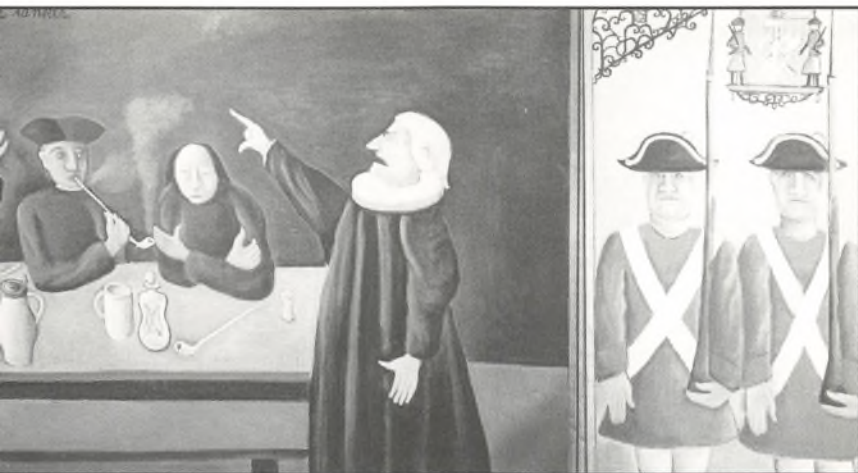
Vand til præsten

Tømmerkroens indvånere fik andre prominente gæster denne dag. Således aflagde 2. kapellanen ved Nikolaj kirke, *J.H. Rørbye*, et visit, i fuld ornat, og formanede svendene til »fredelige tanker«.

Også dette optrin blev genstand for spotteri nemlig i et flyveskrift, trykt hos *Paul Hermann Haecke*, med titlen »Følelser ved Præsten Herr Rørbyes Indtrædelse paa Tømmer-Kroen i Adelgaden den 1. August 1794«, og følgende indhold:

»Som et bevis på, at den naturlige frihed og lighed er dybt indprentet endog hos de lavere stænder, således at de tilsidesætte alle fordomme som høj stand, titler og udmærket dragt gør fordring på, og med glæde række det halve af deres sidste og eneste mund-portion til den, der ligeså villig, ligeså uskyldig og rolig som de følger naturens bud til broderlig lighed og tilladelig frihed-fremskinner tømmer-svendenes opførsel mod den broderkærlige Rørbye – da han indfandt sig på Tømmerkroen i disse tømmer-svendenes forsamling«.

»Medborgere! Denne mand, denne apostel hørte med opmærksomhed det støjende rygte, at tømmer-svendene ved opsætsighed skulle have gjort sig skyldig i den slags forbrydelse, som skulle forurolige borgersikkerheden; ikke alene det almindelige – men endog det særdeles tømmer-svendenes vel beskæftigede da straks denne hellige mand; nidkær for fred og rolighed vovede han sig midt ind i hoben af skarpladte krigere, trængte sig igennem en hel skare af tilskuere

Fra venstre ses politimester Flindt på visit, derefter pastor Rørbye og yderst vagter udenfor svendeherberget under laugsskiltet. (Maleriet hænger i Arbejdermuseet).

og som en fredsapostel trådte ind i Tømmerkroen; som martyr tilslidesatte han alt alene for at nå valdpladsen. Ved hans første indtrædelse og efter at et helligt blik fra ham havde bevirket en dyb tavshed i forsamlingen, oplader han sin røst, for som den rette læge at udforske sygdommens udspring og årsag; han taler i den tone, der altid er ham så egen som skriftefader

»Han røres af følelse over det indtryk han erfarer at have gjort på forsamlingen. Hans røst sagtes – hans hjerte klemmes – og embeds nidkærhed piner hans beklemte sjæl. Hvad sker? Det ædleste træk af tømrrersvendene. De ser denne mands iver, de ser hans følelser, de mærker hans forlegenhed – de rækker ham en spand koldt vand, det eneste de ejer, tilligemed tobak. Ak hvilket syn! – at se denne ærlige mand i ordensdragt sætte spanden for munden og organisere den lighed, som hans sjæl så ivrigt følte. Et fælles frydeskrig opfyldte den ganske forsamling, og enhver kappedes om at bevise denne deres ven og broder alt mulig ære.«

»Dog denne omgang betog således vores apostel at han hemmeligt sneg sig bort, for ikke at overvældes med taksigelser, kærligheds- og flere lighedsbeviser ... Hvilken fyldestgørelse må han da føle ved at overbevises om at have stiftet fred blandt tømrrersvendene, idet de delagtiggør ham i deres eneste- og sidste gode; en udmærket handling af Rørbye og en pris for hele tømrrer-lauget,«

slutter teksten i flyvebladet.

Generalprokurøren

Denne ironisering over præstens møde med håndværkssvendene var dog for meget for en anden datidig skribent, som senere samme år offentliggør skriftet »En dansk Borgers Skrivelse i Anledning af det udkomne om Lauges Ophævelse og Privilegiernes Indskrænkning«.

Heri siges det bl.a. af forfatteren af det samme tidsskrift alt for tydeligt røber, at

»han har ikke haft nogen ædlere hensigt end den at gøre en mand, hvis kald fordrer offentlig agt, almindelig latterlig ...

Lad os antage, at hr Rørbye havde haft den lykke at overbevise tømrersvendene om deres ubesindige fremgangsmåde og bevæge dem til at gå på deres arbejde igen; mon han da ikke i stedet for hån havde fået tak af sine retsindige medborgere, og mon da denne forfatter havde dristet sig til at øve sin vittighed på hans bekostning?«

I borger-skrivelsen, trykt hos Mathias Seest, hedder det slutteligt:

– »Også hr konferenceråd og generalprokurator Colbjørnsen påtog sig jo den opgave at forklare disse ubesindige folk at det var deres pligt roligt at afvente deres sag bliver afgjort og blev han for dette, enhver retskaffen mand sømmende forsøg forhånnet? Lige så lidt fortjente hr. Rørbye det ...«

Hvad sidstnævnte sag angår var der tale om et besøg som kanceliets juridiske konsulent (generalprokurator) *Christian Colbjørnsen* aflagde hos tømrersvendene den efterfølgende dag, lørdag den 2. august. Han indfandt sig øjensynligt på Tømrerkroen for at bese forholdene på stedet og for at påhøre svendenes klage over forholdene, der førte til arbejdsnedlæggelsen nogle dage før.

Ved samme lejlighed synes det at være, at svendene overrakte det tidligere omtalte skriftlige andragende til kongen, som Colbjørnsen sørgede for kom frem til den rette modtager. Han kom i øvrigt til at spille en vigtig rolle også de kommende år som medlem af den laugskommission, der nedsattes efter 1794-konflikten, ligesom Colbjørnsen var en drivende kraft inden for retsreformerne i denne tidsperiode.

Kancelliets juridiske konsulent, Chr. Colbjørnsen, (her i Jens Juels portræt) var fra begyndelsen involveret i tømmerstrejken og kom under det senere kommissions – og lovgivningsarbejde til at spille en vigtig rolle.

Han var nordmand og med til at udforme en mere human lovgivning for det daværende danske rige herunder landbrugsreformer og visse retsreformer. Han var dog også med til at realisere prinsregentens krav om indførelse af indskrænkninger i trykkefriheden i 1799.

»Truet med at slå arm og ben i stykker«

De to tømmer svende, der blev arresteret på – og ved kroen, blev, ligeledes om lørdagen, sat under forhør i politiretten, og domme derefter afsagt.

Soldat- og tømmer svend *C.G. Hintze*, tilstod at have forladt sit arbejde hos tømmermester *Weile* torsdag morgen, da han ikke kunne arbejde alene, efter at hans danske arbejdskammerat *Peder Dankel*, før han selv kom på arbejde, »med magt af nogle tyske svende var tvunget til at forlade samme«.

Hintze oplyste videre, at han havde indfundet sig på kroen i går eftermiddags uagtet at han vidste at det var ulovligt, men gjorde det »af frygt for de tyske svende, som havde truet med at slå arm og ben i stykker på den, der forlod kroen, hvilket han selv og flere danske svende havde i sinde at gøre, da politimesteren havde formanet dem dertil ... i så fald han må komme ud af arresten, lover han straks at forføje sig tilbage til sit arbejde«.

Den anden svend, *Andreas Titohen*, 20 år gammel, oplyste i politiretten, at der torsdag morgen kom en tysk svend som han ikke kendte, hen til *Gandels* gård hvor han arbejder, og befalede de derværende svende i de øvrige svendes navn at forlade værkstedet.

»Endskiønt jet ingen lyst havde dertil, så jeg mig nødsaget til sådant forhold for at undgå mishandling af de øvrige«,

forklarede svenden videre:

– »Jeg er altså gået ledig og ville i går eftermiddags hen på kroen for at høre om det måtte være mig tilladt at begynde på ny på arbejde, hvilket er det jeg ønsker ... det smerter mig meget at have handlet imod forordningen af 1749 og forsikrer, at jeg meget ønsker at forblive på mit arbejde, men jeg frygter for de øvrige svende, som sikkert vil slå mig til krøbling – om ikke her i landet, så dog når jeg kommer hjem til Tyskland«.

Politimester *Flindts* kendelse lød:

Thi kendes for ret. Tømrersvend og nationalsoldat C.G. Hintze bør arbejde i forbedringshuset i 6 uger. Derimod bør tømrersvend Sv. A. Titohen være fri for videre tiltale i denne sag ...

Den 3. august var det søndag dvs. fredag både på tømrer-arbejdspladser og på myndigheds-kontorerne, mens der sikkert har været stort leben og en livlig debat blandt gæsterne i Adelgade 27.

Ført til kastellet

Ved starten på en ny arbejdsuge mandag morgen udeblev tømrersvendene stadig fra de københavnske byggepladser. Således anmeldte tømrermester *Wahl* den 4. august til politiretten, at »de hos mig i arbejde værende tømrersvende her siden den 30.-31. juli forladt mit arbejde og endnu i dag ikke indfundet sig«.

– »Da det nu er til stor skade, såvel for dem jeg arbejder for, og for mig, og svendene ikke godvilligt vil gå til deres arbejde igen, så må jeg bede om at de indkaldes for politiretten ... får pålagt at gå i arbejde igen, hvorfor jeg forbeholder mig erstatning for den skade de allerede har – og videre måtte forårsage mig«.

hed det videre i mesterens henvendelse.

Det blev opgjort, at 192 svende fra i alt 6 mestre deltog i arbejdsnedlæggelsen indtil nu, nemlig 77 svende hos mester *Burmeister*, 32 hos *Zimmer*, 30 hos *Volmeister*, 19 hos *Robbertson* og 19 hos *Weyle* samt 15 hos førnævnte *Wahl*. Politiet tilføjede at antallet af strejkende »er højere, men ikke bestemt meldt«.

Efter ordre fra politimester *Flindt* blev tre politibetjente, *Lohmann*, *Hofstad* og *Jensen*, sendt afsted til Tømrerkroen for at tilsi-ge alle de strejkende svende om at møde op i politiretten samme eftermiddag kl. 15 for at

»anhøre en resolution dem betreffende tillige at svare på de spørgsmål om dem der skulle vorde fremsadt«.

– Ved vores ankomst til herberget kl. ca. 13 fandt vi kun ca. 50 svende hvoraf størstedelen var tyske. De blev af mig, i overværelse af begge mine kammerater, på tysk tilkendegivet at møde som meldt på Rådhus-Børsen, hed det i *Lohmanns* rapport til politimesteren:

– »Men de svarede mest alle, at nu var de kun en fjerdedel af dem som ikke arbejdede, thi nogle var gået ud af portene for at spadsere, andre var gået hjem for at spise, og de vidste ikke hvor de logerede eller boede ... andre sagde det ville kun skabe opløb, når alle gik til rådhuset .. og hvad politimesteren havde at foreløse og tilspørge dem, ville de svare på i deres herberge, som var i en have, hvor intet opløb kunne ske«, hedder det videre i rapporten:

»– Vi betydede dem, at når de var bange for opløb eller at folk skulle forfølge dem, kunne de gå 2 eller 4 sammen op til rådhuset, så kunne det ikke så let mærkes, men de svarede: Nej, går vi derop, går vi alle på een gang. 2-3 stykker sagde, at de ville gøre sig umage og se at få de fleste sanket og rådslå hvad enten de skulle møde eller ej, og et videre bestemt svar kunne vi ikke erholde,«

sluttede de tre betjentes rapport.

Af politirettens forhørsprotokol fremgik det videre, at ingen tømrrersvend mødte op kl. 15, kun én mesterrepræsentant (*Robertsson*), og retten ventede yderligere et par timer, hvorefter betjent *Lohmann* atter blev sendt afsted til Tømrrerkroen med ordre til at finde ud af om nogle af svendene var der endnu og årsagen til deres udeblivelse.

Lohmann vendte tilbage med den efterretning, at han nu på herberget havde mødt ca. 300 svende, der eenstemmigt svarede, at årsagen til deres udeblivelse var frygt for, at de ved at gå i et så stort antal til politiretten, ville foranledige opløb, som de for deres del ingen anledning ville give til.

»– De tilføjede: Dersom politimesteren ikke ville selv ulejlig sig ud til dem, bad de om at han ville sende en betjent ud til dem, som kunne forkynde dem resolutionen, da ville de med al anstændighed svare på samme«,

oplyste betjenten videre til politiretten om det passerede.

Et fortsat nej

Retten tilforordnede trådte nu sammen og vedtog at sende to betjente påny til tømrrersvendene for at meddele dem, at da dagen snart var gået, kunne de ikke alle bliver afhørt denne dag, men de havde straks at sende to svende til retten for at påhøre den pågældende resolution og derefter orientere de øvrige svende om dens indhold.

Endvidere skulle betjentene meddele samtlige svende, at såfremt de efter resolutionen, ikke går på arbejde i morgen tidlig, da uden undskyldning har at møde for retten præcis kl. 8. Desuden skulle de forklares, at de ikke behøver at gå samlet til retten, man kan »forføje sig derhen 1 eller flere, hvorved ingen sammenløb anlediges«, som det siges i forhørsprotokollen.

Denne gang blev betjentene *Bjørnstrup* og *Bremer* sendt afsted

og kl. 17.45 vendte de tilbage med dette svar fra tømrersvendene: At de ingen kunne sende til politiretten i eftermiddag, dels fordi de frygtede for at dem de sendte, blev anholdt og ikke kom tilbage, dels fordi selvom de sendte 2 til retten, ville disse dog ikke kunne svare for dem alle.

– At samtlige skulle møde for retten i morgen tidlig, ville de dog heller ikke, fordi de mente, at siden konferenceråd *Colbjørnsen* havde indfundet sig for dem på deres herberge, anså de det for rigtigt at han også indfandt sig på deres herberge og bekendtgjorde svaret på den ansøgning de havde leveret til ham, oplyste bejntene og sluttede:

»– Endelig tilføjede de forsamlede svende, at dersom resolutionen ikke var således, at de efter deres begæring blev bevilget 2 Mk og 8 Sk om dagen, gik de aldeles ikke på arbejde«.

Denne situation kunne således ikke løses på stedet, og rettens tilforordnede trådte atter sammen, hvor man besluttede, at politimesteren nu måtte referere overfor Det kgl. danske Koncilli (ministerium), hvad der var passeret denne eftermiddag. Man ville således afvente hvad der videre skulle ske med svendene, og sagen udsattes indtil da.

»Går frem i lovstridighed«

I politimester *Flindts* indberetning til kancelliet vedlægges udskrift af politirapportens protokol fra begivenhederne den 4. august, »hvoraf man erfare at tømrersvendene går frem i overhørighed og lovstridighed«, understreger politimesteren, der intet har at tillægge men beder om kancelliet, eller om det anses fornødent, kongens resolution, hvorledes man videre skal forholde sig.

– Eet kan jeg ikke undlade at indberette:

»Et rygter siger at nogle af tømrersvendene har været hos murersvendene med skriftlige sedler for at opmuntre disse til at tiltræde tømrersvendenes corporation (sammenslutning, men her snarere: sammenrottelse) Dette er ikke det eneste rygter, men om flere vil jeg ikke anføre det mindste, siden jeg har mindre vished om dem, end om det førnævnte,«

slutter Flindts indberetning.

Vagt på 200 mand

Da politimesteren indberettede dette den 5. august om morgenen, svarede kancelliet at han straks skulle tilsige svendene at møde for politiretten:

– »Skulle de desuagtet mod formodning vedblive deres vægring, så måtte De for fremdeles at vise al mulig lemfældighed, personligt indfinde sig i tømrersvendenes herberge, og dér bekendtgøre resolutionen med betydende, at dersom de ikke uden mindste ophold efterkommer det derudi befalede måtte de selv tilskrive sig at den ulempe og straf, som de ved sådan formastelige opsætsighed, ville uden skåndsel pådrage sig«.

hed det i denne direkte ordre til Flindt.

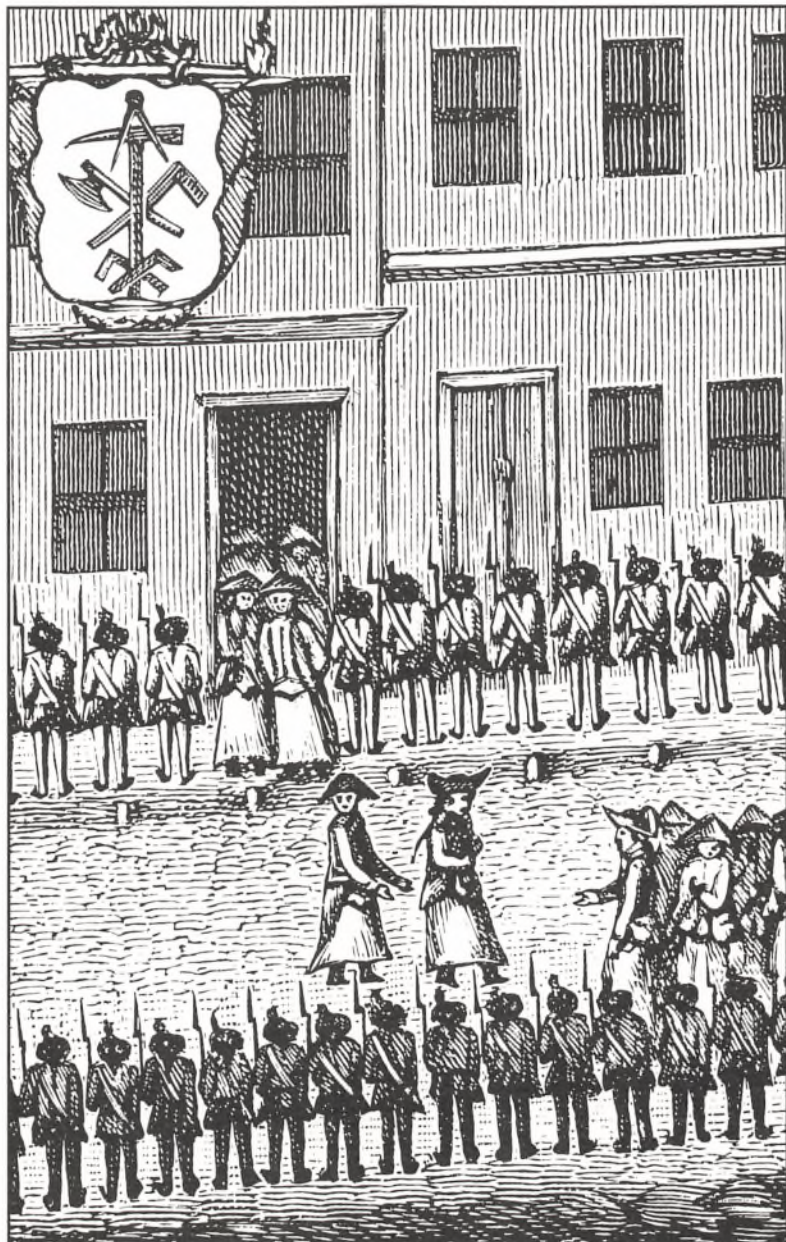
I en anden meddelelse fra kancelliet til politimesteren blev tømrersvendenes bønsskrivelse til kongen besvaret som følger:

– »I henseende til deres begæring om de dømte svendes løsladelse, skal man i følge Hans Majestæts allernådigste befaling herved tilkendegive dem, at da de skyldige er dømte efter loven og behandlet med al mulig lemfældighed, bør det have sin forblivende ved dommen, der endog er så mild, at de pågældende dermed selv har erklæret sig tilfreds. Og hvad deres ansøgning om deres daglønns forøgelse m.v. angår, da kan de, når der er indhentet fornødne oplysninger om disse ønsker og de er blevet taget i nøjere overvejelse, vente nærmere resolution derom«.

Det er dette svar, som Flindt skal overbringe svendene og samtidig opfordre dem til at forholde sig rolige og straks begive sig på arbejde.

Politimesteren begav sig således denne formiddag den 5. august påny til Tømrerkroen, hvor (ifølge kancelliets optegnelser) »de forsamlede svende omtrent 200 i tallet blev forelagde kancelliets skrivelse .. og givet de formaninger, som bemeldte resolution den senere allerhøjeste befaling indeholder, hvorefter han søgte at lede svendene fra deres vildfarelse og at overtale dem, til deres eget bedste, at gå uopholdeligt roligt tilbage i arbejde, men ikke een eneste svarede lydeligt ja«...

Svendene svarede i stedet politimesteren, at de ikke troede hidtil at have handlet imod loven, da de havde forholdt sig rolige. Skulle det imidlertid være ulovligt at forblive samlet på herberget, ville de roligt forføje sig til hver sit logi, men tilbage til arbejde gik de ikke, forinden der blev bevilget dem de 2 Mk og 8 Sk i dagløn.

København 5. august 1794:

De strejkende tømrersvende blev omringet af 200 soldater og i samlet trop ført fra Tømrerkroen til Kastellet.

Da politimesteren meldte dette tilbage, slap kongens og kancelliets tålmodighed op. Lidt op på dagen modtog Flindt en ny ordre hvorefter han

»ifølge Hans Majestæts befaling straks for Commandanten her i Staden haver at forlange en vagt på 200 mand og dermed at begive sig til tømrersvendenes herberge, hvor De først i Kongens navn tilspørger dem for sidste gang, om de efter deres pligt og i følge Kongens bud uophørligt vil forføje sig til deres Arbejde?«

Kancelliets befalingsskrivelse fortsætter:

– »Derfor de skulle være så dristige endnu at vægre sig ved at adlyde, haver De straks i Hans Majestæts navn, at forkynde dem samtlige arrest og ved hjælp af vagten at føre dem til Citadellet Fride-richshavn (det nuværende Kastellet). Dér nedsættes da politiretten i Commandantens hus, hvor tømrersvendene kaldes frem een efter een og efter at den pågældendes navn er antegnet til protokollen, modtages hans svar på spørgsmålet om han straks vil gå på arbejde? De som erklærer sig villige hertil, løslades straks men de øvrige bliver i bevogtning og over dem afsiges uden ophold dom; til hvilken tid de øvrige tilforordnede i politiretten også skal være til stede med deres protokoller. Når dommen er afsagt, modtages de dømtes erklæring om de vil appellere – i fald nogen begører dette forbliver de imidlertid under bevogtning i Citadellet, og indberetning gives til kancelliet, som foranstalter det videre fornødne.«

Samtidig anmodede kancelliet kastelets kommandant, general-løjtnant *Magnus Ernst von Fiercks* om at sørge for eventuelt arresterede svendes forplejning, og sådanne udlæg ville blive erstattet.

Om eftermiddagen denne dag rykkede politimesteren atter ud til Tømrerkroen og denne gang ledsaget af de 200 soldater. Dette optog, der vakte stor opsigt i byens gader, gjorde holdt i Adelgade 27, og Flindt gik ind til tømrersvendene. Her forelagde han kancelliets seneste ordre og de konsekvenser disse indebar.

Alligevel ønskede 202 svende *ikke* »straks at forføje sig til deres arbejde«, hvorefter de under soldaternes bevogtning førtes i samlet trop gennem gaderne til Kastellet.

Forhør og domme

Ved 17-tiden indledtes der forhør af de arresterede svende, i Kastellet, hvor politiretten som befalet havde gjort klar til afhøringerne. Hovedspørgsmålet til hver enkelt var: *Om han straks vil gå på arbejde?* – men forinden søgte de tilforordnede også at få andre detaljer i sagen belyst. I alt var der tale om 7 spørgsmål til hver af de strejkende:

- 1) Hvad hedder Comparenten (den fremmødte) og hvor logerer han?
- 2) Hos hvem arbejdede han?
- 3) Hvorfor har han forladt arbejdet?
- 4) Er det af politimesteren og flere, endog i Kongens navn, betydet og pålagt ham og de øvrige at gå på arbejde?
- 5) Hvorfor har han ikke efterlevet befalingen?
- 6) Hvem er hovedmændene for nærværende u-styr? (uro)
- 7) Vil han gå lige herfra retten til sit arbejde og der rolig forblive?

Ifølge politirettens forhørsprotokol blev svendene een efter een kaldt frem til afhøring i det midlertidige retslokale i kommandantens hus, »ikke efter de få lister, som er indkommet fra nogle af deres mestre, men ligesom de nu var tilstede«:

– »Og fremtrådte da 1) Lars Povelsen, født i Sjælland, 31 år gammel, gift, bor i Fiol Strædet 191 i kælderen. Han svarede til spørgsmålet (om han straks ville gå på arbejde) at han gerne ville, men ikke kunne førend hans kammerater gik på arbejde«...

Tilsyneladende var det vanskeligt at få noget konkret ud af svendenes svar på spørgsmålet om, hvorfor de strejkede. Af svarene fra 12 svende, som reelt havde arbejdet for den mindsteløn som man ønskede op på niveau med murersvendene, fremgik det således, at 3 af disse direkte begrundede deres deltagelse i strejken med dette lønkrav, 3 strejkede af solidaritet med kollegerne, 1 af frygt for prygl af kammeraterne, 1 (tysk svend) kunne ikke arbejde

uden tilladelse, mens de sidste 4 rent ud svarede nej til at begynde at arbejde (og altså ønskede at fortsætte strejken).

Men også de bedre lønnede af svendene viste solidaritet. Således sagde den bedst betalte Burmeister-svend, *Gottlieb Morback*, bestemt nej til at begynde at arbejde, med mindre svendene fik det ansøgte tillæg.

78 faldt til føje

Af de øvrige oplysninger under forhøret bl.a. om svendenes logi eller andre boligformer understregedes det yderligere, at de tyske svende spillede en central rolle under denne faglige aktion. Det var især dem, der sammen med deres husværter (danske eller landsmænd gift i Danmark) og deres danske – samt tyske arbejds- og logikammerater holdt ud de forløbne dage og derefter kom i Kastellet.

På baggrund af det voldsomme pres, der blev lagt på svendene fra både kongen, øvrige myndigheder og mestrenes side, kan det ikke undre, at 78 ud af de 202 arresterede faldt til føje og valgte at blive sat på fri fod mod at love at genoptage arbejdet næste dag.

Kommandanten, *M.E. Fiercks*, skildrede i sin beretning til kancelliet den 6. august, hvorledes begivenhederne havde fundet sted i Kastellet den foregående aften og nat:

»I går blev det meget sildigt og mørkt, førend politimesteren fik sine forretninger tilendebragt og protokollen sluttet...

Af omtrent 200 her indbragte svende gav ungefær 80 politimesteren deres hånd på, at de i dag ville gå på arbejde og blev altså straks sat på fri fod for at gå til byen. De øvrige ca. 120 blev overleverede til min bevaring.«

»Da overkrigskommissær von Wurtzens magasin var tomt, synes dette sted meget bekvemt for at bevogte dem natten over. Foruden flere ved slige lejligheder sædvanlige anstalter lod jeg stedet oplyse ved hytter og gav ordre til en officer og to underofficerer om at tilbringe natten midt imellem dem, for straks at kunne melde mig enhver opkommende uorden, således at nærmere forholdsregler kunne tages.«

»Straks om aftenen forlangte svendene at tale med mig. Da jeg kom til dem, gik det ud på, at de både var sultne og tørstige. Jeg svarede at det havde været op til deres fri vilje enten at gå til byen eller blive her, og da de nu havde valgt det sidste, så kunne jeg på nærværende tid, kl. 10 om aftenen, hverken ifølge de lokale omstændigheder eller med behørig orden forskaffe dem noget.«

Kastellet i København hvor afhøringer og domfældelse over tømrersvendene fandt sted. (Foto: Harry Nielsen).

»Hermed var de straks tilfreds, tilstod at det havde været deres egen vilje og at denne nat snart var overstået, hvorpå jeg lovede dem frokost, som de også fik i morges kl. 6, da jeg placerede markenterterne på pladsen foran kirken med brændevin, smør, ost og koldt kød. Seks og seks mand ad gangen gik de til hver markenterder og lod sig give hvad dem lystede. NB: Uden betaling ville de intet have, men betalte alting kontant

»Der synes at være en aftalt plan imellem disse folk, ikke at gøre sig skyldige i andre overtrædelser end den ej at ville arbejde. Jeg har forsøgt at med det gode gøre alt hvad man siger dem. Jeg anstillede mig vred på dem og brugte nogle gange det ord: Fanden – da råbte adskillige: O! Hr. kommandant – skænd så meget De vil, det kan vi gerne høre på – vi gør alt hvad De befaler – men vil De tvinge os til overilelser, så må vi sige Dem i forvejen, at dette ikke vil ske og det så meget mindre, som vi alle er ædru og ingen beskænket; hvilket jeg skyldigst og ærbødigst skulle indberette,«

slutter kommandantens situationsrapport til kancelliet.

Dommen forkyndt

Samme formiddag kl. 11 samledes politirettens tilforordnede på kastellet. Politimester *Flindt* forkyndte dommen over de 124 strejkende svende, idet de ca. 20 ad gangen blev ført fra magasinet til kommandantens bolig for at høre den oplæst. Ifølge domsprotokollen blev der afsagt følgende kendelse »udi sagen imod de opsætsige og arresterede tømrrersvende«:

– »Efter at en stor del tømrrersvende havde forladt deres vedkommende mestres arbejde, vedblevet at spadsere, sammenrottet sig, hentet svende fra arbejdet, som gerne ville have søgt sammen, og foragtet alle advarsler og befalinger om at vende tilbage til deres arbejde, er forhør optaget .. Af dem er 78 efter at de havde erklæret sig villig til straks at gå på arbejde, straks løsladte i medhold af allerhøjestbemeldte resolution. Om dem bliver altså ikke videre at berøre. De øvrige 124 i antal havde under forhøret vedblevet deres forsat ikke at ville vende tilbage fra deres formastelige forhold og, som lydige undersåtter, gå tilbage i arbejdet for de vedkommende mestre.«

»– Endog imellem dem findes een af dem, som for ermeldte forseelse var dømt til den moderate straf af 6 dages arrest på vand og brød, hvilket anmærkes, siden han hvis navn er Herman Winther, fortrinlig har gjort sig skyldig til straf, den de alle ved deres forhold

har pådraget sig. Undtagen Johan Gotlib Wissermann, som først kom her til staden sidste fredag og endnu ikke har været i arbejde samt kan formodes enten at ville rejse bort igen eller tiltræde det arbejde som er lovet; hvortil kommer, at ingen mester har klaget over ham, hvorfor han bliver at frifinde for videre tiltale«.

Dommerkendelsen sluttede:

– »Til straffens bestemmelse bliver at tage til følge placaten af 24. november 1749 og efter omstændighederne og den grad, der er i de 123, som nærmere herunder alle skal blive nævnte, deres forhold, kan straffen ikke bliver mindre end fastningsarbejde. Tiden i hvilken de bør arbejde, kan og for alle blive lige i betragtning af, at ingen i særdeleshed som hovedmænd har været at udfinde, undtagen for ovennævnte Herman Winther, hvis straffetid bør være 2 måneder længere.«

»Thi kendes for ret: Herman Winther, Lars Povelsen osv. ... bør alle gå i strengt arbejde udi jern i Fæstningen, den første udi seks- og de andre udi hver fire måneder. Derimod bør Johan Gotlieb Wissermann for videre tiltale udi denne sag fri at være«.

Hellere slave for kongen ...

Der var således tale om en ekstra-straf til den tyske svend *Herman Winther*, som efter at have udstået sin straf idømt den 30. juli, havde været aktiv under strejkens videre forløb.

Af politirettens protokol fremgår det videre, at da dommen blev opløst for svendene (20 ad gangen) »declarerede *Henrich Keyser* appel til Højesteret! Andre erklærede at de ikke ville appelere; dernæst erklærede samtlige tilstedeværende inklusive *H. Keyser* at de heller ikke ville appelere, men underkaste sig Hans Majestæts nåde og vilje. De føjede til, at når de endelig skulle gå i slaveriet, ville de hellere gå der for Kongen end være slave for deres mester«...

Kommandant *Fiercks* fik således 123 nye »beboere« på Kastellet for den kommende tid og det var han ikke begejstret for. Straks efter domsafsigelsen bemærkede han i rapporten til kancelliet, »at resultatet for mig som kommandant, blev dette at 123 tømrersvende endnu skulle forblive her som arrestanter under min opsigt«:

– »Tilvisse vil jeg, efter min skyldighed, opfordre den muligste omhu og opmærksomhed til disse forretninger og alt hvad dermed står i sammenhæng. Men i betragtning af de ubekvemmeligheder, som følger af de herværende statsfængsleers bygning og beliggenhed, tør

jeg vel sige sandheden, at det gør ønsket naturligt, jo før jo hellere at blive befriet fra at sørge for 123 arrestanters anbringelse, bevogtning og underhold«.

»Dette ønske passer aldeles på dagen, når man også søger i en nogen udvidet forstand at følge ordsproget, som siger: En byrde, der bæres villigt og godt, er kun halv så tung. Da tømrersvendene ville betale og virkelig havde betalt deres frokost, erklærede de samtligen ingen penge at have til middagsmad. De fik derfor middagsmad portionsvis, som markententerne betalte efter en fortegnelse, der indeholder navnene på dem, som fik middagsmad og hvormeget hver fik«.

slutter kommandantens indberetning om denne begivenhedsrige 6. august 1794.

En samlet opgørelse over de 202 arresterede dagen før viste at af de 78, der lovede atter at gå på arbejde, var 47 danske svende, 1 slesvigsk, 1 islandsk, 2 svenske, 1 neger, 3 holstenere og 23 tyske.

Af de 124 dømte var 20 danske, 1 islandsk, 2 svenske, 3 holstenere og 98 tyske tømrersvende.

Der var således et stort flertal af tyske svende især blandt de 124 dømte, hvilket fik afgørende betydning ved de efterfølgende begivenheder.

Rygtedes

Medens det siden den 1. august havde været nødvendig med en militær vagt for at holde en stor tilskuerskare i skak uden for Tømmerkroen, og der således blev kastet med sten imod soldaterne, havde tømrersvendene som beskrevet valgt at vise en rolig optræden overfor myndighederne både under de forløbne dages ophold i Adelgade og under rettergangen i Kastellet.

Tømrersvendenes aktion rygtedes rundt om på byggepladserne, og politimester *Flindt* rapporterede som nævnt den 5. august, at tømrersvendene har været hos murersvendene med skriftlige sedler for at opmuntre disse til at tiltræde deres arbejdsnedlæggelse.

Dagen efter, da dommene over de 124 var en realitet, oplyste murerlaugets oldemand, *Carl Chr. Martens*, i Københavns magistrat, at nogle murermestre ikke kunne anvise deres svende arbejde på grund af tømrerstrejken samt at han frygtede at uroen ville brede sig. Tilsyneladende delte magistraten denne frygt, idet man rådede disse murermestre til at fortsætte med at give deres sven-de dagløn »i de få dage inden hvilke tømrersvendenes *ustyr* håbes at være standset«. Kancelliet erklærede sig enig heri den 7. august.

Et blad for menigmand

Også i offentligheden vakte tømrerstrejken og den efterfølgende arrestation og domsfældelse stor opsigt, og i de kommende dage udsendtes flere flyveblade om sagen – både for og imod svendenes aktionsform.

Den stærkeste støtte fik de aktionerende fra den 19-årige student og skribent *Malthe Conrad Bruun*, der tydeligt så perspektiverne i strejken og udsendte 3 numre af et lille skrift med titlen »*Vækkeren*« og undertitlen »*Et Blad for meenig Mand*«. Det første nr. udkom i København den 8. august og inden det var sat og trykt hos firmaet L.N. Svares Enke i Kannikkestræde 39, må den unge skribent havde færdiggjort sit manuskript – formentlig den 5. og 6. august under begivenhederne i Kuppet.

I dette første nummer af »*Vækkeren*« indleder *Bruun* med at beskrive årsagen til bladets udsendelse. Tydeligt inspireret af den franske revolutions ideer om frihed, lighed og broderskab, fastslår han fra 1. linie: »Det er intet bestandigt under solen. Selv de bedste indretninger og anordninger forfalder efterhånden ved tidens længde«, og han fortsætter:

»Alle oplyste folk er enige om, at der overalt i verden er mange ting, som trænger til forbedring. Men forbedringen må foretages med alvorlighed, med kraft, med enighed. Derfor må menigmand oplyses om hans pligter, men også om hans rettigheder. Enhver mand i landet må vide, hvorfor regering er til, og hvad regering er. Enhver må lyde orden, men også nyde frihed. Der må lov til, men loven må grundes på billighed. Folkets vilje må være agtet højt ... Derfor kommer dette blad ud. Dets hensigt er at vække alle og enhver til at tænke på fædrelandets vel. Derfor skal det hedde »Vækkeren«.

Medbrødre! Medborgere! I, som ikke har tid at læse store bøger. Det er for jer jeg skriver. I kunne nok spare et kvarters tid til at læse om dagen. Det er bedre og nyttigere end så mangan anden bestilling.«

*Studenten og digteren **Malthe Conrad Bruun** (her i et stik af Chrétien), var republikaner og støttede varmt tømrersvendenes lighedskrav.*

M.C. Bruun fortsatte med at udbrede sine republikanske tanker også i årene derefter, og måtte i 1796 flygte til Hven. Efter et nyt sagsanlæg for udgivelse af en tryksag, flygtede han i december 1797 igen til Sverige og derfra videre til Paris i 1799, hvor han boede til sin død i 1826 – landsforvist fra Danmark for livstid, men som en anerkendt geograf i Frankrig.

Netop i 1799 greb kronprins Frederik ind for at sætte en effektiv stopper for disse »oprørende tanker« i forhold til konge, adel og enevældigt styre. Han fik gennemført en trykkefrihedsforordning, der reelt var en straffelov med tilbagevirkende kraft, idet regeringen nu kunne dødsdømme eller landsforvise enhver kritiker under henvisning til bl.a. en ny bestemmelse med teksten: »Dødsstraf venter den, der tilskynder til en forandring af den bestående regeringsform eller til opstand«.

Alt for stor ulighed

M.C. Bruun understreger videre, at når menigmand først bliver oplyst, skal ingen mere undertrykke ham: »Så skal han le af de skurke, som indbilder ham at folket er som et andet kvæg, der skal lade sig drive, malke, slage ned, når de høje herrer får lyst. Så skal han indse, at alle mennesker af naturen og efter guds anordning er frie og har lige ret til at leve et lykkeligt liv på jorden«.

Han tager derefter fat på at »gennemse de ting, som mest trænger til forandring«:

»For det første vil vi betragte den alt for store ulighed, der hersker blandt menneskene. Vi ved meget vel, mine medborgere, at det ene menneske aldrig kan være det andet lig i styrke, skønhed, forstand og dyd. Vi ved også godt, at der må være øvrighed til, og at den må være respekteret, så længe den gør ret og skel (men når den ikke gør det, så er den ikke øvrighed og fortjener altså ikke bydighed eller agtelse).«

»Vi ved også, mine kære medborgere, at lighed ikke består deri, at alle er lige rige, lige mægtige eller lever lige godt, men at lighed består deri

- 1. at alle har lige ret til at få deres forstand, deres duelighed, deres mod og øvrige dyder påskønnede,*
- 2. at alle har lige ret til at forskaffe sig så megen klogskab og due-lighed, som muligt er,*
- 3. at alle har lige ret til at gøre alt det, hvorved de ej fornærmer andre (dette er det, som kaldes frihed),*
- 4. at loven er lige for alle. Forbrydelser bør straffes lige strengt, enten det er en høj eller lav, som begår dem. Alle må nyde samme beskyttelse. Alle bør behandles med lige agtelse,*
- 5. staten skal og må være således indrettet, at alle har lige adgang til at erhverve sig tåleligt udkomme. Når det er således indrettet at nogle lever i alt for umådelig pragt og ødselhed, medens andre må sulte og tørste, så er det ikke som det bør være. Det skal og må forbedres.*
- 6. Enhver, som er duelig, må være antagelig til embeder og bestil-linger, uden mindste hensyn til hans fødsel eller andre ting. Et-hvert slags fortrin grundet på fødsel eller arveretlighed er uret-færdigt ...«*

Ret til at være misfornøjede

Den unge student behandler nu mere direkte gældende lovgivning og kommer her ind på tømmerstrejken og dens baggrund, uden dog at nævne konflikten rent ud ved navn.

»Alle love, alle indretninger bør ikke have andet øjemed end det almindelige bedste, de må stemme overens med folkets almindelige vilje«, fastslår han og fortsætter:

»Loven må nøje bestemme de regerendes rettigheder, men også deres pligter. Den må nøje bestemme de adlydendes pligter, men tillige lige så nøjagtigt beskrive deres rettigheder. Loven må ikke alene sige, hvad folkets rettigheder er, men også fastsætte sådanne indretninger, at man kan være vis på, at rettighederne bliver overholdte. Dette kan ikke vel ske uden den strengeste offentlige ansvarlighed. Den består deri, at enhver der har noget at byde, befale eller bestille, må have nogen over sig, som han er ansvar og regnskab skyldig.«

»... Desuden må lovene være så korte og tydelige, at hver mand kan kende dem og forstå dem. Intet er mere trykkende, end når et land belæsses med en så uhyre mængde af befalinger, der modsiger hinanden, så ingen er i stand til, uden ved en jurists hjælp, at vide hvad man må gøre eller lade. Derved kommer et land under lovtrækkeres herredømme, og det er den allerværste undertrykkelse.«

Bruun kommenterer derpå i »Vækkeren« nr. 1 problematikken omkring den ofte fremhævede 1749-forordning, som laugsmestrene havde pligt til at gøre svendene opmærksomme på ved årlige laugssamlinger m.v., men hvor tømmer-svendene enten nægtede overhovedet at have hørt om den pågældende lovgivning eller at vide til detaillerne deri. Alligevel blev svendene dømt den 6. august for overtrædelse af denne »placat«. Hans kommentar lyder:

»Det var heller ikke ret, om man i et land forlangte en lov efterlevet, når den ikke var bekendtgjort. Allermest uret var det, når det i loven selv var bestemt, at den skulle bekendtgøres.

Når loven er overensstemmende med folkets bedste, så vil den nok blive adlydt. Det kommer da kun an på, at folket bliver oplyst og indseer, hvad dets bedste er. Det indseer sandelig menigmand langt bedre end mange tror ... Når lovene er uretfærdige, ubillige, uforståelige så har folket ret at være misfornøjede med dem. Så hjælper alle tvangsmidler, al korporalsvæsen, alle bajonetter slet intet. Derved kan aldrig orden og lyksalighed tilvebringes mellem et frit folk, som føler sine rettigheder og sit værd.

– I, mine agtværdige og nyttige medborgere! I, som såmangen

B æ f f e r e n .

Et Blad for meenig Mand.

No. 1.

Kjøbenhavn den 4de August.

Der er intet bestandigt under Soled. Eels de beste Indretninger og Anordninger sørfalde efterhaanden ved Tidens Længde. Misbrug indfignige faa, Uretfærdigheder begaås; naar det er en Mand, der har Venne og Venner, faa kan det let blive ukraftet: Naar en forsk kommer got fra at fagde og undertrykke sine Medborgere og Mennesker, faa kommer der snart flere og flere.

Alle oplyste Folf ere eenige om, at deroveralt i Verden er mange Ting, som trænge til Forbedring. Men Forbedringen maa foretages med Aadorlighed, med Kraft, med Eenighed. Derfor maa meenig Mand oplyses om hans Pligter, men ogsaa om hans Rættigheder. Enhver Mand i Landet maa vide hvorfor Regjering er til, og hvad Regjering er. Enhver maa lode Orden, men ogsaa nyde Frihed. Der maa være Lov til, men Lovene maa grundes paa Retfærdighed. Folfets Vil-

1

112

B æ f f e r e n .

Et Blad for meenig Mand.

No. 2.

Kjøbenhavn den 17te August.

Vi talte sidst om, at de, der sætte Lovene i Udværelse, maa være agtede og ærede, i vebens og naar de gjøre det. Dette er meget naturligt thi Lovene har jo være den almindelige Villje. Det kommer sig altsaa ikke for en Enkelt eller nogle Enkelte at sætte sig op imod Folfets almindelige Villje.

Men sat det Tilfælde, at Loven var ubillig og krossende, at Overigheden var uretfærdig, og fornærmende Borgerne, som den er indsat til at beskytte? — Hvad skulde man sige herom?

Den almindelige Villje maa jo være det almindelige Beste. Det kan ikke bestaa med det almindelige Bøse, at nogen Enkelt fornærmed. Thi det er jo ikke blot den Enkeltes Person, der lider; det er jo det heele Folfes Rættigheder, der fornærmeds; det heele Folfes Frihed og Sikkerhed kommer i Fare; enhver anden er jo udsat for det samme. En saadan Uretfærdighed kan altsaa ikke være Folfets almindelige Villje, den det ikke ee

2

det

Næste Gang være, mine Væbrel:

Kjøbenhavn, 1794.

Kraft hos L. W. Gaards Enke boende i Store Kannikestræde No. 39.

stolt dumrian foragter, skønt I føder og nærer ham og alle hans lige, lad jer ikke afskrække fra at blive stedse mere kloge og oplyste. I er landets styrke, folkets kerne! Man kalder jer de ringere stænder. I må for guds skyld ikke tro, at ordet ringere vil sige, at I har ringere værdi som mennesker og borgere. Nej! Som mennesker og borgere er vi alle, alle lige,

hed det til sidst i dette skrift, der hurtigt blev beslaglagt af myndighederne efter udgivelsen den 8. august.

Blev forbudt

Også i nr. 2 af »Vækkeren«, som udkom den 11. august, gør Bruun opmærksom på menigmands pligter og rettigheder, i forhold til lovgivning og myndigheder:

»... Således er det folkets pligt at vise al mulig føjelighed og mildhed mod øvrigheden, selv når den er uretfærdig. Men det forstår sig, man må ikke derfor glemme at holde hævd over sin ret, sin frihed og sit borgerværd. Men dobbelt så meget er det øvrighedens pligt at vise agtelse og eftergivenhed mod folket. Thi hvad er øvrigheden vel?

Folkets Herre? Nej, ved himlen, nej! Lad først fremvise det patent den har derpå!« hed det i dette republikansk-demokratiske debatorgan for næsten 200 år siden:

»Altså mine medborgere! Eders tid, eders arbejde kunne I bortgive til et andet menneske, men aldrig kunne I bortgive Eders frihed. En tjenestetyende, en daglønnet har en herre for så vidt de er tjenestetyende og daglønner, men for så vidt de er mennesker og borgere, har de intet andet menneske til herre. Som mennesker har de Gud til herre, som borgere loven, fastslår Malthe Bruun.

Nr. 3 af bladet udkom den 15. august, hvorefter det blev forbudt da myndighederne satte det tydeligt i forbindelse med tømrerstrejken. I øvrigt var kun trykstedet og ikke forfatteren anført i de 3 numre af »Vækkeren«.

Offentligt brev

Blandt flere andre flyveblade, der blev udsendt i anledning af tømrerkonflikten, var »Et offentligt brev til magistraten og politimesteren i anledning af håndværkssvendenes forhold ved denne lejlighed«, der blev udgivet den 8. august (blev trykt og solgt for 4 Skilling hos *Sebastian Popp*, St. Fiolstræde 179).

Af dette skrift fremgår det bl.a. at arbejdsnedlæggelsen bredte sig til andre fag efter domfældelsen i Kastellet. Indledningsvis hedder det at »Af borgere, der er blevet talsmænd for borgere hos rigets styre, er det at fordre, at de ikke overseer, at der gives tilfælde, hvor det almindelige lider ved lovens hurtige håndhævelse, hvor det er deres pligt at tale nåde i regentens hjerte«:

... »Fredsommelighed og roelighed er enhver retsindig dansk mands og dansk borgers ønske; også ved opløbet i anledning af tømrersvendenes vægning for at arbejde synes dette ønske at være istemmet

Fra et kobber-smede-værksted

selv af den mindst tænkende del af almuen ... Skulle regenten ikke lade sig bevæge til medlidenhed, skulle han ikke tilgive nogle få skrøbelige, når hele det almindelige anråber hans barmhjertighed?»

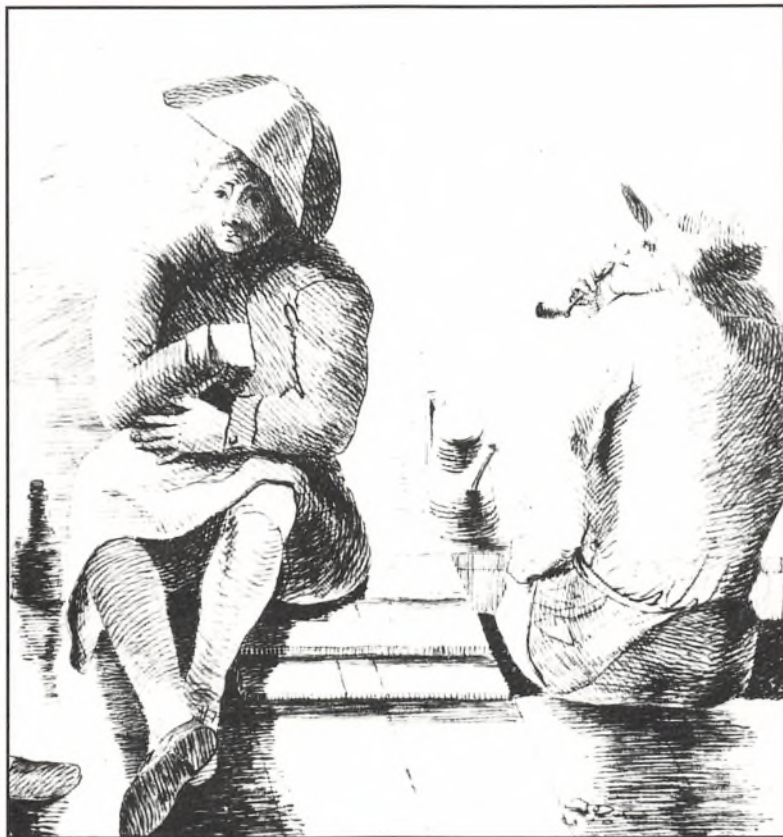
»Tydeligst sås det i torsdags aftes, at opløb ikke tager overhånd, når der ikke anvendes voldsomme midler til at hæmme det ... det er optog med politi og krigsfolk, der gør pøblen overgivet ... Den største del af laugssvendene har ophørt at arbejde. Lider ikke borgeren, lider ikke enhver husfader ved denne næsten til opsætsighed grænsende modvillighed? Hvormed skal den ubemidlede håndværksmand ernære sig og familie, hvoraf skal han yde staten de påbudte afgifter, når hans næringsbrug ligger. At tvinge en femtedel af folket ved tvangsmidler er at ødelægge de øvrige fire femtedele; og dette middel kan den lemfældige regering umuligt gribe til«,

hedder det slutteligt i dette åbne brev.

Mange af slagsen

Inden myndighederne i 12 dage satte stop for yderligere udgivelser af flyveblade og lignende om konflikten, udkom der op imod *en snes* pamfletter af forskellig art. De indeholdt dels indlæg om den aktuelle strejke dels mere generelle betragtninger for og imod laugsvæsenet – mest imod.

Flyvebladene udkom alle anonymt, så kun i tilfælde af senere retssager som f.eks. det skete for *M.C. Bruun*, blev der afsløret hvem forfatteren var. At nogle af disse skrifter alene blev udgivet for profittens skyld – på baggrund af den aktuelle sag, er der ingen tvivl om.

Hverdagsmennesker i København i 1790-erne. (Skitse af maleren C.D. Fritsch fra hans ungdomsår i hovedstaden)

AVERTISSEMENTS

til Forhandels med Posten afens privilegerede Kiøbenhavniske Tidender:

Fredagen den 8de Augustii.

Kiøbenhavn, den 8de August.

De Kjønlige Politie: "Efterat samtlige Sommerfænde
 her i Staden, ved allermædigst Anbefaling til Hans
 Majestæt Kongen har deels anholdt om, at de af Politie
 Renter til Aarb. bringebare samme Svende, magis lofale
 nes, heds at deres Dørløst maatte forbi se med videre, har
 Hs. Kjønlige Majestæt allernaadigst resolvert: at i Dens
 jende til deres De- lering om de samme Svendes Laelabids,
 da, til de Etlidige ere demre efter Locene og hedsindleds
 med at muelig Læmsidighed, har det hore at Aarb. i vende
 ved Dørløst, der endoa ere isa midte, at de Paagældendes
 fo da Med have erklaeret sig tilfreds. — Da head dres Ans
 sagning, om deres Daglens Forbedelse med videre angaaer,
 na kunde de, naar der er indbringer forneden Deponius om
 tist. Puncter, og de ere blivne tagne i siner Overveelse,
 derom vent. nærmere Resolution, samt at de umiddelid h
 at holde sa voelke og fra at begyde sig paa Arbejde. —
 willen allerhøieste Resolution herved bekendtgjøres samt
 ge Sommerfænde til Efterretning og Efterseelse, naar
 m den alleret. sidste Tirsdag Eftermiddag blev opløst paa
 Sommerfændens Herberge for de da Tilstede eravende."

Politiekammeret i Kiøbenhavn, den 6te August 1794.

J. V. Skindt, Politimester.

"Ober-Præsident, samt Bergmester og Raad i den Kjønlige
 Residencstad Kiøbenhavn giore vitterligt, at De
 ved Etrivelse fra det Kjønlige Danske Cancellie af Dags
 dato er tilmedet, at det allernaadigst har behaget Hans
 Kjønlige Majestæt at besle: at, saasemt nogen frem
 tid og udlændigt Svend her i Staden, af hvilket Laug han
 id maatte være, hellere vil bortreise, end forblive roelig i
 n Mesters Arbejde, skal saadant være ham udf. ment, og
 afkommende Mesters inden 24 Timer meddele ham den
 enedne Afseeb, dag at saadant af ham begieres inden 3
 dages Forløb, og han gjør vedberlig Rigthighed for sig;
 siken Kjønlige allerhøieste Resolution til forneden Efter
 tining for alle Vedkommende herved bekendtgi: ved."

Kiøbenhavns Raadstue den 8de August 1794.

Under Stadens Segl.

Tre bekendtgørelser om tømrerstrejken, her fra »Kiøbenhavnske Tiden-
 der« den 8. august

Landsforvisning

Selvom myndighedernes indgriben i tømrerstrejken havde fjernet de mest fagligt aktive fra deres kolleger og andre håndværkere i byen, var der langt fra ro på byggepladserne efter domsfældelsen i Kastelet den 6. august.

Konge og regering slog derfor yderligere til den 8. august. Efter en udførlig redegørelse fra kancelliet om svendenes aktion herunder begivenhederne i Tømrerkroen samt arrestationen og domsfældelsen i Kastelet, drøftede geheimestatsrådet sagen den 8. august og med kongens underskrift blev truffet følgende beslutning (iøvrigt imod kancelliets mening):

– »Uagtet de urolige tømrersvende, som er arresterede, vel fortjener den straf, som ifølge loven og anordningerne af politimesteren, er dem tildømt og bekendtgjort, så vil Vi dog i betragtning af, at de fleste af dem er fremmede og tildels ukyndige i vore love og forskrifter, i denne sag lade nåde gå for ret, og allermildest eftergive disse, såvel som der er dømt til forbedringshuset, den idømte straf, hvorimod de ufortøvet skulle bringes ud af Vore riger og lande og deri ikke mere indfinde sig nogensinde. I hvilken henseende vi har givet de fornødne ordrer til vedkommende om denne befalings udførelse.«

»Denne Vores allerhøjeste resolution bekendtgøres dem straks ved politiretten i Kastelet, såvel på dansk som på tysk, på det at ingen skal kunne undskylde sig med uvidenhed. I øvrigt vil Vi, at det ved en placat fra magistraten straks skal bekendtgøres, at såfremt nogen fremmed og udenlandsk svend i Vores residens-stad København, af hvilket laug han end måtte være, hellere vil rejse bort end forblive rolig i sit mesters arbejde, skal sådant være ham uformeent, og vedkommende mester inden 24 timer meddele ham den fornødne afsked, dog sådant af ham begæres inden 3 dages forløb og han gør sig vedbørlig rigtighed for sig.«

»Endelig haver magistraten og at foranstalte, at de svende som udføres af landet, det dem tilhørende værktøj og øvrige ting afleveres i Kastelet«

hedder det slutteligt i denne kongelige meddelelse, hvor det bekræftes, at alt hvad kancelliet ellers har foranstaltet i denne sag, er sket »efter Vores udtrykkelige befaling«.

Sejlet til Tyskland

Samme dag afgik der ordre til chefen for briggen »Lougen«, kaptajnløjtnant *H. Kaas*, fra admiralitetet, om at gøre tre kongebåde (kanonbåde) sejlklare omgående og herunder sørge for, at tømrersvendenes værktøj blev bragt ombord på briggen og først udleveret til ejermændene efter ankomsten til bestemmelsesstedet.

»Når briggen Lougen og bemeldte 3 kongebåde således er færdige, hvilket med besørgeres med mueligste hurtighed, melder Hr. general adjutant (Kaas) sig straks til chefen af eskadren Hr. vice admiral Krieger og af ham modtager De 126 hustømrer-svende, som er ombord på eskadren, hvilke De fordeler på de 3 kongebåde og giver den på hver kongebåd kommanderende søofficier passelig ordre til opsyn med disse tømrersvende, hvortil førnævnte underofficier 8 soldater er medgivne samt at de ryder transport kaast. Hvorefter Hr. general adjutant forderligst afsejler herfra og efter vind og veiers beskaffenhed søger Rostock eller Lübeck, hvor de lader samtlige tømrersvende fra kongebådene bringe i land og da overleverer enhver af dem såvel deres værktøj som øvrige sager de tilhører ... I øvrigt gør man sig forsikret at Hr. general adjutant bruger sådan conduite og hurtighed i denne expedition som De agter at tilsvare og være bekiendt«,

slutter admiralitets ordre til briggens chef.

Samtidig havde Holmens »over epuipage mester Hr. commandeur capitaine« *Kierulff* fået besked fra admiralitetet om »at requirere transport kaast fra orlogsskibet *Den Prægtige* for 14 dage til omtrent 50 mand på hver båd« og endvidere assistere general-adjutanten som han måtte behøve og forlange fra Holmen, da han »uopholdelig skal afseile«.

Efter at være bragt fra Kastellet under militær eskorte til kanonbådene i havnen, blev tømrersvendene sejlet fra København sidst på eftermiddagen den 8. august. Der var 39 svende ombord på »*Mågen*«, 48 sejlede med »*Vindhunden*« og 39 med »*Makrellen*«, de 123 fra Kastellet plus de 3 tidligere dømte tømrersvende, og man sejlede til Travemunde under eskorte af briggen »*Lougen*«.

Skruebrækkere

Samme dag blev der yderligere sat ind over for tømrersvendene, idet kronprinsen mundtligt gav ordre til deputeret i rentekammeret, *J.E. Colbjørnsen*, om at tømmerarbejdet ved de kgl. palæer på Amalienborg i nogle dage skulle besørgeres af Holmens tømmer-

mænd – på grund af mangel på tømmerfolk! Som bekendt var hovedparten af tømmermændene ved slotsbyggeriet nu landsforviste og på vej i skib til Nordtyskland.

Admiralitetet blev anmodet om at sende flest mulige tømmermænd, som slotsbyggeriets chef, professor *C.F. Harsdorff*, rekvirerede til at arbejde fra næste morgen (lørdag). I 5 dage arbejdede derefter 45 tømmermænd under 2 formænd d.v.s. sædvanlig militær kommando, sammen med 4 snedkere; hofbygmesteren anviste hvilke opgaver der skulle udføres.

Denne indsættelse af »skruebrækkere« vakte yderligere harme blandt de københavnske håndværkssvende. I forvejen var der et modsætningsforhold mellem laugene og de militære håndværkssvende, der kunne inddrages til civile byggeopgaver i nødstilfælde som efter Københavns brand i 1728, men ellers efter fagenes mening, burde holdes borte derfra.

For disse svendes virke inden for en række fag var hovedsageligt to årsager, enten at de var gamle militære, fortrinsvis afskedsede, eller var de såkaldte frimænd, et lille fast antal numre i hvert kompagni, hvis lønninger blev bevilget kompagnichefen til afholdelse af forskellige udgifter. Ofte blev de militære svende underbetalt i forhold til deres civile kolleger.

Den 14. august takkede Rentekammeret admiralitetet for det gode arbejde Holmens tømmermænd havde udført. Nu var der tilsyneladende ikke længere brug for denne assistance.

I følge oplysninger fra Københavns pasprotokol forlod 10 tyske tømmermænd hovedstaden i dagene efter bekendtgørelsen af 8. august om at »udenlandske svende af alle fag, som foretrak at forlade landet, i løbet af 24 timer skulle have deres mesters afsked. Ønsket skulle dog forelægges denne i løbet af 3 dage«.

Af disse 10 tømmermænd var fem svende hos tømmermester *Burmeister* og netop beskæftiget med slotsbyggeriet, hvor de militære svende nu blev sat ind.

Strejker i andre fag

Uroen blandt tømmermændene bredte sig nu for alvor til andre fag. Samme dag (den 8. august) kunne der fra rådstuen oplyses, at ikke blot murer-svende, men også skræddere, snedkere og bagere var forsamlede på deres herberger, som de ikke ville forlade, før tømmermændene var løsladte.

Af senere forhør fremgik det, at tre arbejdere, den 26-årige tjener *Jens Holst*, en 33-årige dugmagersvend *Fr. Werner* og dennes broder den 19-årige barbersvend *Lorentz Werner*, den 8. om eftermiddagen gik fra laugskro til laugskro (Tømmerkroen, Skomagerkroen, Dugmagerkroen, Nagelsmedkroen, Murerkroen og Bagerkroen) for at kalde til modstand i mod myndighedernes behandling af tømmervendene.

De skal have været ledsaget af en »sammenstimlet hob«, der til sidst vovede sig ind på Studenterkollegiet Regensen samme aften. Her spurgte *Fr. Werner* om »han på samtlige lavs vegne skulle fornemme om lavene i tilfælde af, at der kom noget på, kunne vente assistance hos studenterne?« Svaret var tilsyneladende et nej, men også dagen efter mødte en arbejder (»en gammelagtig mand«) op på Regensen og bad om studenternes støtte. De kunne i så fald deltage i et møde på en af Blegdammene, hvor repræsentanter for flere fag (oldgesellerne) skulle mødes mellem kl. 13 og 14.

En af studenterne, den senere kapellan ved Roskilde domkirke, *Elieser Gad*, meldte det her passerede til stadshauptmand *J. Mylius*, der opfordrede ham til at forebringe sagen for Kronprinsen, hvad også skete. Hele denne uro-stemning og de forskellige »optøjer« gjorde, at der i en *kongelig bekendtgørelse 11. august* advares imod at stifte uro.

I det tidligere omtalte flyveskrift »Skrevet i anledning af deslige uordener i Kjøbenhavn særdeles ved optøget for Tømmerkroen«, hedder det herom at »det er ikke at nægte, at det er den allerlaveste, den allerusædeligste, den allerdumdristeste classe af folket, der har formastet sig til at mishandle Embedsmanden med hån ... men undskyldes kan det ikke, når den rene ondskab siger, at Regentianerne skulle have pebet ud af deres vinduer«.

Vilde rygter

Københavns magistrat fik nu de første meldinger om uro rundt om arbejdspladserne. Den 8. august kunne man således konstatere gennem indberetninger fra mestre, at også blandt murere, snedkere, skræddere, skomagere, smede, hjulmagere, garvere, nagelsmede og bagere skete der arbejdsnedlæggelser, med krav om tømmervendenes løsladelse.

Magistraten udtalte samme dag det ønske, at »disse ubehagelige uroligheder, som endog i påkommende ildebrandstilfælde kun-

Holmens tømmere mænd blev indsat som skruebrækkere under konflikten. De var let genkendelige i deres uniform, en blå kjole med røde opslag, blå knæbenklæder og en rundpulet hat. Billedet viser en af tømmere mændenes underofficier, markeret med en opstående krave og bevæbningen, en »pike«.

En københavnsk håndværker (en snedkervend) fra 1789 med udstyret i orden d.v.s. håndværkerdragt og bagved hænger hans værktøj.

ne have højest farlige følger, må standses«, og Kancelliet opfordrede den påfølgende dag, Magistraten til at opmuntre mestrene til at forhøje daglønnen og »ellers at formå de *danske* svende til at gå på arbejde og ej forlade samme«, selvom Kancelliet »ikke tvivler om den velvillige nidkærhed, hvormed Magistraten på dette tidspunkt søger at stille den *gæring*, der har ytret sig mellem en del håndværkssvende her i staden« ...

Kancelliet beder især Magistraten med yderste årvågenhed påse, at der »hverken ved malningen af mel eller ved brødbagninger sker mindste standsning«. Man frygtede således for byens brødforsyning ved en bagerstrejke. Kancelliet fulgte dette spørgsmål op, på baggrund af kongens mundtlige befaling, hvorefter det »ufortøvet og med Expresser skulle foranstaltes, at der i de nærmeste købstæder her ved staden, såsom Roskilde, Helsingør og Køge uden standsning skulle for kongelig regning bages alt muligt brød«.

Om der reelt var et sådant forsyningsproblem i disse dage, synes svært at konstatere – de vildeste rygter synes at være faret gennem byen. Uroen kom op på diplomatisk plan, idet to herværende gesandter (ambassadører) begge fik skyld for at støtte generalstrejken, dels den britiske udsending, *Hayles*, og dels den franske revolutionsregerings udsendte repræsentant, *Grouvelle*.

Fra København skrives der i en depeche (indberetning) til Stockholm, at *Hayles* havde delt penge ud blandt pøblen under håndværkssvendenes opløb, og en fransk tidligere soldat, *Bidal de Dubrou*, fortalte nogle dage før tømmerstrejken startede, at der om kort tid ville udbryde en revolution her, startet af håndværkerne og foranlediget af *Grouvelle*. Senere forhør viste dog at hans udsagn om *Grouvelle* ikke holdt stik.

Offentlig bekendtgørelse

I et forsøg på at berolige både befolkningen og håndværkssvendene, bad Kancelliet nu Magistraten om at den kongelige bekendtgørelse som blev oplæst for svendene på Tømmerkroen den 5. august af politimester *Flindt*, nu blev opslået ethvert offentlig sted i staden »og på dens grund samt tillige (ved vagten eller på anden måde) lade uddele eet efter flere eksemplarer til hvert hus såvel i staden som forstæderne«.

Som nævnt indeholdt bekendtgørelsen et løfte om, at svendenes lønkrav skulle blive taget under nøje overvejelse (samt at de imidlertid »have at holde sig roelige og strax at begive sig på arbejde«). I den nyeste udgave (dateret den 6. august) hed det videre: »Hvilken allerhøjeste resolution herved bekendtgøres samtlige tømmervende til efterretning og efterlevelse, ligesom den allerede sidste tirsdag eftermiddag blev oplæst på tømmervendenes herberge for de da tilstedeværende«.

Ordren om at bekendtgørelsen skulle husstandsomdeles, viser frygt for en fortsat strejke og uro blandt de københavnske håndværkssvende.

Til yderligere beroligelse og som en økonomisk bistand til de pågældende, gav kronprinsen den 9. august besked om at de »heretterladede uskyldige koner og børn »til de landsforviste tømrersvende, skulle bevilges rejsepenge i størrelsesordnen 10-12 Rdlr. hvis de vil rejse efter deres mænd, eller når – og så længe de vil forblive her, have bevilget det nødvendigeste til sit og sines ophold«.

Kancelliet gav Magistraten besked om sagen, og herfra blev oldermanden for tømrerlauget informeret, idet han blev anmodet om at give meddelelsen videre til de efterladede svende-hustruer. Da dette trak ud blev han kaldt til rådstuen, hvor han undskyldte sig med de øvrige mestres forsømmelse med at give den lovede besked til svende-hustruerne.

Efterhånden fik man dog kontakt med de pågældende kvinder, og de blev kaldt til rådstuen onsdag den 13. august. Heraf fremgik det af 13 af de bortsendte svende havde efterladt koner og børn i København og 1, som var enkemand, efterlod alene børnene. *Ingen* af de adspurgte hustruer ønskede at rejse efter deres mænd og fik derefter udbetalt 3 Mk og for hvert barn 1 Mk for den første uge, det samme for den 2. uge og således ugentligt indtil videre.

6 efterladede børn

Hvor barsk tilværelsen var for de efterladede fremgår af magistrats-indberetningen til Kancelliet den 18. august om denne hjælp:

– »Af den bortsendte enkemand Johan Steinwald efterladede 6 børn, er den ældste allerede i lære ... og en anden, 9 år gammel, har vi den 14. august ladet indtage til opdragelse i Opfostrings Huuset, mens de øvrige 4 har Pleye-Commissionen ved St. Petri Kirke, til hvis menighed faderen har henhørt, allerede antaget sig til forsørgelse, mod at vi har lovet den en hjælp hertil af 2 Mk ugentligt for hvert barn. Førend denne foranstaltning kunne blive truffet, er disse 5 børns underholdning i den 1. uge og forsyning med nogle dem manglende højest nødvendige klædestykker udbetalt 4 Rdlr.«

– »Til at have opsig indtil videre med hans eget lidet hus og derui værende bohav har vi formået hans tidligere mester, tømrermester Zahn, siden ingen beslægtet enten på hans eller hans afdøde kones side her skal findes« ...

Kjøbenhavn, den 11te August
Kongelig Bekjendtgjørelse. 9

Uagter Vi, ved en Kongelig Bekjendtgjørelse under
ste April, have advaret alle og enhver, at ingen Uved-
kommende maatte opholde sig paa noget Sted, hvor
der skeer Opløb, paa det at Ukyldige ikke skulde udset-
tes for Fare, naar det maatte blive udførendigt, at an-
vende overordentlige og alvorlige Middel, til at
haandtere Orden og Roelighed, erfare Vi dog, med
Fortrydelse, at denne Vor faderlige Formaning ikke
følges; men at mange lade sig lede af utidig Nysger-
righed til strax at stimle sammen, naar allene en Flok
af vanartige og pøbelagtige Drengene enten selv står
for, eller ophidses af onde Mennesker, til at pibe og
skrige for at stifte Uro, og sætte fredelige Borgere i
Bekymring og Frygt. — Vi anse det altsaa udføren-
digt, herved at igientage fornærnte Vor Advarel,
og indskærpe dette Bud og nøjse Efterlevelse, da det
vilde betyde Os, om nogen af Vore Fiender og troe Un-
derfatters skulde, fornædligt egen Uforsigtighed, kom-
me hændelsesvis til Skade, naar Magten maae bruges
imod dem, der vore at trods Lovene, og søge at for-
styrre Borgersikkerheden. — I forrigt have Vi den Til-
lid til det, af Os saa inderligen elskte og trofaste Kjøb-
havnske Borgerskab, at det vil for-
doble dets Årvågenhed, og, af alle Kræfter, bis-
drage med Os, til at vedligeholde Orden og betrygge
enhver Medborger mod Vold og Overlast. — Skrevet
paa Vort Slot Frederichsberg den 9te August 1794.

Udgi Vor Kongelige Haand og Signet.

CHRISTIAN R.

(L. S.)

I den kongelige »uro« – bekendtgørelse underskrevet på Frederiksberg Slot den 9. – og offentliggjort den 11. august, henvises til en bekendtgørelse af 5. april om »ingen uvedkommende må opholde sig på noget sted, hvor der skeer opløb« og nu »erfarer vi dog, med fortrydelse, at denne Vor faderlige formaning ikke følges; men at mange lade sig lede af utidig nysgerrighed til straks at stimle sammen, når allene en flok af vanartige og pøbelagtige drenge, enten selv står for, eller ophidses af onde mennesker, til at pibe og skrige for at stifte uro, og sætte fredelige borgere i bekymring og frygt«. Der advares imod at trods lovene og udtrykkes tillid til at det »af Os så inderligen elskte og trofaste kjøbenhavnske borgerskab vil fordoble dets årvågenhed ... og betrygge enhver medborger mod vold og overlast«.

Hans Majestet Kongen har i Dag anordnet en Commission bestaaende af Vice Justiciario i Høieste Ret Conferentsraad Cordten, samt følgende Lemmer af de Kongelige Collegier, denne Stads-Magistrat og Stadens 32 Mænd, Kammerherre og Deputeret Schestvedt, Conferentsraad og Borgemeister Hørrhøen, Conferentsraad og Deputeret Kruuck, Conferentsraad og General-Procurer Colbiernsen, Justitsraad og Committeeet von-Essen, Justitsraad og Committeeet Malsling, Justitsraad og Raadmand Pontoppidan, Bankodirecteur Larsen, Raadmand Læssøe og Groscher J. Kauritzen i Anledning af de iblandt endes af Haandværkspendene nu værende Urettligheder. Protocolen i denne Commission, som toges sin Begyndelse den 12 August og holdes paa det Kongelige Palais bag Slottet, fores efter Kongl. Befaling af Kammersecretair Rosenstand Gøstfe.

Det Kongelige allernaadigste Commissorium lyder saaledes:

Christian den Syvende af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Wendes og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsteen, Stormarn, Dytmersten og Oldenborg Vor høiherlig Bevaagenhed tilførn. Iagter Vi med den yderste Nødsag fornemmet, at en stor Deel af Haandværkspændenes Evende endnu vedblive at holde sig fra at gaae til Arbeide hos deres Mestere, og at deres strafværdige Forhold forøges derved, at de ikke allene i denne Henseende handle efter Overlag og med oplagt Raad, men at en Deel af dem endog har døvet at indbyde andre værlige Løngsøende til, i Forening med dem at trodske Lovene og de faderlige Formaninger, ved hvilke Vi have søgt at kalde dem tilbage til deres Pligter; Saa vilde Vi dog, forend Vi opsynde den tunge Pligt, at gjøre Brug af de alvorlige Tvangsmidler, som Lovten opfordrer imod dem, der sætte

sig op imod dens Bud og forstyrre Statens Retlighed, endnu forfølge med Uensselbighed og Misdød, at afværge, at dette Skridt skulde blive nødvendigt; Til den Ende befale Vi Eder, at I i Vores Navn skulde indkalde bemeldte Evende, til at møde for Eder, for at afgive deres fornemmelige Klage, og Aarsagen til deres værdige Urettligheder og Sammenrottelse; Naar I have indhentet deres Forklaring herom, skulle I fremkalde haade deres Mestere og enhver anden, over hvilke de maatte føre Klage, samt paa det nøieste undersøge Sagen og derefter gjøre Os omstændelig Indberetning derom, ledsaget med Ederes Betænkning og Forslag til de Forholds-Regler, som efter Omstændighederne kunne anses mest bequemme til at rette Mangler i Løng-Indretningerne selv, isald haadanne maatte befindes, samt at forhindre de forevrettede til Føldevigværelse, dersom nogen bestuades at være bleven virkelig fornærmet. I at tillendegive Vedkommende, at deres Klager saaledes blive undersøgt, skulle I endeligen foreholde dem deres Afværds Lovsindselighed og formane dem til som gode Borgere og lydige Underaaltere, at vende tilbage fra deres Vildfarelse, samt imodtage deres Erklæring, om de dertil ere villige, og paa denne Maade vilde gjøre sig igien forintente til Vor Naade. I øvrigt skulle enhver være pligtig, sine exceptione fori at møde for Commissionen, naar han af Eder indkaldes; Dereser I Eder allernaadigst have at rette. Befalendes Eder Gud. Skrevet paa Bort Slot Breckelsberg den 11 August 1794.

Under Vor Kongelige Haand og Signet

CHRISTIAN R.

Brandt,

Schou.

Reierfen.

Kommission nedsættes

Efter de talrige arbejdsnedlæggelser fredag den 8.- og lørdag den 9. august, var søndagen fridag med færre gæster i svende-herbergerne, men fra mandag den 11. var der fortsat strejkeaktiviteter rundt om i hovedstaden.

De førnævnte flyveskrifter- og blade dukker for alvor op i disse dage (*M.C. Bruun's »Vækkeren«* således den 8.), og også her griber myndighederne nu ind: Kongen indfører den 11. august et *trykkeforbud* mod alt vedrørende sagen. Kancelliet bekræfter ordrens udførelse i en »forestilling« den 13. august:

– »*Da Deres Majestæt i anledning af, at der med trykken i disse dage er fremkommet adskillige flyveblade, som sigte ej alene at vedligeholde, men endog at forøge den Giering (gæring) som i visse laug har ytret sig ... har befalet at der, forhånde og indtil videre, ikke må trykkes noget, der i mindste måde vedkommer denne sag, så er Københavns magistrat i går tilskrevet, straks at betyde samtlige bogtrykkere her i staden, at de under deres privilegiers fortabelse, har at holde sig denne Deres Majestæts befaling efterrettelig.*«

Heller ikke dette indgreb var tilsyneladende tilstrækkeligt, og nu valgte myndighederne en mere *omfattende* foranstaltning, som på den ene side måtte give håndværkssvende et indtryk af en aktiv indsats for at drøfte deres problemer og på den anden side gav ro på arbejdspladserne og i befolkningen, mens denne indsats blev søgt gennemført: Kongen besluttede at nedsætte *Kommissionen vedrørende urolighederne mellem håndværkssvendene i København*.

I kommissoriet for kommissionen, som blev meddelt i en kongelig bekendtgørelse den 11. august, henvises til arbejdsnedlæggelsernes betydelige omfang:

»*Uagtet Vi med den yderste mishag fornemmer, at en stor del af håndværkslaugenes svende endnu vedbliver at holde sig fra at gå til arbejde hos deres mestre, og deres strafværdige forhold forøges derved, at de ikke alene i denne henseende handler efter overlæg og med oplagt råd, men en del af dem endog har vovet at indbyde andre roelige laugesvende til, i forening med dem at trodse lovene og*

de faderlige formaninger, ved hvilken Vi har søgt at kalde dem tilbage til deres pligter, så ville Vi dog, førend vi opfylder den tunge pligt, at gøre brug af de alvorlige tvangsmidler, som loven opfordrer imod dem, der sætter sig op imod dens bud og forstyrrer statens roelighed, endnu forsøge med lemfældighed og mildhed at afværge, at dette skridt skulle blive nødvendigt.

På denne baggrund befales kommissionen til at indkalde bemeldte svende til at møde for op og opgive deres »formeentlige Anke og Aarsagen til deres visende Utilfredshed og Sammenrottelse«:

– »Når I har indhentet deres forklaring herom, skulle I fremkalde både deres mestre og enhver anden, over hvilke de måtte føre klage, samt på det nøjeste undersøge sagen og derefter gøre Os omstændelig indberetning herom, ledsaget med Eders betænkning og forslag til de forholdsregler, som efter omstændighederne kunne anses mest bekvemme til at rette mangler i laugs-indretningerne selv, ifald sådanne måtte findes, samt at forhjælpe de forudrettede til fyldesgørende, dersom nogen findes at være blevet virkelig fornærmet.«

Igang straks

Kommissoriets tekst slutter således:

– »I at tilkendegive vedkommende, at deres klager således bliver undersøgte, skulle I endeligen foreholde dem, som gode borgere og lydige undersåtter, at vende tilbage fra deres vildfarelse, samt modtage deres erklæring, om de dertil er villige, og på denne måde ville gøre sig igen fortjente til Vor nåde« ...

I kongens anordning fastslås det endvidere, at kommissionsarbejdet skulle tage sin begyndelse straks dvs. den 12. august, og at møderne skulle finde sted i Det kongelige palads bag Slottet (Prinsens Palæ).

Kommissionens medlemmer var : *S.H. Cordtsen* (konferenceråd, vicejustitiarius i Højesteret), *O.R. Sehestedt* (kammerherre, deputeret i Kommercekollegiet), *M. Hiorthöy* (konferensråd, borgmester), *F.C. Krück* (konferensråd, deputeret i tysk kancelli), *Chr. Colbjørnsen* (konferens, deputeret i det danske kancelli og generalprokurør), *M. von Essen* (justitsråd, kommitteret i rentekammeret) *O. Malling* (justitsråd, kommitteret i general-toldkammeret), *G. Pontoppidan* (justitsråd, vice-rådmand), *Lars Larsen* (bankdirektør, en af Københavns »32 mænd«, *H. Læssøe* (vice-rådmand),

J. Lauritzen (Grosserer, en af de »32 mænd«). Som kommissionens sekretær var udpeget J.P. Rosenstand-Goiske (kammersekretær, fuldmægtig i General-toldkammeret). Han blev i juni 1795 også medlem af kommissionen.

Kommissionen holdt sit 1. møde allerede samme aften (i formanden, S.H. Cordtsens bolig), hvor man besluttede straks at sende bud efter tømrersvendenes leder, oldgesellen, og et par svende fra tømrerlauget, for at »søge udforsket hos disse, om man med nogen grund kunne vente, at dette laug ville benytte sig af Hans Majestæts landsfaderlige tilsagn om forladelse«.

minn Høiæder saa høit vilde meddage, Kjøben
 i alle henseender som den 11. August 1794.
 at, og forinden den her, som god tilgængelig og
 og til den, at man vil tilbage for den 11. d.
 i alle henseender, som den 11. August 1794.
 da det er vilde, og paa den 11. August 1794.
 men, is igennem for den 11. August 1794.

I daværende Kjøben, som den 11. August 1794.
 tion for, at med den 11. August 1794.
 kan i alle henseender, som den 11. August 1794.
 alle henseender, som den 11. August 1794.
 den 11. August 1794.
 den 11. August 1794.

Under Den Kongelige Naad og Hiand.
 Christian R

Uddrag af den kongelige bekendtgørelse af 11. august om kommissionens nedsættelse (sidste del af skrivelsen) med den kongelige underskrift (Rigsarkivet).

Mødet med svendene

Man håbede samtidig, at svendene ville »fortjene denne forladelse ved at gå roligt til deres arbejde, indtil deres ankeposter ved Hans Majestæts allernådigste beslutning endeligen var blevne bedømte«.

Endelig besluttede kommissionen, at dens udnævnelse og kommissoriet for dens virksomhed skulle bekendtgøres i »Adresse-Contoires Efterretninger«, idet man forestillede sig at »denne viise foranstaltning fra regeringen måtte have en nyttig indflydelse på den offentlige opinion, der måske kunne være misledet«, som det hed i protokollen over dette 1. møde.

Til stede kom derefter oldgesellen og een svend, og da kommissionen efter at have forklaret dem kongens hensigt med dens arbejde, »af deres svar kunne gøre sig håb om, at formaningen til dem ej ville blive frugtesløs, anså den rettest at tilsige dette laug at møde først«.

Tømrersvendenes repræsentanter måtte samtidig love kommissionen, at de vil fortælle de øvrige svende om tilsigelsen og om kommissionens formål »samt at anvende alle midler for at overtale dem til at vende tilbage fra deres vildfarelse«...

Kommissionens formål og sammensætning skulle således bidrage til at få arbejdet *genoptaget*, men desuden at undersøge baggrunden og årsagen til konflikten, hvor også *svendenes* synspunkter ville blive taget i betragtning.

Det almindelige indtryk var da også, at kommissionsarbejdet i kraft af dens sammensætning med reformvenlige og praktiske medlemmer som Colbjørnsen, Malling og Sehestedt, skulle bryde med de politisympunkter, der havde bestemt den ældre enevældes laugslovgivning, og i stedet være et vigtigt led i oplysningstidens humanitære udvikling.

Faderlig mildhed

Næste formiddag den 12. august indledtes de egentlige kommissionsundersøgelser, hvor samtlige tømrersvende først fik oplæst kommissoriet (både på tysk og dansk). Endvidere blev kancelliets placat fra dagen før (hvorved håndværkssvende befries for at rejse udenlands) oplæst for svendene.

Kommissionen spurgte tømrersvendene om de var vidende om den hjælp, som kronprinsen »nådigst har forundret de koner og

børn, som ere efterladte af de bortsendte tømmervende«. Svaret var at det var aldeles ubekendt for dem, dog havde een af dem fået det fortalt samme dag af rådmand *Skibsted*.

»Efter at have i en passende indledning foreholdt de forsamlede deres forbrydelses storhed, lovens straf, og den faderlige mildhed, med hvilken kongen søger at lede dem tilbage fra deres vildfarelse og selv at ville møde dem, for at høre den, Hans Majestæts hidindtil ubekendte årsag til deres utilfredshed«.

spurgte kommissionen om tømmervendenes anledning til klage, og om de havde fremført en sådan enten for »Majestæten, dennes Collegier eller over for Magistraten?«

Svendene svarede, at de havde 3 uger før arbejdsnedlæggelsen, klaget til Magistraten, men havde indtil da intet svar fået. Kommissionen svarede, at der ingen grund var til at klage herover, da en undersøgelse af en sådan sag kræver tid at indhente de fornødne efterretninger og erklæringer, tid til at overveje og bedømme disse og derefter fremkomme med de fornødne forslag.

3 svendekrav

Formentlig for første gang i arbejderbevægelsens historie fremlagde en arbejdergruppe derpå en skriftlig henvendelse til en offentlig kommission med krav om *lønregulering*, om *afskedigelsesregler* samt om *faste regler for mestrenes/arbejdsgivernes pligter* i forhold til deres ansatte. Den ordrette tekst var ifølge laugskommissionens forhandlingsprotokol følgende:

»Tømmervendene overleverede derop til commissionen den note, angående tvistighederne mellem dem og mestrene, hvis hovedpunkter vare følgende:

- 1. at tvende svende af tømmermester Hallander vare nægtede reise-tilladelse og derimod arresterede, dømte og straffede, hvilket var skeet med oldgesellen.*

Tømmervendene forlangte nu, at en svend herefter måtte rejse, når han ville, og »ei være tvungen til at blive hos mesteren, efterdi denne har ret til at afskedige svenden, når han finder det for godt«.

- 2. At dem måtte bestemmes fast dagløn 2 Mk. 8 Sk. om dagen om sommeren, og 2 Mk. om vinteren, ligemed muursvendene, da værktøiets vedligeholdelse er dem meget kostbart.*
- 3. At en placat måtte udgives til at bestemme mesterens pligter*

imod dem, efterdi de nu giældende love kun indeholde deres pligter mod mesterne; og endelig at deres arresterede cammerater måtte pardoneres og komme igjen her tilbage.»

Efter en forelæggelse af disse krav i skriftlig form, ytrede tømmer-svendene yderligere under »den mundtlige mellemhandling herom«, som det hedder i protokollen:

»... at tømmermester Hall (junior) havde nægtet en svend 2 Mk. 8 Sk. om dagen for arbejde på landet, uagtet det var sædvanligt, men efter klage til lauget erholdt svenden dog ei den påståede betaling.»

»... at mesterne endog afdrog i svendenes betaling, hvad som dem udi drikkepenge blev tilstået af de huuseiere, som lade bygge.»

Kommissionens svar

I kommissionens svar til svendene hed det til de 3 svende-krav, at vedrørende *punkt 1)* var politirettens dom i overensstemmelse med de gældende ældre anordninger og at den som domstol, måtte rette sig efter disse, om de endog kunne trænge til forbedring, hvilket sidste tilhører lovgiveren.

Iøvrigt gjorde kommissionen dem det forståeligt, at når de havde ønsket forandring i laugs-anordningerne, havde det været deres pligt »som undersætter, at henvende sig til Hans Majestæt med ansøgning derom, da de ikke kunne sætte i tvivl, at Hans Majestæts landsfaderlige retfærdighed jo ville tildele dem den ret, som dem efter billighed kunne tilkomme«.

Hvad angik den foregivne forskel i ret til at opsigte for mestrene og for svendene, lovede kommissionen, at dette spørgsmål skulle blive genstand for undersøgelse, overvejelse og »forestilling« til Hans Majestæt.

Til *punkt 2)* ytrede kommissionen, at det synes vanskeligt at bestemme dagløn i almindelighed, »efterdi denne rimeligvis burde komme an på enhver duelighed, ligesom det i tingenes natur synes at være en indskrænkelse i begge contrahenters (parters) frihed at contrahere, om dette skulle blive bestemt ved lov, uden hensyn til arbejderens duelighed, og mesterens trang til hans arbejde«.

Kommissionen erkender, at mestrene har fordele ved systemet, idet man anmærker at »mestrene lod sig betale 3 Mk. daglig af den der byggede, og at han følgelig for sin del tilegnede sig den

Tammersvændene overbeviendte Kongen til Tammersve-
nen, at de under 1783 vedtogte Nats. sagaaend. Tæsting,
fædrene maatte dem og ~~Kræjftfrættas~~ Mesteren, som
Jordvænder vare fulgnet.

1, at maatte Maatte af Tammersvæners Hælligheder vare uag-
-tet Arats Tællende, og Jernens assistende, slækte
og skæftede, færdet og var færd med Bledgofallen.
Tammersvændene færdet in, at en Maatte færdet
maatte maatte, naar som vilde og i vare for uag-
ket af Bledgofallen, afbrødt, ehue for det til
at ~~afbrødt~~ Maatte, naar som færdet for gædt.

2, at ehue maatte Gættens færdet færdet 2 Maatte 8 færd
en færdet en Tammersve, og 2 Maatte en Maatte
hærdet med Maattefærdet, ehue Hærdhærdet Hærdhærdet
ehue ehue ehue ehue.

3, at en Maatte maatte udgærdet til at Gættens Maatte
udgærdet Nover Maatte maatte maatte...
at ehue assistende Tammersvænder maatte ehue ehue
og ehue ehue ehue ehue.

Det historiske øjeblik, hvor de strejkende svende får lejlighed til af gøre deres krav gældende, ved drøftelserne i laugskommissionen. Svendenes 3 punkter er her gengivet fra kommissionens forhandlingsprotokol (Rigsarkivet).

trediedel af lønnen for deres (svendens) sveed og arbeide ... når flere af svendene arbeidede under eet, og arbeidet ei var forsagt, blev det endog større fordel for mesteren, når de arbeidede med langsomhed end med hurtighed, efterdi han i første tilfælde forti-ente så meget mere af den, for hvilken svendene arbeidede, da han i såmeget længere tiid vandt 1 Mk. daglig«, hedder det herom.

Opsigelsesreglerne

Om *punkt 3) 1. del* oplyste svendene på yderligere forespørgsel fra kommissionen, at de havde det ønske at »mesternes pligter imod dem også måtte blive bestemte, især af hensyn til den *ulighed*, som der er i henseende til opsigelsestiden imellem dem og mesterne, efterdi de, svendene, ere nødt til at forblive i tjeneste hos mesteren til Mortensdag, hvorimod mesterne afskedigede dem uden nogen forudgående varsel, og blot ved at give dem afregningssedel«.

Kommissionen meddelte dem, at »da denne deel af deres forlangende ikke synes at være ubillig, så ville man ikke mangle herom at gøre Hans Majestæt forestilling, efter at man først havde indhentet også mestrenes erklæring, om hvad der fra dem kunne være at erindre.

Vedrørende *punkt 3) 2. del* (om de arresterede kollegers benådning) foreholdt kommissionen svendene disse forbrydelsers »storhed, der endog var gået så vidt, at de efterat være blevne dømt til straf, have i deres arrest erklæret, at de ei, om de endog blev benådede, ville bekvemme sig til at gaa strax roelig til deres arbejde ... imidlertid kunne de gjør sig håb om, at Hans Kongelige Høihed også ville gøre forbøn for de indfødte, og de her boesatte, af de svende, som var førte ud af landet; thi i henseende til de *fremmede*, som vare løse og ledige, da burde de ikke kunde vente at tages tilbage, som borgere i det land, hvor de på en så strafværdig måde havde opført sig, i at trodse lovene, og forkaste den af dem af Kongen tilbudne nåde«, hed det videre i protokollen.

På kommissionens spørgsmål til tømrrersvendene, om de havde mere at »erindre«, svarede de, at de »blot som undskyldning for deres vildfarelse, om de erkendte, bad commissionen at ville underrette Hans Majestæt om, at de love, som« angaae laugsvæsenet og deres pligter, *aldrig* vare blevne dem bekiendtgiorte, såvidt de vidste; endnu mindre blevet dem forelæste i deres laugssamlinger, hvilket de dog nu havde hørt, at Hans Majestæt skulle være befalet«:

»Heraf fulgte at de regler, som hidintil vare blevne iagttagne for det meeste bestod i efterretning om de tydske lauges skikke, således som de, enten af de fremmede, der komme her, eller af de indfødte, der havde reist udenlands, erholdt kundskab om, hvad amts skik i andre lande skulle være.

Komme, ligesom og heri for og for samfundets
 Samfund sigge som kammerherren det Land, at alle
 hederne til i Lovene at adlyde hvor Lægsretens
 om den endfærdige kammerherren afkomme samt at
 samme alle Rindler for at omvandle den til at
 nyeste tilhæve for den Retsforvalter.
 Den endfærdige og den endfærdige Rindler og at efter den
 af Befaling som Rindleren i den kammerherren afkomme i den endfærdige
 Goiske kammerherren for Rindleren Rindleren i den endfærdige
 Kammerherren af 9 1/2 saa det endfærdige Rindleren

Rindleren afkomme Rindleren Rindleren Rindleren
 Rindleren afkomme Rindleren Rindleren Rindleren
 Rindleren afkomme Rindleren Rindleren Rindleren
 Rindleren afkomme Rindleren Rindleren Rindleren

1794 den 11 Aug om Kammerherren af 9 1/2 som det kammer
 herren, og medt efter forudsættelse af Rindleren
 Rindleren om Kammerherren for Rindleren Rindleren afkomme
 til Rindleren altsaa den kammerherren Rindleren afkomme
 Rindleren afkomme Rindleren Rindleren Rindleren

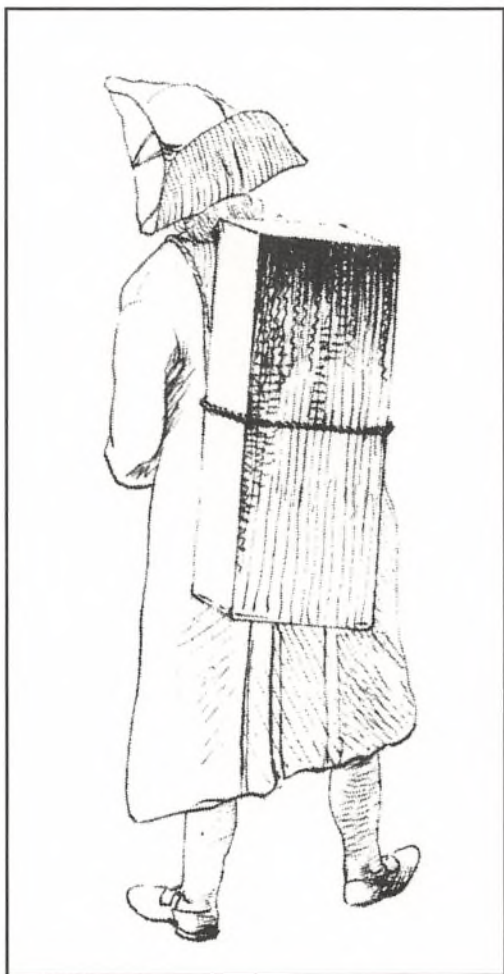
Rindleren afkomme Rindleren Rindleren Rindleren
 Rindleren afkomme Rindleren Rindleren Rindleren
 Rindleren afkomme Rindleren Rindleren Rindleren
 Rindleren afkomme Rindleren Rindleren Rindleren

I dette uddrag fra laugskommissionens protokol, får medlemmerne for
 1. gang lejlighed til at påtegne et mødereferat, nemlig fra det 1. møde
 om aftenen den 11. august hos konferentsråd Cordsen. Det fremgår
 iøvrigt heraf, at kommissionen ved denne lejlighed modtog en skrivelse
 fra kancelliet om at kammersekretær Rosenstand Goiske, efter kongelig
 befaling, skulle føre kommissionsprotokollen-hvilket hermed er
 gjort.

I uddraget ses endvidere starten på det 1. egentlige møde den 12. au-
 gust, hvor man »efter forudgående indkaldelse mødte samtlige svende
 ved tømmerlauget«. (Rigsarkivet).

Oldgesellen tilstod, på commissionen tilspørgelse, at dette således forholdt sig, og at han selv var uvidende om, at anordningerne skulle oplæses i laugsforsamlingerne, da sådant ikke heller var sket fra den tid han var bleven oldgesel, og han desforuden selv var en udlænding, der ei til fuldkommenhed forstod det danske sprog«.

(Wagenknecht var som nævnt en af de tyske svende i København).

Første resultater

På denne 1. mødedag i laugskommissionen forstærkede tømrersvendene presset på kommissionen for at få øjeblikkelige resultater ud af konflikten.

Alle svendene gentog således deres bøn til Kongen og krav til mestrene om en lønforhøjelse:

»Endvidere byggende på den grund, at de som vare uformuende, under nuværende forfatning aldrig kunne have nogen udsigt til at komme til at arbejde til deres egen fordeel, efterdi mesterstykkets forfærdigelse var forbunden med så meget tidsspilde og bekostning, at en fattig svend, der blot havde 2 Mk. til i underholdning for sig, og når han var givet (hvilket mange iblandt dem var) da for kone og børn, umuligen kunne bespare og oplægge noget. Så de altså, uagtet de besad den største duelighed, dog ikke havde nogen anden udsigt end denne, at arbejde, som andres tjenere, deres levetid, og at lade rige mestre forøge deres overflødigheder ved den eene trediedel af det, som ved svendenes arbejde og sved blev forient«,

som det hed i protokollen.

Kommissionen besluttede, da den ifølge forhandlingsprotokollen

»ikke kunne andet end blive rørt ved denne beskrivelse af svendenes tilstand«, at drøfte forslag til forbedringer af denne situation og med det samme forhandle om disse med svendene. Man skulle finde frem til midler, »som kunne synes mest bequemme til at bane vej for flid og vindskibelighed, samt åbne udsigterne for enhver, hvad enten han var fattig eller riig, til at benytte sine evner, og anvende sin duelighed i sin håndtering, til gavn både for sig selv og det almindelige«.

Nemmere at blive frimester

Medens kommissionen således ikke ønskede at tage direkte stilling til svendenes økonomiske fordringer, men ville foretrække at lade dette være en sag mellem mestre og svende, havde man ikke noget imod at gøre det nemmere for svendene selv at blive *mestre*. Således foreslog kommissionen nu:

- a) »at en håndværkssvend, når han i fire eller fem år havde arbejdet som svend, da måtte nedsætte sig som frimester, og derpå tage borgerskab, og
- b) efter at han i fire eller fem år havde været frimester, da uden videre mesterstykkets forfærdigelse modtage borgerskabsbrev som mester, med ret til at holde svende og drenge og at oplære disse sidste til svende således, at en, af disse mestre til svende oplært dreng, burde her og allevegne i Kongens stater anses som god, hvad han enten der på det sted var laug, eller ikke.«

Ifølge kommissionsprotokollen begrundede medlemmerne yderligere årsagerne til disse lettelser i frimester-regulativet, med, at en sådan nyordning ville »duelighed, arbejdsomhed og flid bestemme enhvers skiæbne«.

Man spurgte nu svendene om disse bestemmelser »fortiente bifald« om de »erkiente dem, som en velgjørende lov«:

»Hertil svarede de eenstemmigen, at de ville velsigne Kongen for en så retfærdig lov, der banede vei for enhver, den fattige som den rige, til at erhverve sit brød ved flid og duelighed ... Nogle af tømmersvendene gjorde dog den anmærkning, at de ikke, efter deres håndværks natur, kunne have samme fordel af at være frimestre som de fleste øvrige håndværkslaug, efterdi der til tømmerarbejde, når det var af mindste betydenhed, udfordres mere end een mand«,

hed det videre i referatet af disse forhandlinger.

Igen viste kommissionen forhandlingsvilje, idet man foreslog, at denne hindring kunne afhjælpes på den måde, at når der var arbejde til mere end een person, da kunne flere frimestre slå sig sammen, påtage sig opgaven i fællesskab og dele betalingen herfor imellem sig.

Kommissionen sluttede sine drøftelser med tømmersvendene, med en anmodning om, at de »nu eenstemmig og høitideligen vil gøre det løvte, herefter at være Hans Majestæts troe og lydige undersåtter. Dette Løvte gjorde de derpå samtlig *med råb og oprakte hænder* og tilsagde, at de strax ville give beviis på, at dette var deres faste og urokkelige forsæt, ved at forføj sig rolig til deres arbeide«...

Andre fag reagerer

Kommissionen udsatte nu sit møde til kl. 17.00 samme dag, idet der var kommet en skriftlig anmodning fra *murerlaugets* svende om, at de bortsendte tømmersvende måtte komme tilbage til lan-

- 1474 Sommer. *225° 2° 3° 4° 5° 6° 7° 8° 9° 10° 11° 12° 13° 14° 15° 16° 17° 18° 19° 20° 21° 22° 23° 24° 25° 26° 27° 28° 29° 30° 31°* *1509-1530.*
 Mændenes Skend, indførelse af Bødder, og Bødder, samt af Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
1515. *1515-1530.*
 Ditto. Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
1622. *1622-1644.*
 Ditto. Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
1648. *1648-1653.*
 Ditto. Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
1657. *1657-1670.*
 Ditto. Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
1674. *1674-1687.*
 Ditto. Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
1687. *1687-1720.*
 Ditto. Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen
 Bødder og Bødder indførelse ind i 33. Kapitlen

I laugskommissionens protokol er indført oplysninger om de forskellige håndværkslaug i København, på basis af møderne med de pågældende mestre og svende samt tidligere optegnelser.

Af den her afbildede protokolside fremgår således, at der allerede i 1474 fandtes laugsartikler om »tømmermændene«, som blev fulgt op med nye anordninger op gennem de efterfølgende århundreder. (Rigsarkivet).

De ældste opbevarede laugsartikler er for bagerne i København fra 1403 og fra guldsmedene fra 1420.

det, og murersvendene blev nu tilkaldt til at møde kommissionen på dette tidspunkt.

Da kommissionen mødtes igen sidst på eftermiddagen, forelå der meddelelse om, at *skomagersvendene* også havde nedlagt arbejdet. Det var dog ikke svendene selv, men skomagerlaugets oldermand, der havde fremsendt en ansøgning om, at kongen ville tillade at de bortsendte kom tilbage, da skomagersvendene derefter ville genoptage arbejdet.

Endvidere modtog kommissionen på dette tidspunkt en skrivelse fra Kancelliet, bilagt en ansøgning fra *tømrermestrene* i hovedstaden (dateret den 7. august), hvori de bad om nåde for de arresterede tømrersvende og erklærede at de i dette tilfælde ville frafalde deres ret til at »påstå svendenes arbejde til Mortens Dag« (altså at svendene først kunne forlade deres mester fra dette tidspunkt).

Dagens forhandlinger sluttede med, at kommissionen mødtes med samtlige *murersvende*, hvor man »erindrede dem alvorligt om den *af dem* begangne forbrydelse, og visste dem dennes storhed«, opfordrede dem til at genoptage arbejdet på baggrund af forhandlingerne med tømrersvendene, og de løfter disse havde opnået.

Enlig protest

Selvom tømrersvendene således havde lovet at genoptage arbejdet, var ikke *alle* lavtlønnede svende tilfredse med denne flertalsafgørelse. Samme tirsdag aften, den 12. august, havde en svend, *Abraham Lundberg*, efter forhandlingerne med kommissionen, bebrejdet kammeraterne, at de havde forladt ham og modtaget tilgivelse fra Hans Majestæt med løfte om at forholde sig som gode undersåtter (ifølge magistratens efterfølgende indberetning til kancelliet).

Lundberg havde allerede i september året før sendt sin daværende mester, *Weyle*, en regning på en dagløn svarende til murersvendene – uden resultat. Selvom han siden havde forladt faget og nu arbejdede som medhjælper hos apoteker *Hagen*, havde han jævnligt besøgt Tømrer-kroen under svendenes arbejdsnedlæggelse og var også med, da tømrersvendene mødtes med kommissionen denne dag.

Han fastholdt ikke at ville gå på arbejde, før han havde fået sit tilgodehavende hos *Weyle*, og (ifølge indberetningen) »lagde tydeligt for dagen, at han ville være formand for- og give nyt eksempel

på overhørighed og udtalte at han ikke ville holde op, så længe der var noget af ham«...

Indberetningen vakte uro i kommissionen, som frygtede en ny »Hallander-sag«, og man fik nogle dage senere sagen dæmpet ned: Tømrerfagets oldermænd, *Christopher Chrane*, fik to af hans svende til at opsøge Lundberg og meddele ham, »at svendene ikke ønskede at blive bragt i fortræd ved hans komme i deres herberge.«

Lundberg blev senere forhørt om sine udtalelser, og selvom han slap for videre tiltale efter en frikendelse ved Hof- og stadsretten i marts måned året efter, har han haft betydning som en af de lavtlønnede svendes talsmænd under konflikten.

Tømrermestrenes kommentarer

To dage senere, torsdag den 14. august, fortsatte kommissionen sit arbejde med forhandlinger med modparten, tømrermestrene. De fremmødte mestre fik en orientering bl.a. ved oplæsning af protokollen, om svendenes krav og begrundelser herfor, og blev af kommissionen opfordret til ikke alene at svare herpå, men »som oplyste mænd og retskafne borgere, at meddele deres tanker og råd«...

Til *punkt 1)* angående de bortsendte tømrersvende, blev mestrene orienteret om det, som »derom var svendene tilkiendet«.

Til *punkt 2)* om svendenes dagløn, bemærkede mestrene, at når en tømrersvend almindeligvis fik mindre dagløn end en murer-svend, da var det fordi »murmesterne kunne også have fordele ved handtlangere og kalkslagere, hvilken fordel tømmermesterne ikke havde«. De tilføjede, at uagtet den egentlig dagløn som mestrene betalte svendene kun var 2 Mk., var det dog langt fra, at alle »stode på sådan dagløn«:

– Nogle havde efter frivillig aftale 2 Mk. 8 Sk., 2 Mk. 12 Sk., 3 Mk. ja indtil 4 Mk. daglig. Tømrermestrene *Burmeister* og *Wahl* forsikrede, at ingen svend hos dem havde mindre end 2 Mk. 4 Sk. – 2 Mk. 8 Sk. daglig. –

Kommissionen bemærkede, som man havde gjort det overfor svendene, »at enhver fast bestemmelse af dagløn syntes mindre rigtig og passende, end frivillig forening fra begge sider«.

Til *punkt 3)* om tømrersvendenes klage vedrørende de ulige opsigelsesregler, havde mestrene fra deres side større vanskeligheder. De anførte, at undertiden havde en mester meget arbejde, undertiden lidt, at dersom de skulle være pligtige at beholde sven-

dene til Mortensdag, kunne der være mange tilfælde, hvor de måtte betale dem uden at have arbejde for dem. Der som svendene kunne gå når de ville, blev mestrene udsatte for ikke at få arbejdet færdigt, til den tid de havde lovet dem, der lod bygge. Både til dette -som de øvrige punkter bad mestrene om yderligere at måtte forklare sig *skriftligt*.

Til *punkt 4*) om svendenes ret til at tage borgerskab som frimester, anførte tømremestrene:

- a) at i et tidsrum at 4 år kunne en svend næppe »gøre sig så stor fremgang, at han derefter kunne blive duelig frimester«,
- b) at når en sådan almindelig tilladelse til at blive frimester blev givet, da måtte mestrene frygte, at alle de gode som allerede nu havde været svende i 4 år eller mere, ville kappes om at tage borgerskab som frimestre, og »kun de slette svende blive tilbage for mesterne«,
- c) at når et vist åremål kunne give ret til, først at blive frimester og siden mester, da »kunne den uduelige ligesåvel gøre sig håb, som den duelige« ...

Tømremestrene bebudede slutteligt en skriftlig redegørelse.

Bønsskrift fra svendene

Samtidig havde kongen modtaget et bønsskrift fra tømrrersvendene, dateret den 13. august, hvor de »med suk og råbende Herre Forbarne Dig Over Os-Allernådigste Konge« beder om majestætens nåde og mildhed, så deres bortsendte kammerater« måtte vorde pardoneret og igjen tillatt at komme hertil staden«.

Svendene henviser til, at de bortsendte kammerater har efterladt koner og børn, som er »ferdig at fortvivle«, ligesom det understreges i brevet til kongen, at i hele sagen var det ikke hensigten »at være opsetsig i nogen måde; Men blott alene at vi af mesterne ikke ville lade os undertrykke«.

Svendenes bønsskrift blev fra Kancelliet sendt til udtalelse i laugskommissionen, som svarer Kancelliet den 19. august, at »i bestragtning til de høitbeklagelige omstændigheder, hvori de efterladte familier befinde dem, kan commissionen ikke andet end ønske at Hans Majestæt Kongen allernådigst vil tilgive dem deres overtrædelser, og tillade dem at komme tilbage, da man håber, at følelsen af den straf, som de lide, vil både for dem selv og andre være en tilstrækkelig advarsel at holde sig for fremtiden fra deslige handlinger, der har forårsaget deres udsendelse af landet«.

No. 1794.

No. 66.

De
 Forføndelse
 alene
 Kjøbenhavn

til
 med Posten
 privilegerede
 Tidender.

Mandagen, den 18de August.

At disse Tidender udgives ugentlig ved Skaffer ved Brorens Derting.

Paris, den 20de Julii til 1ste August.

Den 28de, 29de og 30de d. M. ere her 135 Personer, medt Altiage, bleene fæstretede, hvoriblandt var den her kendte 70 Aar gamle Baron, Kristofch Trent, som var kommen i Frihedens Band, for at midle sit uædelige Hoved. Robertspierre har, da han blev arreteret, været sig med en Kæde i Haanden, og derved affaaret sig selv en Deel af Ansigtet. Couthon har ligeledes været sig med en Kæde, og er bleven faaret af en Hens d'Armes. De andre bleve ligeledes fængte. Robt spierre blev bragt paa en Værelse til Ersværenten, men Maerene torde ikke komme med ham i Forsamlingen, men Maerene bringe ham til Conciertret. Den 28de om Eftermiddagen Klaffen 4, ere Robertspierre og en Deel af de Medskidige, tilsammen 22, under Kolfres Raderaad bleene bragte til Revolutionens Pladsen, og efter Klotten 7 har sammes Generetstte været fædte. Robertspierres, Henriots, Dumads og nogle anders Hoveder, bleve seemviste for Føllet. I Gaar ble endnu 70 af Robertspierres Medskidige benættede, og man er endnu Redic- Niesligt med at opsoge hans Tilhængere. Man erindrer sig, at det var denne samme Robertspierre, som paa det stærkeste deen paa den uskuldige Ludvig den 16 Henrettetste, og nu vil man have opbaaget, at han skal have haft den Plan, at lad sig udraabe til Konge i Lyon og andre Stæder. Revolutioneretten, som medt bestod af hans Creaturer, og har afføgt hans Dødsdomme paa hans Vink, skal nu bestætte med andre Personer. I Regjeringens Hovedmedlemmer, ere allsaa sun Willand Corcunnes, Barrere og Collet d'Herbols undgaaede deres øvrige Collegers Skedse, formsømtig, fordi de i Tide have slaet sig til Talliens og Vouzons de Oises Parie. Denne Revolution havde ikke heller kunne gaae saa rolig for sig, desom ikke nogle Medlemmer af Forsædets Commissionen havde hjulpet til. Besøndeligt er det, at Conventens Deputerte, Legende, er allens med 10 ubevandne Mænd kommer i Jacobiner Kladden, og

har med en Pistel i Haanden gjort Ende paa deres Forsamling, tilfaldt Calen, og brant Madalerne i Conventen. Tallien, som nu findes at have Overhaanden i Conventen, har, da han har været Conventets Commissarius i Dordour, allerede udmerket sig ved sin Strenghed, og blandt andet engang sagt: "Det er ikke nok, at I have plantet et Kærligheds træ, I maae ogsaa vade det med Kærligheds Blod!" Paa nærværende Tid herfter har en Kærlighed og Orden, som man maate bundre. Denne vigtige Forandring vi dere Følger maate man vente med Alder. Smalretid givde sig i Prageliser og Dertis paa, at ingen Magt og Myndighed i Frankrig er varig, og det miste ikke i den nærværende sørgelige Yngvering kan anses som tilførelselig og sad. Det Kogte har gaaet her, at Alle Stige var benættet og Darræ befæst, men det var ugændet. Den sidste er meget mere, som ogsaa for er meldt, tiligemed nogle andre, undgaaet de øvrige Medlemmers Skedse, har den 27de i Conventen selv tale med sin forrige Ven Robertspierre. — Revolutionens tribunal har ikke onlagt nogen Arbejdes Process mo Robertspierre og de med ham benættede Personer, saafom de af Conventen allerede vare erklærede ferdige, men det maatte i sin bestelse ved Vidner, at de vare de samme Personer, som var te erklærede ferdige. — Endnu har aldrig ved nogen Ervation her i Staden, ikke en Gang ved den uskuldige Kong Ludvig 16de og hans Gemalindes Henrettelse, saa mange Darræ Her været tilfælde, som ved Robertspierres; og hans Tilhængeres Henrettelse. Man beinae nu i Ceindrens at Mars har ved bemeldte Ludvig 16 Henrettelse jagt om Robertspierres, at han var forsikere for Friheden, end all ubæretes Hensdes. — Etsen for Krigsfolken, ved Maan Dertede og Læverer sammesteds, Marabot, ere fæstede. Den første har tilføen tiemt Calvados Deputatemetret, og har været en Ven af Generals Bismars. I Mergen fæde de nye Medlemmer af Forsædets Commissionen udvælgtes. Gæsten ved Skafferret er bleven forøoblet. — Collet d'Herbols har i disse Dage

Forsiden af »Kjøbenhavnske Tidender« den 18. august bringer den »gamle« nyhed om henrettelserne i Paris af bl.a. Robertspierre den 28. juli.

Afsked med Flindt

Ligeledes den 13. august meddelte Kancelliet kongen, at man dagen før havde meddelt samtlige byens bogtrykkere, at der indtil videre ikke måtte trykkes noget, »der i mindste måde tilkommer denne sag«, da der »med trykken i disse dage ere fremkomne adskillige flyve blade, som ey alene at vedligeholde, men endog den giering, som i visse lauge haver yttret sig«...

I en anden »allerunderdanigst forestilling« fra kancelliet til kongen denne dag, fremsendes en ansøgning fra hovedstadens politimester *J. Th., Flindt*, der efter 26-27 års embedsmandsgerning nu beder om at »derfra i nåde blive entlediget«.

I Kancelliets indberetning hedder det om baggrunden for Flindts afskedsansøgning, at »uagtet han er sig selv bevidst, at han ikke i hans embede har mindste uden for lovens forskrivt, og ikke det ringeste, som kunne pådrage ham den tænkes vrede, melder han dog spore under den gemeene mand en tilsidesættelse af den agtelse, som skyldes hans embede, hvilket ikke kan have anden grund, end vrang meninger om hans handlinger«...

Flindt henviser hermed til den afvisende holdning, som tømrersvendene under hele konflikten havde udvist overfor politimesteren og hans mandskab, og hvor det ikke lykkedes ham at bilægge konflikten trods talrige drøftelser med svendene, både i politiretten og i Tømrer-kroen. Hovedårsagen til hans fratræden kan dog være de uroligheder, som opstod omkring kroen og andre steder i byen og hvor man direkte fulgte ham til privatboligen med hånende tilråb...

At kongen intet havde at indvende imod Flindts fratræden, ses af at majestætens svar forelå allerede den samme dag med godkendelse af politimesterens tilbagetræden fra embedet og uden indtægtskab for at »tilkiendegive ham Vores velbehag med den nidkierhed hvormed han haver udført Vores ham givne befalinger«.

Justitsråd og kommitteret i general-toldkammeret, *Tønder Lund*, blev indtil videre konstitueret som politimester i København.

Yderligere svendekritik

En anden sag, som laugskommissionen måtte beskæftige sig med i dens første arbejdsdage, var spørgsmålet om den af kongen bevilgede understøttelse til de bortsendte svendes efterladte hustruer og børn, som nu blev rejst af de tilbageblevne svende.

Kancelliet fik den 15. august forelagt et udtog af kommissionsprotokollen, hvoraf det fremgik, at de indkaldte tømrersvende under mødet med kommissionen den 12. havde erklæret sig »aldeles uvidende om foranførte foranstaltning«. Endvidere havde et almindeligt rygte sagt en del af kommissionsmedlemmerne, at en af

de landsforviste, der var enkemand (den førnævnte *Johan Steinwald*) skal have efterladt sig 5 eller 6 små børn, »der altså både som fader- og moderløser var aldeles blottede for alt tilsyn og forsorg, hvilket som naturligt, havde fremkaldt det heele nabo- laugs medlidenhed, blandet med uvillie«.

Kommissionen havde derfor orienteret svendene om kongens tilsagn om støtte til koner og børn, men også besluttet at bede Kancelliet undersøge nærmere, ved at spørge Magistraten, om kongens befaling *var* blevet ført ud i livet.

Af en redegørelse fra Magistraten den 18. august fremgik det, som tidligere beskrevet, hvorledes sagen var blevet grebet an og resultatet heraf (at 13 af de bortsendte havde koner og børn samt ingen af dem ønskede at rejse efter mændene), ligesom man beskriver hvorledes der er sørget for enkemandens 6 børn på bedste vis.«

Kancelliet fremsender denne redegørelse til kongen den 20. august og får samme dag en svarskrivelse med besked om, at »Den efter Vore Kiere Søns Hans Kongel. Høyhed Kronprindsens ordre trufne foranstaltning angående understøttelse af de bortsendte tømmersvendes koner og børn *vedbliver* indtil videre«.

Tilbagekomst

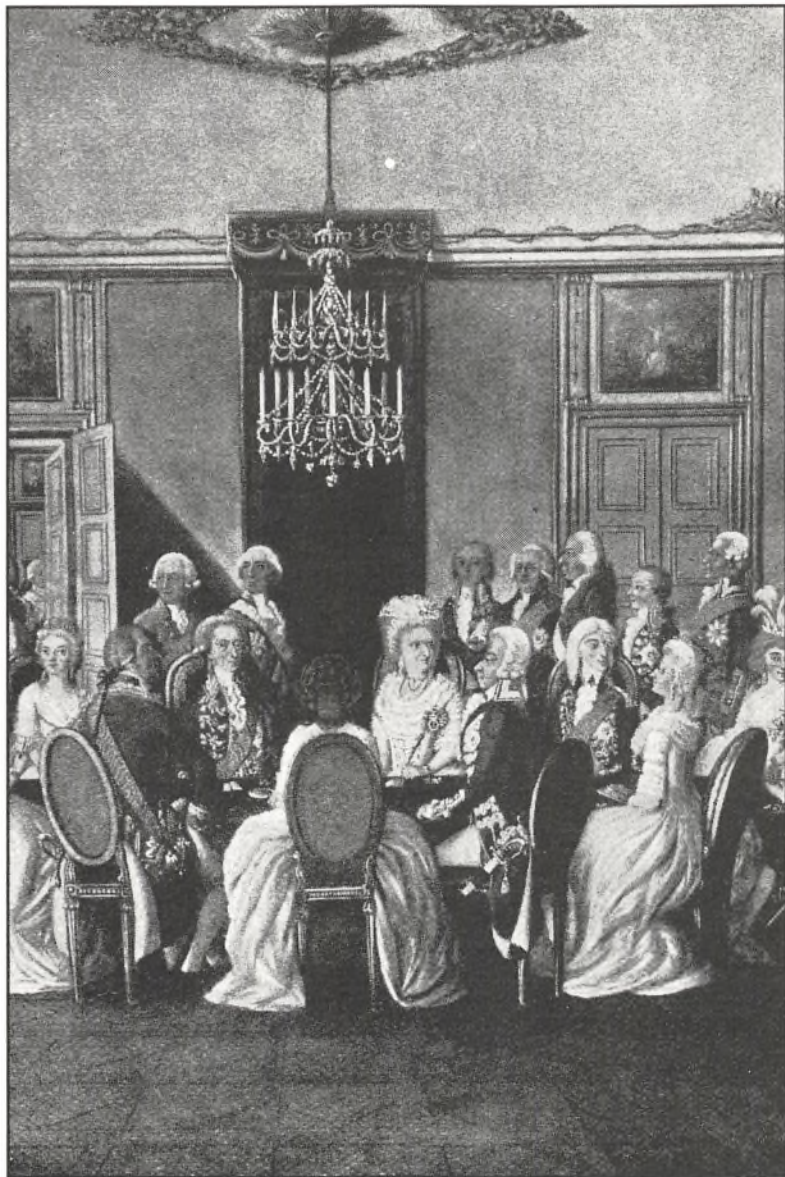
Efter tømrersvendenes og andre håndværkssvendes tilbagevenden til arbejdspladserne i dagene efter samtalerne med kommissionen den 12. august, mente myndighederne nu at kunne tillade, at en tilbagevenden for de bortsendte svende (specielt de danske) kunne finde sted.

Således gjorde Kancelliet »forestilling« overfor kongen den 20. august bilagt 9 ansøgninger om, at de bortsendte måtte vende tilbage. Det ene bilag var den tidligere omtalte bønsskrivelse fra samtlige byens tømrersvende om tilbagevenden og strafeftergivelse for de bortsendte. De øvrige ansøgninger indeholdt lignende anmodninger for 8 navngivne svende.

Kancelliet oplyste, at samtlige ansøgninger var forelagt laugskommissionen, som indstillede, at »i betragtning af de højest beklagelige omstændigheder, hvori de efterladte familier befinde sig, ikke kan andet end ønske, at Deres Majestæt allernådigst ville *tilgive* dem deres overtrædelser, og *tillade dem at komme tilbage*, da commissionen håber at følelsen af den straf, som de lide, vil – både for dem selv og andre – være en tilstrækkelig advarsel at holde sig for fremtiden fra deslige handlinger, der have forårsaget deres udsendelse af landet«.

I denne orientering til kongen oplyste Kancelliet videre, at »hvad derimod angår den almindelige ansøgning om eftergivelse af straf og tilladelse til at komme tilbage for alle de bortsendte tømmersvende uden undtagelse, da mener *commissionen*, at forviisningen af landet, for de herfra bortsendte, som enten ere *indfødte*, eller som her ere *boesatte*, hvad enten de ere indfødte eller ikke, er en langt større straf end for de *fremmede*, som ere løse og ledige og uden at have familie forbindelser eller faste ejendomme her i landet, lettere kunne søge deres lykke andetsteds«:

– »I betragtning heraf henstiller *commissionen*, at Deres Majestæt allernådigst ville *eftergive* straffen og tillade tilbagekomsten for alle de indfødte og de her boesatte fremmede tømmersvende, som fra landet ere bortførte«, hedder det slutteligt i Kancelliets redegørelse...

De hjemvendte tømrersvende ønskede ikke at besøge kronprinsen for takke for »udvist kongelig nåde«. Her er både konge og kronprins sammen med enkedronning Juliana Marie, midtpunktet ved et spilleparti i kronprinsens audiensgemak. (Pastel af J.H.W. Haffner, 1794)

Kongens afgørelse forelå samme dag, 20. august, med følgende korte meddelelse:

»Vi ville hermed af særdeles Nåde tillade at de iblandt de bortsendte Tømmersvende som ere indfødte, såvel som de der her ere boesatte, igien maae komme tilbage.

Frederichsberg d. 20. Aug: 1794

Christian R«

34 vendte tilbage

Da denne meddelelse nåede frem til de udviste svende i Nord-Tyskland, besluttede 34 af dem at vende tilbage til København. Som nævnt var der kun 20 danske svende blandt de 126 udviste, så foruden andre nordiske kolleger var der således også en del tyske svende, bosatte i København, der besluttede at vende tilbage dertil.

Hjemreisen fandt sted fra Kiel med en galease tilhørende skipper *Siemsen*, men da skibet var kommet til ankers under Sjælland, ønskede både tømrersvendene og de øvrige passagerer, på grund af modvind, at fortsætte rejsens 12 mil til København over land. Skipperen gav dem efter opfordring 10 rigsdalere som lån, som senere blev tilbagebetalt, sammen med passagerafgiften, af svendelaugets old-geselle ved skibets ankomst til København.

En del af de hjemmeværende tømrersvende havde skilliget sammen hertil i form af 3 Mk. pr mand. Fra den 5. september var de udviste svende tilbage til arbejdet, og da der fortsat var fuld beskæftigelse fik mestrene, efter ansøgning tilladelse til at ansætte yderligere nogle få tyske svende i de efterfølgende uger og måneder.

De hjemvendte tømrersvende havde ikke mistet deres stolthed undervejs. Således måtte tømrerlaugets oldermand senere meddele Kancelliet, at han ikke havde kunnet få dem til at aflægge visit på Frederiksberg slot for over kronprinsen at kvittere for »udvist kongelige nåde«!

Kommissionens konklusion

Laugskommissionen kunne nu betragte den ene af sine 2 hovedopgaver løst-at få tømrerstrejken bilagt – og derefter gå i kast med den anden – at foretage en revision af laugsforeskrifterne herunder bestemmelserne om forholdet mellem mestre og svende.

Hertil var tilsagt 40 fags svende med tilsvarende kommentarer fra mesterside, så det blev en langvarig affære, inden et forslag herom forelå fra kommissionen. Forinden foretog den dog en konklusion af årsagerne til tømrerkonflikten og orienterede kongen herom med følgende »forestilling«:

»...Af den for kommissionen viste opførsel fra håndværkssvendenes side, har man den mest grundede formodning om, at deres hensigt aldeles ikke har været, at opsætte sig mod Deres Majestæt, eller at afstedkomme oprør, men at den uorden, som foregik var en følge af uvilje mod mestrene, og hidrørte egentlig fra uvidenhed om lovene, formentlig om lidte fornærmelser, misforståelse af de anvisninger, efter hvilke enhver, som tror sig fornærmet, bør søge sin ret, endeligen fra de vedtægter og fremmede skikke, som efter almindelige lav-fordomme, ikke sjældent agtes mere og følges nøjagtigere end landets love overalt i de stater, hvor lavsvæsen har sted«.

Kommissionen blev bestyrket i denne opfattelse ved, at svendene villigt vendte tilbage til arbejdet efter drøftelserne med kommissionsmedlemmerne. Kongemagten kunne således glæde sig over at svende-oprøret alene var rettet mod mestrene og ikke mod »herrerne« ved denne lejlighed...

Til alles kundskab

Myndighederne ville dog gerne sikre sig, at arbejderbefolkningen og de øvrige borgere i København også var informeret herom.

Dagen efter den kongelige benådning af de bortsendte svende, gik der bud fra Kancelliet til byens magistrat om denne beslutning.

Kancelliets henvendelse, den 21. august, slutter med en anmodning om at kongens meddelelse, »ikke alene uopholdeligen maae blive de bortsendtes sig her opholdende Venner og Pårørende meddeelt, men endog indrykket i den Adresse Avis, som udgaaer på Løverdag, for at kunne komme til alle Vedkommendes Kundskab«.

Den offentlige mening

At have den offentlige mening med sig – at mærke befolkningens sympati – spiller en vigtig rolle for deltagerne i enhver storkonflikt. Det er der mange eksempler på op igennem historien, således under *storkonflikten i 1899*, hvor den sympati og støtte som de 40.000 udelukkede fra arbejdspladserne, modtog i størstedelen af befolkningen, i høj grad bidrog til konfliktens afslutning på en for lønmodtagerne acceptabel måde.

Selvom de datidige kilder kun i glimt giver et indblik i, hvorledes den københavnske befolkning opfattede tømmerkonflikten og tog stilling hertil, synes den almindelige holdning at være en vis *forståelse* for svendenes protester over de arresterede – og senere dømte kolleger, ikke mindst da konge og myndigheder gik så vidt som at deportere dem ud af landet pr. kanonbåd.

Når flere hundrede håndværkssvende fra andre fag direkte protesterer herimod ved at selv at nedlægge arbejdet, må harmen have været *stor* i den københavnske arbejderbefolkning. At mange har deltaget i de forskellige opløb/optøjer ved de omtalte lejligheder, først og fremmest uden for Tømmerkroen, er utvivlsomt, men dog uden at være deltagere i en *egentlig* faglig eller politisk demonstration, som vi senere kender dette.

At der i de *liberale* kredse, blandt kunstnere, studerende og visse grupper af borgere i middelstanden, også var en politisk forståelse for svendenes krav om bedre vilkår og større ligestilling med mestrene, fremgår af udtalelser og skrifter om både selve konflikten og de efterfølgende overvejelser om ændringer i laugsforeskrifterne, til fordel for svendene.

Det vil dog nok være en *overdrivelse* at tro, at tømmerkonflikten og dens deltagere havde en *bred* sympati i den danske offentlighed i videste forstand – i det omfang sagen overhovedet kom til den enkeltes kendskab. Samfærdselsmidler og mediernes beskaffenhed gjorde, at en viden om en sådan konflikt først kom til udenforståendes kendskab på et *sent* tidspunkt – som regel når sagen var overstået. Det var også tilfældet i sommeren 1794.

Provinsaviserne

Som tidligere nævnt var omtalen af konflikten minimal i de *københavnske* aviser og ugeblade, og slet ikke i form af reportager, men udelukkende ved officielle bekendtgørelser og enkelte læserbreve om sagen. I månedsskriftet »*Iris*« fra september samme år beklager en skribent direkte, at aviserne ikke omtaler sådanne nyheder, så man i stedet må nøjes med rygter og med den orientering om danske forhold man kan finde i tyske aviser.

»Nyhedsdækningen« er lidt bedre i de daværende provinsaviser, selvom det foregik tilfældigt og spredt, og uden at der tages direkte stilling til konflikten og dens forløb.

Generelt var omtalen af begivenhederne i hovedstaden så forsinket, at avislæserne i provinsen først efter konflikten ophør dvs. fra midten af august blev informeret om sagen i det hele taget.

»Fabers fynske Aviser« bringer den 8. august en notits, dateret den 29. juli, om sagen vedrørende *Hallanders* svende, som betegnes som »en ubetydelig alarm«, og tre dage senere bringes de kongelige resolutioner af 6. og 8. august, om de dømte svende og lønspørgsmålet samt om retten til bortrejse.

Endnu senere, nemlig 1. september, bringer en anden provinsavis »*Den Viborger Samler*«, en orientering om tømmerkonflikten, men til gengæld i mere udførlig form, idet der over 6 sider bringes en beretning om »den lille uro, der har været i lavene«, i form af et »Brev fra en ven i København til en ven i Jylland«.

Den pågældende skribent mener, at det er de tyske svendes »medfødte bisselyst«, der har startet hele sagen, da de to svende hos Hallander ville rejse hjem. Da de så blev sendt i forbedringshuset, »vågnede mange forskellige interesser«, hedder det videre og således nævnes svendenes lønkrav.

Artiklen i Viborg-avisen gennemgår udførligt de pågældende opløb i forbindelse med strejken, som især vendtes imod politimester *Flindt*, fordi hans effektivitet havde gjort ham upopulær »blandt handlende såvel som gavtyve«. Skribenten kritiserer Magistratens manglende indsats og dele af det københavnske borgerskabs deltagelse i optøjerne, men mener dog ikke, at der har været tale om misfornøjelse med regeringen eller om et egentligt oprør men blot om forskellige interesser, der »kom i bevægelse«. Om svendene hedder det, at »de førte sig meget anstændige op« ...

Tidsskrifterne

I ly af trykkefriheden var der i de sidste årtier af 1700-tallet dukket over 100 tidsskrifter op af forskellig art, også hvad politiske holdninger angik. Flere af disse kommenterede tømmerkonflikten, og selv de mest revolutionstro tidsskrifter var enige i, at sagen *ikke* var et foster af den franske revolution. »*Politisk og fysisk Magazin*« beskriver tømmerstændenes rolige opførsel og baggrunden for strejken, at »disse mennesker, såvel som alle andre, har følelser af ære, når de tror enten sig selv eller deres laugsbrødre uværdig behandlet«.

Både dette og andre tidsskrifter, således som nævnt *M.C. Bruuns* »*Samleren*« kritiserer myndighedens, dvs. politimesterens indgriben over opløbene. Generelt er holdningen, at disse »optøjer« ikke var noget særligt og ikke sigtede på noget form for oprør.

I mere moderate tidsskrifter som »*Minerva*« og »*Iris*« er der rosende ord om »regeringens, kloge, sindige og bestemte forhold i anledning af de misfornøjede tømmerstændes forefaldne opløb«, og »*Minerva*« bringer en 5 sider lang beretning om arbejdsnedlæggelserne og dens følger, hvor yderligere nedsættelsen af laugskommissionen påkalder sig ros.

Ikke uventet er holdningen på højrefløjens positiv overfor konge og regering, således skriver »*Politisches Journal*« om »vor vise regerings milde og samtidig eftertrykkelige forholdsregler«, kritiserer de pågældende »pøbeloptøjer« og er tilfreds med nedsættelsen af laugskommissionen.

Private udsagn

Blandt de private udsagn om begivenhederne under konflikten, foreligger bemærkninger i breve til *C.D.F. Reventlow* dels fra *A.P. Bernstorff* dels fra gehejmråd *Carl Wendt*.

I Wendts brev af 13. august 1794 hedder det således at ...

»*Det kunne være, at de Efterretninger, De fik herfra med sidste post, har foruroliget Dem, og der var da også noget foruroligende ved Håndværksfolkenes Vægning ved at arbejde. Man må tro, at de underhånden bliver ledet, og videregående Hensigter ligger under*«

I samme forbindelse kommenterer Wendt en historie om, at person lørdag den 9. august om aftenen havde afleveret et anonymt

brev til kronprinsen på Frederiksberg Slot, hvori det hævdes at garnison og borgerskab i hovedstaden var i oprør og på vej mod slottet. Det vakte nogen opsigt, men viste sig jo at være falsk alarm, og efter Wendts opfattelse var det et trick for at få kronprinsen til at tage overlede forholdsregler, som senere kunne bruges imod ham.

Wendt bebudede iøvrigt afskedigelse af overpræsident og politimester, idet han lagde skylden for den skete udvikling på *bystyret*, mens det var regeringens forholdsregler, der genskabte roen i byen. Hans generelle vurdering af sagen, i brevet den 13. august, var dog at »man ikke kan sige, at der har været egentlig tumult! Men ond vilje var der« ...

I to efterfølgende breve fra Wendt, den 16. og 23. august, meldes det, at alt nu er roligt i hovedstaden.

Noget senere, den 5. september, beskriver *Bernstoff* situationen således (i dennes brev til *Reventlow*):

... »Iøvrigt kan vi ikke her tale om Ro. Der var et Øjeblik, da Situationen i København var temmelig betænkelig« ...

Nysgerrighed

At disse udsagn fra medierne og fra privat side synes det *generelle* træk at være, at de opløb/optøjer, der i større eller mindre omfang fandt sted i de bevægede dage i den pågældende konfliktperiode, har optaget Københavnerne *mere* end selve den *dybereliggende* årsag til arbejdsnedlæggelserne.

Der har været deltagelse fra både håndværkere og andre borgergrupper, men også af »kåde gadedrenge og nysgerrige kvindfolk«, som »Minerva« beskriver det, og gang på gang fastslås det, at det mest var *nysgerrighed*, der bragte folk sammen i disse situationer. At det så i nogle tilfælde udviklede sig mere voldeligt, og enkelte anholdelser fandt sted i forbindelse med gadeuroligheder, skyldes ifølge diverse udsagn *mere*, at politi og militær (således hestegarden) blev sat ind heroverfor, end at der var tale om oprørstendenser i politisk endsigende revolutionær retning.

Eller som forfatteren af tidsskriftet »*Iris*« fastslog det: »Der er ingen grund til at fæste lid til dem, der påstår, at fransk oprørsånd begyndte frygteligt at spøge i det fredelige lykkelige Danmark« men så meget mere grund til at fæstne sig ved »svendenes faste, men hel sindige fremgangsmåde«.

Der blev nemt trængsel i gaderne i datidens København. (Tegning af Klæstrup)

En lille borgerkrig

I den danske *skønlitteratur* er hverken arbejdervilkårene for 200 år siden eller tømmerkonflikten skildret i nævneværdigt omfang.

En undtagelse er forfatteren *Ebbe Kløvedal Reich*, som i bogen »*Den bærende magt*« skildrer situationen i 1795 gennem en dialog mellem to unge mænd, *Laust*, der lige er kommet til hovedstaden, og *Jørgen*, en »rigtig Københavner«:

... »Åh, der er vel arbejde til en hæderlig mand osse, mente *Laust*.
»Nu skal kongen jo i hvert fald have bygget sig et nyt slot ..

»Okokok, du har meget at lære, sagde *Jørgen* .. Vær du glad for, at du har mødt mig, for jeg ved mere om den her rådne by end ret mange andre. Du skulle have været her sidste år, da slottet brændte. Der var kæmpeflammer i tre samfulde døgn, og det ulmede og oseedede i en hel måned .. Det var det pragtfuldeste syn, jeg har set i mit liv«.

»Men du tager fejl, fortsatte han ... Der bliver ikke arbejde til eneste hæderlig mand. Der bliver en masse arbejde til snydere, spytslikkere, hunde og svin. Men ikke til hæderlige mænd. Du aner ikke engang, hvad en tømmerkrue er, vel?«

Laust mente nok, at han kunne se sådan et værktøj for sig, men han tog fejl. Hele den eftermiddag belærte *Jørgen* ham om, hvad han ikke vidste, og hvor han tog fejl.

Tømmerkruen var ikke et værktøj, men en lille borgerkrig, der havde hjemsøgt hovedstaden sidste sommer. Den begyndte med, at to tømmersvende ville gå fra deres mester, fordi han behandlede dem for ringe. Reglerne for den slags sagde, at man kun kunne gå fra sin mester til skiftedag, som var Mortensdag. Men de gik alligevel og mesteren meldte dem til øvrigheden, der pågreb dem på vej ud ad Vesterbro og satte dem i fængsel på vand og brød.

Men det ville byens andre tømmersvende og en hel del af deres kolleger i de andre håndværk ikke finde sig i. Mange af dem var tyske svende på valsen, og de var ikke vant til at blive behandlet så ringe i det store udland. For resten var de også vant til at blive bedre betalt.

Wagenknecht hed han, der organiserede byens 400 tømmersvende til at nedlægge arbejdet. Han opererede fra Tømmerkroen i Adelgade ...

Hoppe på tungen

Om situationen efter konfliktens afslutning fortæller den unge Jørgen videre i bogen:

»Der må være steder i verden, hvor mennesket bruger sine evner bedre end i den her halvrådne ravnekrog ... Hvordan tror du tømrerskruen endte? Wagenknecht og de andre ledere kom i forbedringshuset og mere end hundrede blev landsforvist! Mestrene sejrede over hele linien, og nu er der ingen svend eller ærlig arbejder i København, der tror at en skrue kan betyde andet end fængsel og ruin ... Du skulle se min fars svende! Efter tømrerskruen ville de hoppe på tungen Krinsen rundt for ham, hvis det skulle være. Det er fordi, der kun er arbejde for snydetampe og spytlikkere og ikke for hæderlige mænd i København. Jeg takker min Gud for, at jeg skal til England ...

»Ingen ærlig arbejder tror nu, at en skrue kan betyde andet end fængsel og ruin«. (Foto: Harry Nielsen).

Senere resultater

Laugskommissionen fortsatte de kommende uger og måneder med at konsultere mestre og svende inden for en række fag, men henblik på en ajourføring af laugsbestemmelserne.

Hvad angik tømrersvendenes fortsatte krav, vendte *tømreremestrene* en måned senere tilbage med de lovede skriftlige svar på svendenes ønsker og bemærkninger om arbejdsgiverne. Det skete i skrivelser til kommissionen den 16. og 22. september 1794, og mestrene reagerede på en måde, der både viste at konflikten var *overstået*, og deres frygt for ændringer i laugsreglerne til fordel for svendene.

Om deres medarbejdere hed det nu:

»Disse folk kaldes tømmersvende da dog næppe een blandt tyve har ringeste begreb om det væsentligste af tømmersprofessionen, og ere ikke andet end simple arbejdskarle, hvis heele konst består i, at hygge eller save et stykke tømmer efter det mål, der foregives dem, og som overladt til sig selv og uden anførsel ville være sig selv og hele verden i kvalitet af tømmearbejdere til liden nytte. Sandelig de kunne med ligeså liden grund kalde et ved dem udført stykke tømmearbejde af ringeste betydenhed deres, som en bogtrykker kan kalde sig forfatter til den bog, der forlader hans presse«.

Punkt for punkt imødegår mestrene nu svendenes udtalelser. De udtrykker forundring over, at svendene (som betegnes »disse personer«) for kommissionen har kunnet få lov til at sige, at det »blot« er deres sved og arbejde, der betales af de byggende – mon mestrenes umage for at forskaffe tegninger, beregninger og overslag samt for at ordinere og have tilsyn ved arbejdet ikke skulle iberegnet?.

Om svendene klager over dårlige lønninger, oplyser mestrene at »selv den dårligste svend fortjente året igennem 85 Rd. 3 Mk. 8 Sk., en sum der ved akkordarbejde let steg til 100 a 120 Rd. – hvilket vi formodede at være en ganske anstændig indkomst for et menneske, der ikke forstår andet end at bruge en økse eller en sav efter anvisning«.

Bedre opsigelsesregler

Selvom tømremestrene ikke mente, at svendene generelt havde nogen grund til klage, ville man dog komme svendene i møde på *nogle* punkter, og konflikten gav således yderligere resultater omend på et senere tidspunkt, idet kommissionens forslag på basis af parternes indstillinger først blev til en egentlig forordning *den 21. marts 1800* – altså 6 år senere.

Mestrene tilbød således at give afkald på deres ret til kun at modtage *opsigelser* til Mortensdag, således at der i stedet kunne indføres en gensidig opsigelse med 8 dages varsel. Hvad *mesterstykket* angik, ville de skænke »hver den, som gjør et antageligt mesterstykke, de udgifter han skal svare til lavets kasse«, og mestrene var parate til at betale ham dagløn i indtil 8 uger, hvis kommissionen kunne acceptere forslaget.

Kommissionen tog positivt imod mestrenes forslag på dette område, men ville ikke imødekomme svendenes krav på *lønområdet*, idet den tog afstand fra deres ønske om officielt fastsatte lønsatser og i stedet anbefalede lønfastsættelser efter den enkeltes dygtighed, og både svende og mestre burde have fuld kontraktfrihed.

Tømremestrene syntes generelt, at svendenes ønsker blev for rigeligt tilgodeset af kommissionen og kritiserede dette så kraftigt, at kommissionen måtte gøre mestrene opmærksomme på, at »vel er der forskiel imellem mester og svend, som imellem husbond og tiener, men den eene havde dog rettigheder såvel som den anden, og den eenes velfærd og lykke var staten og lovgiveren vigtig, såvel som den andens«.

Betænkning året efter

Da laugskommissionen efter yderligere et års arbejde færdiggjorde sin omfangsrige betænkning, som forelå den 23. oktober 1795, lagde den ikke skjul på, at man egentlig anså hele laugsvæsenet for *overflødigt* og *skadeligt*.

Det var også tanker, der var fremme i England og Frankrig i denne tidsperiode, men kommissionen havde ikke mandat til at foreslå en så stor ændring. Den var alene pålagt at undersøge, hvorledes *manglerne* ved laugsordningerne kunne afhjælpes. Den kom med flere forslag i en sådan retning, hvor det allerede nævnte om adgang til at blive mester uden om laugene, var det mest vidtrækkende.

Københavns brand i 1795 hærgede ca. 1.000 ejendomme og lagde 5 bykvarterer næsten øde. Her er lokale borgere i færd med slukningsarbejdet.

Det lod sig da heller ikke gøre. Efter forskellig brevveksling med Kancelliet kom der først en kongelig resolution den 18. juli 1798, og denne fik sin endelige skikkelse i forordningen af 21. marts 1800.

Lønglidning

Resulterede tømmerkonflikten i 1794 ikke direkte i lønforhøjelser var der fortsat mulighed for lønjusteringer gennem bedre individuelle aftaler om akkordløn mv., og mulighederne herfor øgedes betydeligt efter *Københavns brand* den 5.-8. juni 1795.

Denne langt mere omfattende storbrand hærgede næsten 1.000 ejendomme i København, og 5 bykvarterer blev lagt i aske. Håndværkssvende blev igen en mangelvare under den efterfølgende genopbygning, og det gav en naturlig lønglidning, hvor tømmer-svendene i efteråret og vinteren efter storbranden normalt ikke nøjedes med mindre end *halvanden dags løn pr. dag ...*

Da mesterregningerne blev udskrevne i procenter af svendelønnen, fik arbejdsgiverne med et 150 pct mestersalær, rigeligt deres »del af kagen«.

Mestrene var dog stadig ikke meget for at acceptere en »officiel« lønregulering af svendelønningerne. Først i de sidste par år inden århundredskiftet slog dette generelt igennem. Betalingen for *forsømmelsesdage*, som siden 1759 havde været udbetalt med 32 Sk. blev fra 1797 (og frem til 1802) forhøjet til 40 Sk. for tømmer-svendene, og dermed svarende til den normale dagløn på samme tidspunkt.

De tyske svende

Som tidligere beskrevet var det først og fremmest de tyske svende, der i denne tidsperiode var de mest *fagligt aktive* blandt de københavnske tømmer-svende, såvel de tyske, herboende kolleger (bl.a. svende-talsmanden *Wagenknecht*) som de tilrejsende svende i forbindelse med storbyggerierne i hovedstaden efter brandene i 1794 og 1795.

Som nævnt var disse svende vant til en anden form for konfrontationer fra deres hjembyer i Nordtyskland. Dertil kom det indlysende forhold, at disse yngre, tilrejsende alle samledes på Tømmer-kroen og dér havde rig lejlighed til at drøfte de daglige løn- og

I 1796 fik de københavnske murersvende gennemtrumfet at også tilrejsende kolleger, bl.a. fra Tyskland, skulle være organiserede i svendelaug.

Her er stenhuggere og murere på en byggeplads fra 1700-tallet.

arbejdsvilkår og sammenligne dem med andre fag- og vilkår i København og i deres hjemland.

Som bekendt var det netop de tyske svende som myndighederne udviste af landet i august under konflikten – sammen med enkelte danske. Det var et resultat, som passede *mestrene* udmærket men også visse danske håndværkssvende, som ikke brød sig om denne tyske dominans i krav (og sprog) blandt deres kolleger.

Mestrenes utilfredshed hermed fortsætter. I december 1795 skriver de københavnske tømremestre således, at »svendes, især de tyskes selvrådighed til betydelig byrde for publikum, som bekendt er stegen meget højt« og tilføjer, at »det blot er udlændere, som efter gammel sædvane med så megen dristighed forlange landets love tilsidesatte«. Her henvises til, at det navnlig var tyske svende, der benyttede de lettere muligheder for at blive mestre.

Året efter opstod der en direkte konflikt mellem *danske* og *tyske murersvende* i København. De tilrejsende svende boede, som sædvanlig inden for håndværksfagene, i deres herberge, Murerkroen, og de tyske svende klagede over at de blev chikaneret – og endda fik prygl – i herberget. De ønskede endvidere at kunne indskrive sig *direkte* hos deres mester uden at skulle optages i laugsrullen (og betale herfor).

Den 29. maj 1796 udviklede der sig et slagsmål mellem de danske og tyske svende, og de danske murere forsøgte endvidere at holde tyske kolleger, der ikke var indskrevet i laugget, ude af arbejdspladserne. Man henvendte sig med dette krav både til Magistraten og til Kancelliet, som dog nødtigt ville inddrages og henviste laugget til selv at ordne striden.

De tyske svende prøvede en modaktion ved at gennemføre deres egen strejkeaktion på de københavnske byggepladser, men sagen endte for retten, hvor de danske svende lovede ikke mere at »afstraffe« tyskerne. Til gengæld fastholdt de, at de tilrejsende *skulle* være fagligt organiserede i svende-laugget, og 55 tyske murersvende lod sig derefter indskrive i laugsrullen.

Når de tyske og danske svende samarbejdede *inden* for laugsrammerne, syntes det dog som om forholdene var mere fredelige og konstruktive. Det oplyses således i 1798 om forholdene i tømmerfaget, at de skiftende old geseller (svende-talsmænd) skiftevis er danske og tyske, »således, at når den som fratræder, var tysk, vælges en dansk i hans sted, og så fremdeles«.

1800-forordningen

Efter 6 års overvejelser i laugskommissionen kom så endelig 1800-forordningen til verden med det første samlede forsøg på at behandle for arbejderne så væsentlige spørgsmål som deres organisationsret, opsigelsesregler og øvrige arbejdsvilkår. Forordningen, der først 32 år senere kom til at gælde også resten af landet, understregede allerede i indledningen sin hensigt nemlig af afskaffe fordomme og misbrug inden for håndværkslaugene, »som have skadelig indflydelse på denne borgerklasses moralske og økonomiske forfatning«.

Det var endvidere meningen med de nye regler at »retten til næring lettes« samt »flid og oplysning fremtrives«.

I pag. 1 fastslås således kontraktfrihedens principper for både mestre og svende, hvorefter de skal stå mestre og svende i alle laug frit for at indgå kontrakter med hinanden om de vilkår de selv bedst kan blive enige om, såvel i henseende til opsigelsesperiode, løn som alle andre bestemmelser, der lovligt kan aftales mellem dem.

I stk. 2-5 gives der praktiske anvisninger på kontrakternes indhold og udfyldelse, medens det i stk. 6 bestemmes at i tilfælde hvor der ikke er indgået en sådan skriftlig kontrakt, skal opsigelser fra begge parter side – ske med 14 dages varsel. Dog må en svend, som står i gæld til mesteren, ikke forlade dennes tjeneste uden hans samtykke, ligesom han skal gøre aftalt arbejde færdig inden fratræden.

Det fastslås derefter i forordningen, at hvis mesteren uden lovlig grund giver svenden sin afsked uden forudgående opsigelse eller i strid med den indgåede kontrakt, skal han betale ham 2 Mark dagligt for den tid, der mangler i opsigelsesperioden og svenden desuagtet være berettiget til at søge arbejde andetsteds. Modsat bestemmes det, at hvis svenden forlader mesterens tjeneste i utide eller uden opsigelse, bør han – foruden at erstatte mesteren den ham derved tilføjede skade og tab – straffes med 4 dages fængsel på vand og brød.

Forbedringer

Flere svendelaugs klager over ensidige opsigelsesregler var dermed taget til følge i den nye forordning. Således var der i laugsartiklerne af 1741 og 1751 for tekstilindustriens arbejdere bestemt, at arbejderne selv skulle sige op 14 dage i forvejen, medens det stod mesteren frit at afskedige en arbejder straks han var utilfreds med denne. For dugmagerlaugets svende blev reglerne endnu mere ugunstige i 1775, da svendenes opsigelsesfrist blev udvidet til 6 uger. Håndværkssvende og industriarbejdere fandt denne ensidige forpligtelse uretfærdig, hvorfor der som nævnt i forbindelse med tømmerstrejken i 1794 blev stillet det nu opfyldte krav om en 14 dages opsigelsesfrist for begge parter.

Bestemmelsen om at svenden først skulle betale sin gæld til mesteren inden fratreden var et stort problem og følte af mange arbejdere som et faktisk stavnsbånd. Ofte var mestrene mere end villige til at give de ansatte forskud for dermed at fastholde deres arbejdskraft, hvortil kom at den periodiske arbejdsløshed ofte gjorde det livsnødvendigt for arbejderne at sætte sig i gæld på denne måde.

Inden for flere af de nye industrier bl.a. i tekstilindustrien var der ofte råvare- eller kapitalmangel, hvor produktionen gik i stå i kortere eller længere perioder, og hvor arbejderne så ramtes af arbejdsløshed.

Organisationsretten

Som allerede beskrevet havde 1700-tallets lønmodtagere ingen form for organisationsret, som vi kender den i dag.

Enhver »tagen sig selv til rette«, arbejdsnedlæggelse eller »sammenrottelse« fra arbejderne side blev behandlet som opsætsighed og straffet strengt – efter omstændighederne med fængsel, fæstningsarbejde eller endog med straf på livet.

Man tillod svendene at have deres egne syge- og begravelseskasser under de pågældende laugs kontrol og at vælge deres egne repræsentanter (oldgesellerne) til at forhandle med laugene og myndighederne, men her ud over tåltes ingen organisationsdannelse. Også på denne baggrund var tømmerstrejken således et alvorligt, kollektivt anslag imod ikke bare mestrene, men mod hele arbejdsmarkeds- og samfundssystemet på daværende tidspunkt.

I 1800-forordningens pag. 2 tages der nu stilling til straffe for overtrædelse af svendenes frie ret til at søge arbejde hos en anden mester, men samtidig indføres skærpede straffe i de tilfælde, hvor svendene måtte prøve at blokere en mester ved at nægte at arbejde for denne.

I forordningen hedder det, at der i nogle laug har indsneget sig det misbrug, at den svend, som forlader en mesters tjeneste, ikke straks må antages af en anden mester og endog skal forlade staden i flere måneder inden dette må ske. Dette erklæres nu som ulovligt, og det bestemmes, at en svend i sådanne tilfælde enten skal have tilladelse til at arbejde hos en frimester eller have bevilling til selv at arbejde som frimester, hvis ingen anden mester af lauget vil antage den pågældende.

Hvis nogle af laugets mestre ligefrem aftaler ikke at tage en eller anden svend i deres tjeneste, betragtes dette som ulovligt, og enhver der har taget del i denne ulovlige handling, skal bøde 50 Rigsdalere til byens fattigkasse, hvorimod svenden, dersom han er uskyldig og intet arbejde kan finde, skal have ret til at blive frimester.

Samtidig fastslås det, at hvis svendene skulle »driste sig til at overlægge og indgå en lige så lovstridig aftale imellem dem ikke at ville arbejde hos hin eller denne mester«, så skal ophavsmanden til et sådant kollektivt kampskridt dømmes til at arbejde et eller to år i forbedringshuset og et sådant laugs svende fratages tilladelse til at have herberge eller forsamlingsstue (som f.eks. Tømrerkroen).

I forordningens pag. 3-5 fastsættes bestemmelser til afskaffelse af den såkaldte omskuening eller tvang til ledige svende til at tage tjeneste hos laugets mestre efter omgang, og det bestemmes hvorledes stillingsopslag skal finde sted.

Laugskommissionens ønsker om en liberalisering af adgangen til at blive svend og senere håndværksmester understreges i pag. 6, hvor det bestemmes at enhver der har lært et håndværk hvad enten dette er sket ved hjemmeundervisning, på et sted, hvor der ikke er et laug eller på anden måde, skal have ret til at blive svend eller mester, når han alene ved at gøre forsvarlig svende- eller mesterstykke godtgør, at han forstår – og har lært håndværket.

Nej til fordomme

I pag. 7 gøres der forsøg at afskaffe nogle af de gamle laugsskikke med den begrundelse at »vi vil ikke tåle, at laugene i nogen henseende står under nogen tvang af udenlandske laugsfordomme, vedtægter eller skikke, der strider mod vore love«. Således skal nu afskaffes alle skikke og ceremonier, der bærer præg af »ældre tiders rå og vilde skikke, såsom behøvling, sværten i ansigtet og deslige«. Der nævnes andre eksempler og i stk. 5 understreges det at de såkaldte geburtsbriefe eller døbeattester som bevis på at man er født af »ægte forældre«, herefter skal anses for aldeles uforholdne, »da den sunde fornuft tilsiger, at den svend der forholder sig ærlig og skikkelig i sit levned samt duelig i sin håndtering, fortjener borgerlig agtelse – uden hensigt til hans fødsel eller hans forældres kår«.

Skulle en mester eller svend alligevel forkaste en svend eller dreng grundet manglende geburtsbrief, koster det en bøde på 8 rigsdaler til byens fattigkasse og nægter en anden svend at arbejde sammen med den pågældende, straffes denne med vand og brød i 4 dage. Sker det oftere fordobles straffen hver gang.

I forordningens pag. 8 fastsættes straffebestemmelser, hvis nogen bebyrdes med omkostninger i forbindelse med at gøre svende- eller mesterstykke (d.v.s. gaver eller traktementer til oldermænd og skuemestre). Sker det alligevel, skal pengene betales tilbage og betales en bøde af dobbelt størrelse til fattigkassen.

Fabrikslaug

På et enkelt område stillede myndigheder og mestre sig velvilligt til arbejdernes organisatoriske bestræbelser, nemlig hvor disse tog sigte på at afbøde følger af sygdom, alderdom og død. Ved etableringen af de såkaldte fabrikslaug overførte man til disse den for håndværkssvendene gældende forpligtelse til at betale syge- eller tidepenge til en fælles kasse.

For dugmagerlauget gjaldt således fra 1741 den bestemmelse, at svendene hvert kvartal skulle betale 24 skilling til svendenes kasse til udgifter ved syge svendes pleje og afdøde kollegers begravelse. Skete betalingen ikke, skulle mesteren fradrage beløbet i lønne og indbetale dette. Svendekassen var i oldermændens varetægt og han og de to ældste svende (oldgesellerne) havde nøglerne til pengekassen!

Lignende bestemmelser var indført for andre arbejdergrupper, også for svende der ikke var laugs-organiserede bl.a. skibsbygger-svendene (fra 1757). I det store og hele kom denne udvikling dog ikke de ufaglærte og uorganiserede arbejdere til gode. Blev deres helbred ødelagt eller blev de for gamle til at kunne arbejde, fik de deres afsked og så måtte fattigvæsenet yde dem bistand.

I 1800-forordningens pag. 9 fastlægges nu fabrikslaugenes rolle nøjere og i det efterfølgende kapitel understreges magistratens pligt til at føre tilsyn med disse laug, herunder at der aflægges »vedbørligt« regnskab for svendenes tide- og sygepenge og de pågældende regler forklares på laugsmøderne – til efterretning og efterlevelse.

Behandling af tvistigheder

I forordningens paragraf 11 foretager laugskommissionen derpå en nøjere fastlæggelse af forholdet mellem svende og mestre i tilfælde af tvistigheder. Som bekendt var dette en væsentlig anke fra tømmer-svendene under 1794-begivenhederne.

I stk. 1 bestemmes det, at tvistigheder mellem mestrene, der angår deres håndteringer samt mestres, svendes og drenges »besværing over fornærmelser, der kunne finde sted mellem dem indbyrdes«, skriftlig eller mundtligt kan andrages for politiretten.

Denne skal i overensstemmelse med en forordning fra 1793 søge at opnå forlig mellem parterne og hvis ikke, afgøre sagen ved dom.

Frygten for kollektive kampskridt fra arbejderside viser sig tydeligt i bestemmelserne i stk 2:

– *»Når en svend tror sig forurettet, og desformedelst beføjet til at klage, da skal han selv desangående fremsføre sin anke, og han må aldeles ikke overtale eller ophidse andre, til at tage del i den ham alene vedkommende sag«.*

Videre hedder det:

»Befindes nogen at forlede sine medbrødre eller andre uvedkommende til at tage del i hans særskilte trætte, da skal han straffes med 4 dages fængsel på vand og brød, men dersom nogen uro eller uorden derved stiftes, da skal han anses og dømmes som hovedmand efter lovens strengthed, i forhold til graden af den ulempe samme måtte medføre«.

Laugskommissionen indrømmer i det efterfølgende stk. 3 dog laugenes mestre og svende en mulighed for henvendelser om fælles anliggender, til myndighederne.

Det skal i så fald ske skriftligt og af oldermanden samt oldgesellen overleveres til magistraten. I påkommende tilfælde kan sådanne henvendelser så videregives til de pågældende kollegier (ministerier) og slutteligt til kongen »når sagens natur det kræver«, som det hedder i denne bestemmelse.

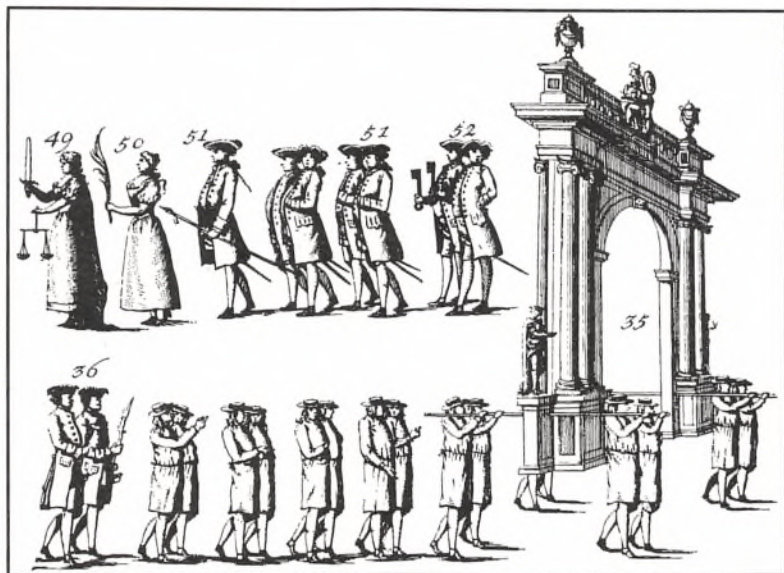
I de kommende afsnit fastslås det at svendene skal behandles med godhed og anstændighed af mestrene, men til gengæld må vise deres arbejdsgivere tilbørlig agtelse og lydighed! Hvis en mester overfalder sin svend med skældsord, skal han give ham en æreserklæring i politiretten og betale 2 Rigsdaler til byens fattigkasse – er der tale om legemligt overfald, straffes han, ligesom det var øvet imod en fremmed.

Skulle modsat en svend forhåne eller fornærme sin mester, skal han give ham en undskyldning samt hensættes i fængsel på vand og brød i 4 dage. Dersom han slår mesteren, straffes svenden med 2 måneders arbejde i forbedringshuset. Dog finder denne sidste straf ikke sted, når han selv først er blevet overfaldet og blot forsvarer sig, hedder det i denne bestemmelse – åbenbart med godt kendskab til de daglige forhold på datidens arbejdspladser.

»Sammenrottelse«

I de følgende bestemmelser tages der så fat på individuelle – og fælles aktioner fra svendeside. I stk. 7 fastslås det, at hvis en svend viser modvillighed eller trodsighed mod mesteren, straffes han efter sagens beskaffenhed, enten med bøder til fattigkassen på til 2 Rigsdaler eller med fængsel på vand og brød fra 2-4 dage. Udebliver en svend uden lovligt forfald fra værkstedet eller det sted, hvor han skulle arbejde, skal han for hver forsømt arbejdsdag bøde 48 Skilling, til lige deling mellem mesteren og stadens fattige ...

Dersom flere eller alle svende, efter overlæg, forlader værkstedet og mesterens arbejde, skal de hver for sig betale den nævnte bøde dobbelt og hovedmanden desuden sættes i fængsel på vand og brød i 4 dage. I stk. 10 siges det direkte (vel med tømmerstrejken i erindring), at skulle nogen helt laugs svende vedtage at forlade arbejdet, bør ophavsmanden til en sådan sammenrottelse dømmes til at arbejde i rasphuset i 2 år og laugets svende ikke mere have tilladelse til at herberge eller forsamlingsstue.

Magistraten skulle føre tilsyn med at »laugenes samlings holdes med orden og anstændighed«. Det var normalt ikke noget problem, som det fremgår af dette højtidelige optog, hvor de københavnske snedkermestre – og svende i fælleskab bærer et nyt laugsskilt til det ombyggede laughus i Grønnegade, den 7. maj 1770. Forrest går to kvinder med retfærdighedens og fredens symboler, bagest to svende med laugsladens forgyldne nøgler, og nederst bæres en portal af læredrengene.

Om endnu mere kollektive kampskridt bestemmes det i stk. 11, at

»dersom deres forvovenhed skulle gå så vidt, at de turde søge at forlede andre laugs svende til at følge deres eksempel og tage del i deres opsætsighed imod lovene, da bør de, som den offentlige roligheds forstyrre, straffes med fæstningsarbejde i jern i 6 år og udvises af landet. Da bør også de andre laugs svende, der har deltaget i sådan stempling, dømmes efter reglerne i stk. 10«.

I stk. 12 bringes svendenes tillidsrepræsentant, oldgesellen, i det klassiske dilemma om dennes pligter i forhold til love og regler, når han samtidig skal være solidarisk med kollegerne. Det hedder ordret, at »der pålægges enhver oldgesel, som en hellig og ufravigelig pligt, såsnart der spores overlæg til at stifte uro og uorden, som han ikke ved sin mellemkomst har kunnet forekomme (forhindre), straks at anmelde sådant for politimesteren. Unnlader

oldgesellen dette, da skal han anses som hovedmand i sammenrottelsen, såfremt ophavsmændene ikke blandt de øvrige kunne udfindes og overbevises«.

Medens der således i 1800-forordningen tages skærpede bestemmelser i brug overfor håndværkssvende, der måtte driste sig til at være fagligt aktive og ikke mindst oldgesellen pådrager sig et tungt ansvar som »automatisk« hovedmand bag enhver aktion, hvis han ikke angiver nogle af kollegerne, tages der noget mere lempeligt fat hvad angår håndværksmestrene.

Herom siges det, at man har tillid til at der ikke kan finde »overlagt opsætsighed« sted iblandt dem, som edsvorne borgere og mænd af sat alder. Men skulle det dog alligevel ske, da bør de skyldige derfor tiltales og dømmes ved Hof- og stadsretten efter de almindelige loves foreskrifter, og ifald et helt laug gjorde sig delagtig, bør dette straks ophæves.

Børn og lærlinge

Børn og unges arbejde var også et velkendt begreb for 200 år siden. Brugen af lærlinge inden for håndværksfagene var en veletableret del af arbejdsmarkedet, hvorfor lærlingeforholdene også blev behandlet af laugskommissionen.

I forordningens pag. 14 bestemmes det således, at når en dreng kommer i lære, skal mesteren oprette en skriftlig kontrakt med drengens forældre, formynder eller andre, der sætter ham i tjeneste hos mesteren. Kontrakten skal indeholde regler om læreforholdets varighed og andre bestemmelser.

Om svendenes behandling af lærlingene siges det i pag. 15, at ingen svend skal have ret til at befale over andre drenge end dem, der er foresat ham af mesteren. Han må ikke bruge lærlingene til ærinder, der er håndværksarbejdet uvedkommende uden mesterens samtykke, ligesom svendene ikke – uden mesterens udtrykkelige tilladelse – må »revse nogen dreng med hug« ...

I pag. 16 fastslås det, at det er mesterens ansvar at drengene efter endt læretid kan aflægge en god svendeprov og hvis ikke, skal mesteren bøde 50 Rigsdalere til byens fattigkasse. Mestrene skal endvidere behandle lærlingene som »gode husbonder og ikke bruge dem til sværere arbejde, end deres kræfter kan, uden skade for deres helbred, tåle«. Der er også bestemmelser om bøder fra 4-20 Rigsdalere, hvis en læredreng mishandles og tager denne skade

»Svendene bør behandles med godhed og anstændighed af deres mestre«, blev det fastslået i laugsforordningen år 1800.

Her ses flere københavnske arbejdstyper fra 1790-erne, tegnet af C.D. Fritsch.

heraf »på helbred eller lemmer«, straffes mesteren som »fornærmelsen var sket imod en fremmed«. Uden for håndværksfagene tog børnearbejdet et voksende omfang i 1700-tallet i takt med den øgede industrialisering. Desuden så både myndigheder og arbejdsgivere med velvilje på denne del af arbejdsmarkedet – som et gavnligt middel til at vænne ungdommen til flid og samtidig holde lønnen nede generelt!

Ved oprettelsen af det kgl. opfostringshus i København i 1753 bestemtes det, at de der anbragte 200 drenge, fra deres 5. år skulle »vænnes til spinden af ulden og linned, til strikning og siden til vævning og andet i fabriker forefaldende arbejde«.

Børnearbejdet begrænsedes ikke til tekstilindustrien, men spillede bl.a. en forholdsvis stor rolle i tobaksindustrien. Af 47 arbejdere ved Michael Jeegs tobaksfabrik i Ålborg i 1798 var de 29 børn, »mest små«, Chr. Winthers fabrik i samme by beskæftigede 22 børn mod 20 voksne, og på Fønss' fabrik i Århus var i 1789 forholdet 26 børn mod 16 voksne.

Maskinernes indførelse betød langt fra nogen formindskelse i børnearbejdet – tværtimod. Mange maskiner blev udelukkende passet af børn, og ved andre kunne selv små børn bruges som hjælpearbejdere. Quist klædefabrik i Ålborg var (i 1815) 28 voksne og 19 børn beskæftigede ved maskinerne, og på Modewegs klædefabrik i Dr. Tværgade, København, var forholdet 91 voksne og 50 børn (i 1819).

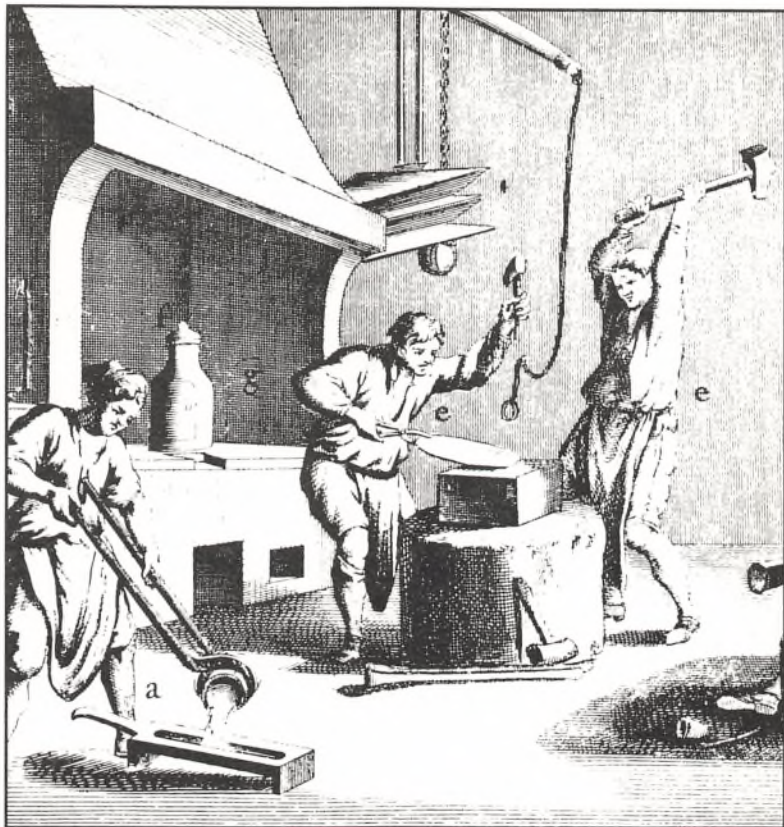
Plads i byrådet

At 1800-forordningen var et led i den generelle samfundsudvikling fremgår yderligere klart af pag. 17, hvor kommissionen nu giver håndværksfagene løfte om pladser i hovedstadens byråd (de såkaldte 32 mænd) og til ansættelser som medlemmer af magistraten.

Det bestemmes, at når der bliver ledige pladser iblandt »stadens 32 mænd« skal halvdelen fremover besættes med kunstnere, fabrikeurer eller håndværkere, for at disse befolkningsgrupper kan »komme i lige betragtning med andre hæderlige borgere«, som det udtrykkes.

Det var i 1. omgang håndværksmestrene, der fik gavn af disse byrådspladser.

Der skulle gå mange år inden *svendene* og andre arbejderrepræ-

1800-forordningen gjorde det lettere for håndværkssvendene at blive selvstændige gennem adgangen til at blive frimestre. Her er arbejdet i fuld gang i en sølvsmedie (efter endnu en af Denis Diderots tegninger fra 1760-erne).

sentanter blev byrådsmedlemmer og mere end 100 år inden en håndværkssvend blev en af byens borgmestre (DsF-formanden, malersvend *Jens Jensen* blev finansborgmester på Københavns Rådhus i 1903).

Frimester-ordningen

1800-forordningens kap. I afsluttes med en *paragraf 18*, hvori der gives en mester mulighed for at »gå tilbage« og arbejde som svend i en given periode, uden derved at tabe adgang til igen at indtræde som mester i lauset.

Derefter omhandler 2. *kapitel* »håndværkssvendes adgang til at blive frimestre samt bestemmelser for disses rettigheder og pligter« – et hovedpunkt i laugskommissionens indstilling om en friere adgang for svendene til at blive mestre uden om laugsordningen.

Statsrådet ønskede dog ikke at gå så vidt som kommissionen. Til lov ophøjedes derfor kun (i kap. 2) den ene halvdel af kommissionens forslag, hvorefter det tillodes indfødte håndværkssvende efter 4 år, fremmede efter 6 års arbejde at løse *borgerbrev* som frimestre. Man fik således ret til at drive selvstændig virksomhed inden for sit fag, men måtte til medhjælp kun have een arbejdsdreng og *ingen* svende. Den pågældende dreng måtte frimesteren først antage efter 2 år som mester. Drengen kunne dog kun ved en laugsmesters hjælp blive svend.

I forordningen er der således ikke tale om at en frimester efter en vis tid skulle kunne fordre at blive *laugsmester* – hvilket var kommissionens (og tømrersvendenes) indstilling.

Mestrene var imidlertid utilfredse nok med indholdet i forordningen bl.a. reglerne om at en dreng kunne blive svend uden at have stået i lære; endvidere at en svend ikke uden sin mesters tilladelse måtte revse en dreng med hug samt at en mester »der beegnede sin svend med skældsord« skulle gøre ham en æreserklæring for retten ...

Selvom kommissionsmedlemmer som *Colbjørnsen* og ligesindede havde ventet sig meget af frimester-institutionen – at den dygtige håndværkssvend fik lettere mulighed for at blive selvstændig – blev ordningen faktisk kun benyttet i ringe omfang. Rimeligvis fordi det kneb for de interesserede svende at skaffe den fornødne kapital til at starte som mestre.

Viste vej

Med 1800-forordningen »angående håndværkslaugene i Kjøbenhavn« var der således sat et formelt punktum for laugskommissionens forudgående indsats – og for den storkonflikt seks år tidligere, der satte kommissionsarbejdet i gang.

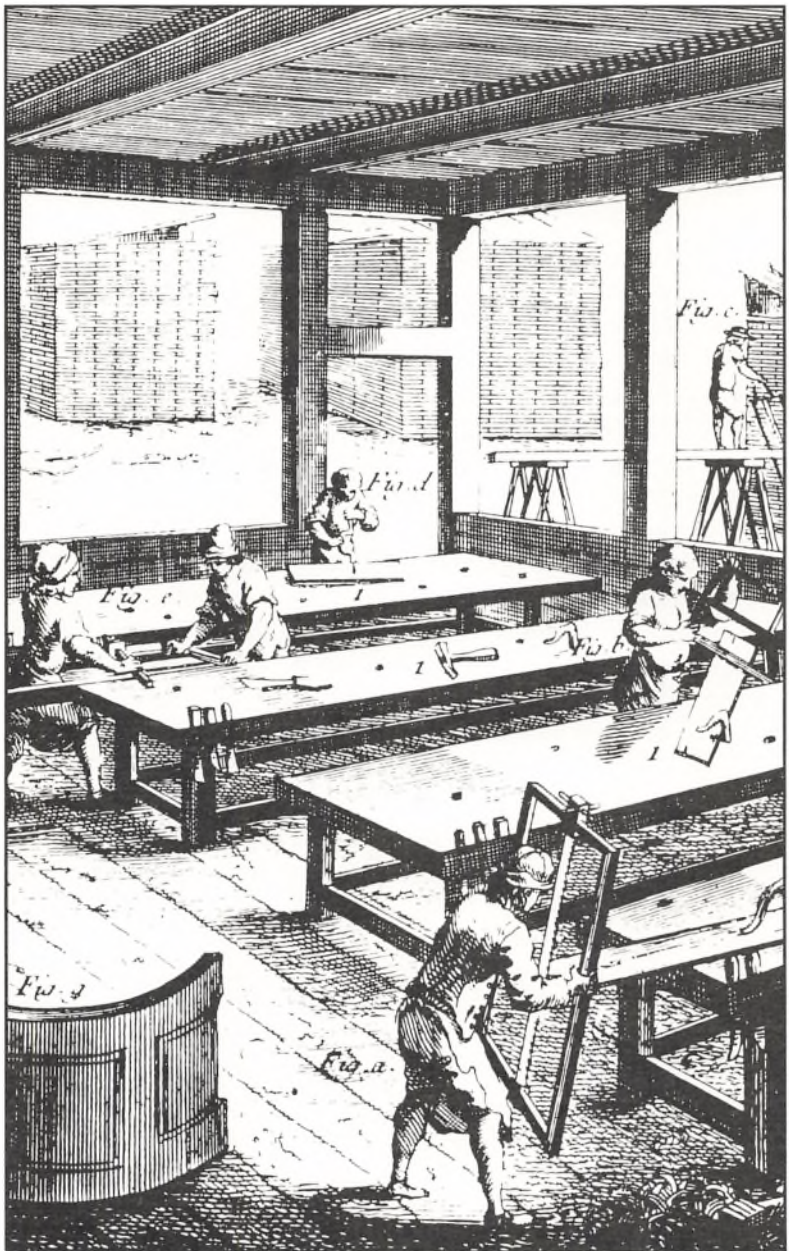
Som i andre afgørende konflikter i dansk arbejdsmarkeds-historie er det vanskeligt at udpege en klar vinder (og taber), især på lidt længere sigt, når tømmerstrejkens resultat således først kunne endeligt opgøres seks år senere, med den her skildrede lovgivnings gennemførelse.

Samfundsudviklingen på det pågældende tidspunkt spiller også en afgørende rolle. Der var således en reform-bevægelse i gang bl.a. blandt medlemmer af laugskommissionen, som gerne så en lignende frigørelse for håndværkssvendene som for bondestanden – *retten til fri næring* uden snærende bånd og optagelse som fuldgyldige medlemmer af borgerskabet.

Blandt disse »reform-venner« men også i andre dele af borgerskabet incl. embedsmændene, var der allerede før tømmerkonflikten en livlig debat *for og imod laugene* d.v.s. for og imod en mere eller mindre begrænset næringsfrihed, og igennem hele enevælden er der en vis *fjendtlig* holdning til stede imod hele laugssystemet og dets særegne regler og skikke.

Tømmer-svendene – og andre håndværkssvendes krav i 1794 om bedre løn – og arbejdsvilkår og ikke mindst lige rettigheder (og pligter) i forhold til mestrene, blev således af kommissionen og senere af lovgiverne benyttet til at *fastslå* disse pligter og rettigheder for begge parter men *også* at give friere muligheder for svendene til selv at blive optaget i borgerskabet som håndværksmestre.

Det var dog også *afgørende* for både konge, statsråd (og mestrene) at *soge forhindret* lignende »sammenrottelser« blandt håndværkssvendene fremover. Forordningens straffebestemmelser herom overfor svendene kan, set med vore dages øjne, syntes *særdeles skræppe*, men dette synspunkt var næppe almindeligt i år 1800, i sammenligning med 1734-lovgivningen, hvor aktionerende i værste fald kunne miste livet.

Tømmerkonflikten og opbakningen fra andre håndværkssvende gav resultat af betydning for lønarbejderne og for håndværksfagene i det hele taget. Her er snedkerne i gang på en datidig arbejdsplads.

På den anden side set, indeholdt 1734- og 1749-forordningerne større muligheder for milde straffe, hvis domstolene *skønnede* dette. 1800-loven fastsatte en mere stram strafferamme – uden mulighed for sådanne udsving i de enkelte tilfælde.

Godt resultat

Alt i alt må resultatet af tømrerstrejken betegnes som *positivt* for de aktionerende – men altså først efter en årrække. Kravet om en generel lønforhøjelse blev godt nok ikke imødekommet, men som nævnt betød det i praksis mindre, da den travle byggeperiode efter branden i hovedstaden i 1795 resulterede i betydelige lønstigninger.

Af samme årsag var også *beskæftigelsen* blandt de københavnske håndværkere stigende i disse år. En opgørelse i december 1798 fra tømrerlauget til magistraten med en fortegnelse over faste og løse tømrersvende (de løse er kun midlertidigt beskæftiget f.eks. tyske svende) viser således, at der i 1791 var 380 tømrersvende i København (deraf 80 løse), tallet steg i konfliktåret 1794 til 461, (80 løse), året efter 563 og i 1798 var tallet oppe på 709.

Svendeklasse

Uanset de resultater, som tømrersvendene og deres medstrejkende kolleger fra andre fag, havde opnået under selve konflikten og i årene derefter, må det kunne fastslås, at tømrerstrejken 1794 var et vigtigt skridt på vejen til dannelsen af en egentlig svendeklasse, bevidst om egen styrke, og uden uafsladeligt at skelne til tidspunktet, hvor man kunne etablere sig som mester.

Hele forspillet til konflikten, de aktionerendes fasttømrede(!) sammenhold under arbejdsnedlæggelserne, og indsamlingen blandt de københavnske kolleger for at betale skipperen, der sejlede de landsforviste tilbage fra Tyskland, viste en *klar arbejderholdning* vendt imod arbejdsgiverparten.

At både myndigheder og mestre havde betydelig *respekt* for dette sammenhold viste de voldsomme indgreb i form af fængslinger og landsforvisninger, men også »herrerne og mestrenes« velvilje ved at give svendene visse indrømmelser samt at lade en hel kommission undersøge forholdene med henblik på forbedringer.

En egentlig *konfrontations-kurs* i forholdet mellem arbejdsgivere

og lønarbejdere var inden tømrerstrejken, generelt noget ukendt. Derfor gjorde begivenhederne i 1794 både mestre og myndigheder usikre – og måske klare over, at nye tider var på vej også for arbejderklassen.

Så længe 80 pct af befolkningen boede på landet, som tilfældet var i slutningen af 1700-tallet (kun 175.000 boede i byerne), var der dog lang vej endnu en lønarbejderklasse var en realitet. Først den egentlige *industrialisering* i sidste halvdel af 1800-tallet, satte gang i byudviklingen (1880 boede 300.000 i byerne) med deraf følgende arbejderkvarterer – miljø – og organisationer af faglig og politisk art.

Faglig solidaritet

Begivenhederne inden for håndværksfagene i 1700-tallet, kulminerende med 1794-konflikten, har dog haft stor betydning for fagbevægelsens kraftige udvikling 100 år senere.

Således blev 80 pct af 1870-ernes fagforeninger i København oprettet inden for fag, der tidligere havde været organiseret i svendelaug, og de stærkeste fagforeninger var fra starten murernes, tømrernes, bygningsnedkernes og blikkenslagernes, som alle havde haft stærke og velfungerende svendelaug indtil da.

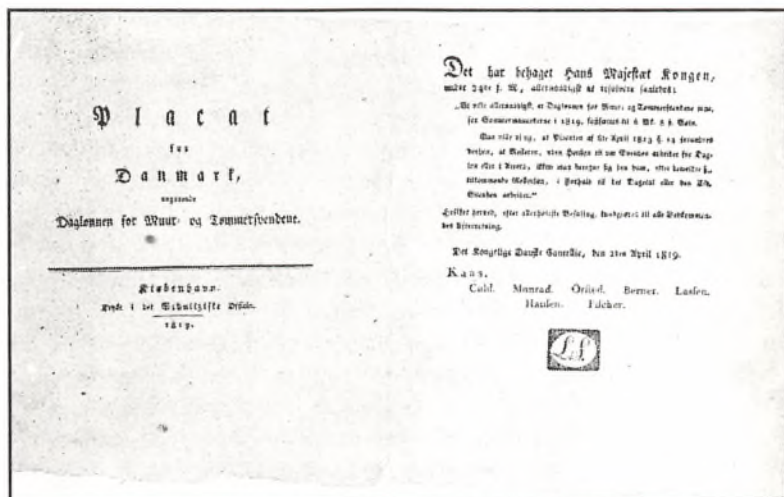
I de efterfølgende årtier kom også de ikke-faglærte til at spille en afgørende rolle i dansk fagbevægelse, men den gennem flere århundreder skabte tradition inden for de faglærtes rækker, for reelle *modsætningsforhold* mellem mestre og svende omkring løn- og arbejdsforholdene, men også for et *interessesfællesskab* omkring udviklingen inden for faget og lauget, har utvivlsomt spillet en *meget vigtig* rolle i fagbevægelsens historie.

Der kan anes en linie fra laugskommissionens forslag i 1794-95 opfulgt af 1800-forordningens bestemmelser om *anerkendelse af svendenes rettigheder* i forhold til mestrene og *faste rammer for strafudmålinger ved arbejdsconflikter*, til bestemmelserne i *Septemberforliget* i 1899 mellem Dansk Arbejdsgiverforening og De samvirkende Fagforbund, med anerkendelse af lønmodtagernes *frie organisationsret* og *indførelsen af en voldgifts-instans til behandling af arbejdsconflikter*.

Selvom forholdene var vidt forskellige, kunne der både under konflikten i 1794 og under Stor-lock ouden i 1899, iagttages en *solidaritet* blandt arbejderne inden for de berørte fagområder, som

vakte respekt i andre befolkningsgrupper, og som var medvirken-
de til positive løsninger i den sidste ende.

Samtidig slog disse (og andre) konflikter på det danske arbejds-
marked ikke mere i stykker mellem parterne, end at *samarbejdet*
ud fra interessefællesskabet om produktion og beskæftigelse, kun-
ne genoptages bagefter. *Reformismen* (fagligt og politisk) på ar-
bejdsmarkedet var – og er – en realitet.

*Det skulle endnu vare længe før lønfastsættelsen blev en sag direkte
mellem parterne. Her ses en bekendtgørelse fra det kongelige kancelli
fra 1819 om »daglønnen for muur- og tømrersvendene«.*

Kildehenvisninger

- Bengtsson, Preben: Tømrere i Danmark, Dansk Tømrerforbund i 75 år, (Dansk Tømrerforbund, 1965).
- Bludnikow, Bent: Tyske svende, (Siden Saxo nr 4, 1985).
- Borchsenius, Otto og Fr. Winkel Horn: P.A. Heibergs udvalgte skrifter, (Otto B. Wroblemskys forlag, 1884).
- Bruun, Henry: Den faglige arbejderbevægelse i Danmark indtil år 1900, (Nordisk Forlag, 1938).
- Bruun, Malthe Conrad: Vækkeren. Et Blad for Meenig Mand, (1.-3. udgaver 1794, Rigsarkivet).
- Dagligliv i Danmark, (Bind III og IV, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck A/S, 1971).
- Dahl, Børge: Håndværkets, handelens og industriens udvikling indtil 1848, (Fari-Print, Roskilde, 1981).
- Dansk Kancelli: Kommissionen ang. lavene i København 1794-1802, (Kommissionsprotokol m.v., Rigsarkivet).
- Elkjær, Bendt: De uroelige tømmer svenne, (Gyldendal, 1975).
- Engberg, Jens og Ejner Friis Pedersen m.fl.: Dansk Arbejderbevægelse, (SFAH, 1976).
- From-Petersen, C.: Festskrift i anledning af Dansk Tømrer-Forbunds 25 års jubilæum, (Dansk Tømrer-Forbund, 1915).
- Historikergruppen Fempas: Det arbejdende folks kulturhistorie, (Bind II., Udgivet af SID/Fremad, 1987).
- Holm, Edvard: Danmarks Riges Historie 1699-1814, (Det Nordiske Forlag, 1904).
- Jørgensen A.D.: Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie, (Udvalget for Folkeoplysnings Fremme, 1882).
- Jørgensen, J.O. Bro: Industriens historie i Danmark, (Gads forlag, 1943).
- Kiøbenhavnske Tidender, (Årgang 1794, juli-august-september, Rigsarkivet).
- Koch-Olsen, Ib: Kampens gang, (Udgivet af LO, 1973).
- Krogh, Tyge: Staten og de besiddelsesløse, (Odense Universitetsforlag, 1987).
- Krogh, Tyge: Mod dovenskab og ørkesløshed, (Siden Saxe nr 4, 1985).
- Love og forordninger 1785-1813, (Udgivet »efter Indenrigsministeriets Foranstaltning, 1882).
- Manniche, Jens Chr.: Den københavnske tømmerstrejke 1794, (Jysk Selskab for Historie, Universitetsforlaget i Århus, 1972-74).

- Møller, Per Stig: Forfatternes Danmarkshistorie, (Gyldendal, 1977).
- Møller, Per Stig: Tværsnit 1790, (Nordisk Forlag, 1974).
- Politikens Danmarkshistorie, (Bind 10, Politikens forlag, 1985).
- Rasmussen, Edit: Mester og svend, (Jysk Selskab for Historie, Universitetsforlaget i Århus, 1985).
- Ravn, Thomas Bloch: Fra svendelav til fagforening. Brud eller kontinuitet?, (Arbejderhistorie 18, SFAH, 1982).
- Ravn, Thomas Bloch: Fra tømmermænd til lønarbejdere og kapitalister. (Københavns Universitet, 1980).
- Reich, Ebbe Kløvedal: Den bærende magt, (Forlaget Vindrose, 1983).
- Scherfig, Hans: Tømrerskruen, (Arbejderbladet 22. juni 1941).
- Sørensen, Preben: De udelukkede, (AOF's forlag, 1989).

»Og bag den så jeg arbejdshænder forme verden om til en lysere tid«
(Oskar Hansens, 1923).

